

danske studier

1984

Udgivet af Iver Kjær og
Flemming Lundgreen-Nielsen
under medvirken af
Niels Houkjær

Akademisk Forlag · København

Danske Studier 1984, 79. bind, syvende række 7. bind
Universitets-Jubilæets danske Samfund nr. 494
Omslag og typografi: Knud A. Knudsen
Printed in Denmark by
Sundby Bogtryk/Offset ApS
ISSN 0106-4525
ISBN 87-500-2554-6

Udgivet med støtte fra Statens humanistiske Forskningsråd

Indhold

<i>Sv. Eegholm-Pedersen</i> , ordbogsredaktør, cand.mag. Aage Hansen 3. sept. 1894 - 15. marts 1983	5
<i>Karl Martin Nielsen</i> , professor, dr.phil. Svenskevældet og Haddeby-stenene	17
<i>Erik Sønderholm</i> , universitetslektor, dr.phil. Om Christian Falsters Juvenaloversættelse	26
<i>Bo Elbrønd-Bek</i> , mag.art. Libido og samfund - en analyse af Albert Dams »Ejendom. Skilderi fra romertidens storhedstid«	44
<i>Erik Hansen</i> , universitetslektor, cand.mag. K. E. Løgstrups sprogsyn. Religiøs tydning: Supplement til en sprogfilosofi og sprogteori?	70

MINDRE BIDRAG

<i>Micha Brodersen</i> , cand.mag. Frejas klenodie	103
<i>Micha Brodersen</i> , cand.mag. Frejas katte	109
<i>Poul Lindegård Hjorth</i> , professor, dr.phil. Ægget i humlesækken	113
<i>Vibeke Pedersen</i> , cand.mag. Hundredvisebogen og ligprædiker - en ny facet i genrehistorien	121
<i>Harry Andersen</i> , lektor, dr.phil. Til Blichers »Præludium« ...	129
<i>Harry Andersen</i> , lektor, dr.phil. Til Johannes V. Jensen »Dyrlægens minde«.....	132
<i>Niels Lukman</i> , professor, dr.phil. Hamlet igen - og igen.....	133

ANMELDELSER

<i>Karl Martin Nielsen</i> , professor, dr.phil. Klaus Düwel: Runenkunde (Sammlung Metzler. Realien zur Literatur. Abt. C: Sprachwissenschaft)	138
<i>Erik Dal</i> , administrator, dr.phil. Sveriges medeltida ballader. Band 1: Naturmytiska visor (Nr. 1-36)	140
<i>Poul Lindegård Hjort</i> , professor, dr.phil. Familieliv på »Liljebjerget« i Ribe omkring 1600 belyst gennem breve ved Bue Kaae	141

<i>Jens Kr. Andersen</i> , lektor, lic.phil. Christian Falster: Satirer, 1720-42. I: Tekst, II: Kommentar	142
<i>Fl. Lundgreen-Nielsen</i> , universitetslektor, dr.phil. Johan Fjord Jensen, Morten Møller, Toni Nielsen og Jørgen Stigel: Dansk litteraturhistorie 4. Patriotismens tid 1746-1807	148
<i>Fl. Lundgreen-Nielsen</i> , universitetslektor, dr.phil. Georg Albrecht Mai: Die Frauenfiguren im dramatischen Werk der Charlotte Dorothea Biehl. Studien zur Komödienform in Dänemark im 18. Jahrhundert	158
<i>Caroline C. Henriksen</i> , Ph. D. Else Bojsen (udg.) Fra den Stundesløse til Gorm den Gamle. Maskinmesteroptegnelser fra Det Kgl. Teater 1782-1785	159
<i>Fl. Conrad</i> , universitetslektor cand.mag. Peter Brask: Om En Landsbydegns Dagbog	163
<i>Fl. Lundgreen-Nielsen</i> , universitetslektor, dr.phil. Villy Sørensen: Ragnarok. En gudefortælling	167
<i>Kjeld Kristensen</i> , adjunkt cand.mag. Mats Thelander (red.): Tal-språksforskning i Norden. Mål - material - metoder	170

Aage Hansen

3. sept. 1894 - 15. marts 1983

Aage Hansen var af sydjysk og sønderjysk familie, faderen var sønderjyde født i Broager, og moderen fra Bjerre Herred. I et lille memoirebind fra 1976 har han givet nogle indtagende erindringsglimt fra barndomstiden i fødebyen Kolding hvor faderen havde en virksomhed som drejermester. Børnene - der var fire yngre søskende - var som en naturlig ting med i arbejdet hvor de kunne gøre nytte, men iøvrigt var der herlige legemuligheder i det store hus og omegnen med slotshaven og Koldinghus Ruin som nære naboer. Læselysten blev vakt og stimuleret bl.a. af den udmærkede serie af populærvidenskabelige værker som kom sammen med Gyldendals Frem, og Aage Hansen rykkede fra Kommuneskolen over i Kolding højere Almenskole, hvorfra han blev dimitteret i 1912. I gymnasietiden havde han læst nogle af Vilhelm Andersens bøger, heriblandt Poul Møller-biografien, med det resultat som han skriver i sin hilsen til Vilh. Andersens 80-års dag at han tabte sit hjerte til dem begge. Bekendtskabet blev i hvert fald bestemmende for hans senere bane og for valget af dansk som studiefag. Foruden dansk, der var hans hovedfag, læste han engelsk og tysk, og han har senere fremhævet lærerne i disse fag Otto Jespersen og Chr. Sarauw som dem der vendte hans interesse mod det sproglige. Verner Dahlerups undervisning i danskfagets sproglige discipliner synes derimod ikke at have givet ham større inspiration. Når det blev dansk og ikke et af de andre sprogfag som blev centrum for hans videre studier og arbejde, skyldtes det utvivlsomt at han fik mulighed for at fortsætte med videnskabeligt arbejde efter eksamen ved det da nylig påbegyndte store nationale projekt Ordbog over det danske Sprog. Der var jo dengang ved Universitetet overhovedet ingen muligheder for videreuddannelse eller fastholdelse af kandidater med videnskabelige interesser og anlæg.

Aage Hansen blev altså ordbogsredaktør og havde sit hovedvirke ved Det danske Sprog- og Litteraturselskab som fuldtidsansat ved ODS fra 1920-56. Desuden var han optaget af undervisningsvirksomhed, først ved Købmandsskolen (til 1927) og senere i en lang periode ved Lærerhøjskolen's årskursus i dansk. Han var undervisningsassistent i dansk grammatik hos Brøndum-Nielsen i årene 1930-36 og derefter i mange år medlem af censorkollegiet. Også ved Århus Universitet har han i perioder forelæst,

bl.a. som vikar for vennen Peter Skautrup under dennes rektorat i begyndelsen af 1950'erne. Men ordbogsarbejdet krævede jo sin mand! Der levedes ikke så megen tid til andre ting eller til selvstændig forskning som han kunne ønske. Og selv om et blik på Aage Hansens bibliografi fra disse år viser en ganske pæn række af bøger og afhandlinger (efter disputatsen i 1927), som i nogen grad dementerer hans egen beklagelse af de manglende muligheder for privat arbejde, så er der dog ikke tvivl om at det føltes som en lettelse da arbejdet med ODS kunne afsluttes i 1956, »da jeg igen blev en fri mand«. Tilknytningen til Litteraturselskabet fortsatte, men under friere former således at han delte sin tid mellem Holberg-ordbogen, et arbejde han da allerede var i gang med og nu fortsatte under Selskabets auspicier, og private arbejder. Det blev til en lang, frugtbar og, tør man tro: lykkelig arbejdsperiode hvor han fik udarbejdet og fremlagt de store værker indenfor dansk sproghistorie og moderne dansk grammatik som han i mange år havde samlet materiale til, foruden en broget række af mindre bøger og afhandlinger. Aage Hansen havde den lykke som andre af de betydelige danskfilologer at bevare sin fulde arbejdskraft og arbejdslyst langt ud over normal pensionsalder. Endnu i sine sidste år var han fagligt aktiv og virksom. Han læste stadig med på Holberg-ordbogens korrekturer og syslede i øvrigt med en filologisk beskrivelse af Peder Laale-samlingen, et arbejde som han i det væsentligste fik bragt til afslutning inden sin død.

En oversigt over Aage Hansens omfattende og mangesidede faglige forfatterskab må naturligt begynde med ordbøgerne. Det er trods alt det leksikografiske arbejde der fylder mest i bibliografien. - Hans første artikel i Ordbog over det danske Sprog (pronominet *din*) er trykt i bind 3 (1921), den sidste (substantivet *Øvring*) afslutter ordbogens sidste bind (27, 1954). Han var således med i næsten hele forløbet og udgjorde sammen med lederen Harald Juul-Jensen, Jørgen Glahder og Johs. Brøndum-Nielsen den faste kerne i redaktionsstaben; sammen med dem har han hovedæren for værkets støtte fremskriden og planmæssige afslutning indenfor et rimelig kort åremål. Efter opgivelserne i ordbogens efterskrift har han redigeret 10.260 af de ialt 37.778 spalter, svarende til godt og vel 7 bind - mere end nogen anden. I mange år havde han også sammen med de andre hovedredaktører arbejdet med gennemlæsning og revision af yngre redaktørers manuskripter. En lang række af ordbogens store og vanskelige artikler skyldes Aage Hansens pen; således har han forfattet de fleste af præpositionsartiklerne i de senere bind og kæmpeartiklen *være*

Aage Hansen.

(på 77 spalter) i bind 27. Som leksikograf forenede han evnen til indtrængende analyse af stoffet med det (også nødvendige) kompositoriske overblik, evnen til at bringe de utallige betydningsafskygninger ind i et overskueligt system (se fx. artiklen *til* i bind 23). I Danske Opslagsværker (1971) har han givet en levende personlig skildring af arbejdet med ordbogen og portrætter af en række kolleger. Han slutter her med et lille hjertesuk der fremhæver det bundne og også i længden ensformige ved ordbogsarbejdet, en bekendelse som ved en lejlighed fremkaldte en spøgefuld, men bestemt indsigelse fra Brøndum-Nielsen, der jo ganske vist heller ikke havde ordbogen som heldagsjob! Men Aage Hansen var dog ikke mere træt af ordbøger end at han som nævnt allerede før afslutningen af ODS var i fuld gang med et andet stort ordbogsværk.

Holbergordbogen er med sine planlagte 5 bind et ambitiøst forsøg på en udtømmende registrering af en hovedforfatters sprog, i en form og ramme der lægger sig tæt op ad ODS. Den bygger ikke - ud over de bevarede egenhændige manuskripter og udfærdigelser - på konkordansmateriale, men på tætte gennemexcerperinger af Holbergs værker som skulle sikre i hvert fald en høj grad af fuldstændighed. Ordbogen bærer, tør man roligt sige, fra første til sidste bogstav Aage Hansens mærke. Han forestod planlægningen og indsamling af materiale - dette dog i samarbejde med den norske professor Trygve Knudsen idet værket oprindeligt var tænkt som og også i den første fase blev realiseret som et dansk-norsk fællesprojekt - og han har redigeret vel ca. halvdelen af alfabetet, foruden at han reviderede andre medarbejderes bidrag. Af de 5 bind oplevede han at se de to første i trykken (1981-82).

Aage Hansens grammatiske forfatterskab blev indledt med disputatsen »Bestemt og ubestemt substantiv« (1927), som behandler substantivernes bekendtheds- eller determinationssystem. Afhandlingen - kandidater af ældre årgange vil huske den karakteristiske storbogstavforkortelse som en af de første der bed sig fast - giver i første række en grundig redegørelse for brugen af de tre formtyper: bestemt og artikelløs (her kaldt »nøgen«) form og forbindelse med ubestemt artikel i moderne dansk med omtale af eller udblik også til ældre sprogtrin. - Disputatsens undertitel (»Bidrag til dansk substantivsyntaks I«) havde stillet nye grammatiske specialstudier i udsigt, men i Aage Hansens næste bøger blev der slået større brød op, med sigte mod en samlet grammatisk analyse og beskrivelse af modersmålet. »Sætningen og dens led i moderne dansk« (1933) er et originalt og interessant arbejde hvor forfatteren søger en fornyelse af såvel materiale som metode for den grammatiske beskrivelse. I indledningen fremhæ-

ves med programmatisk fynd det talte sprog som grammatikkens rette basis, og bogen fremlægger et stort utraditionelt materiale og giver spændende bidrag til talesprogssyntaks. I analysen foreslår Aage Hansen i stedet for den traditionelle opdeling i verballed, subjekt, objekt, hensynsobjekt osv. at foretage en første inddeling af sætningen (forstået som en meddelelse) i et emneled (det såkaldte A-led), det der meddeles noget om, og et »B-led« der indeholder selve meddelelsen. Den videre analyse foregår efter en og samme procedure således at man hele tiden deler i led der bestemmer og led der bestemmes, svarende til det som senere i glossematikken kaldes selektion. Den foreslåede analysemodel (A- og B-led), som ganske vist ikke fastholdes i de senere arbejder men kun nævnes kort som en indholds- eller stilistisk analyse, har haft inspirerende betydning for Paul Diderichsens feltanalyse, og Diderichsen har selv, samtidig med at han har kritiseret enkeltheder i argumentationen, vedstået sin gæld til den gamle rebelske bog.

Den i 1938 udsendte »Indledning til nydansk grammatik« var tænkt som 1. del af en større håndbog med Peter Skautrup som medforfatter. Formålet er en drøftelse og fastlæggelse af de vigtigste grammatiske enheder som grundlag for en følgende beskrivelse: sætning, ord, fonem, ordklasser. Definitionerne og afgrænsningerne er klare, analyseprincipperne iøvrigt på afgørende punkter ændret og modificeret i forhold til »Sætningen og dens led«, under indtryk navnlig af Saussures bekendte skelnen mellem *langue* og *parole* som Aage Hansen her introducerer i dansk grammatik. Den planlagte håndbog skulle efter bevarede notater yderligere have omfattet bind om orddannelseslære, morfologi, syntaks og et historisk tillæg, men måtte opgives da Skautrup begyndte på sin sproghistorie. Imidlertid tog Aage Hansen efter afslutningen af ODS selv arbejdet op igen og kunne da i 1967 fremlægge trebindsværket »Moderne Dansk«.

Moderne Dansk er delt i Analyse (bind 1) og Sprogbeskrivelse (bind 2-3), men denne distinktion skal ikke tages for strengt. Det første bind der opstiller og definerer talens og sprogets enheder, fra de største til de mindste, indeholder også en beskrivelse af disse så vi her får kapitler om perioden, det Aage Hansen kalder storsætningen (en sætning hvor et af leddene har sætningsform), sætningen, ordet (simple og komplekse ord) og fonemet som den mindste enhed i sprogsystemet. Hertil føjes også en kort gennemgang af det ortografiske system og forholdet mellem grafem og lydværdi. I bind 2 og 3 følger en udførlig gennemgang af de enkelte ordklasser hvor morfologi og syntaks og orddannelse behandles samlet for hver ordklasse. Ordklasserne er defineret på strengt syntaktisk grundlag

hvad der har medført en reduktion af antallet. Pronominer og numeralier - det som Wiwel kaldte tværklasserne - er fordelt på substantiver og adjektiver, og konjunktioner og præpositioner er slået sammen i en klasse som benævnes leddannere.

Metodisk er Moderne Dansk præget af Aage Hansens interesse for og tilslutning til nyere sprogvidenskabelige teoridannelser. Værket er viet mindet om »min ven og læremester Louis Hjelmslev«, og Aage Hansen har til grund for analysen i bind 1 lagt de glossematiske relationsbegreber solidaritet, kombination og selektion, ligesom han ved analysen af de ufuldstændige sætninger nu anvender Hjelmslevs katalysebegreb. Der er også forskellige andre terminologiske nydannelser, og alt dette kan måske gøre visse afsnit især i bind 1 lidt vanskeligt tilgængelige for den uforberedte håndbogsbenytter. Men man bør ikke lade sig afskrække, for værket er i sandhed en guldgrube med en fylde af oplysninger om sproget i dag og en lang række centrale beskrivelser af sprogets elementer og systemer. Moderne Dansk er langt den største håndbog der foreligger over dansk grammatik, målt i sidetal svarer den til Mikkelsen (Ordføjningsslæren), Wiwel og Diderichsen lagt oveni hinanden. Og på mangfoldige punkter giver den en langt mere indgående og detaljeret beskrivelse end man har set tidligere, også ofte en grundlæggende ny behandling af forhold som ikke tidligere er behandlet i grammatikken eller kun har fået en kort eller summarisk omtale. Eksempelvis kan nævnes den interessante analyse af perioden i bind 1 eller ved gennemgangen af de morfologiske systemer den omhyggelige redegørelse for konkurrerende udtryksmåder, altså fx. genitiv overfor omskrivning med *sin*, *hans*, forbindelser med præpositionsled osv.

I modsætning til sine forgængere bruger Aage Hansen ikke paragraf-inddeling. Det kan være en fordel i den løbende fremstilling; men man kan omvendt undertiden savne en lidt skarpere afsnitsmarkering. Ærgerligt nok er der også nogle mangler og inkurier i den typografiske disponering af rubrikker og underrubrikker, især i bind 3, så læseren kan somme tider have svært ved at fastholde overblikket. Men dette er dog kun småting i forhold til det faktum at vi her har fået en stor moderne grammatik med et omfattende og fremragende citatmateriale. Det sidste er ikke det mindst prisværdige ved bogen: Aage Hansen bygger overalt sin fremstilling på autentiske, præcist stedfæstede citater hvor tidligere danske grammatikker jo næsten udelukkende benytter selvlavede eksempler. Moderne Dansk træder her ind på linje med de store grammatikker for de europæiske hovedsprog.

Sideløbende med arbejdet indenfor nydansk grammatik havde Aage Hansen i mange år dyrket sproghistorien, specielt lydhistorien, og havde også publiceret en række mindre afhandlinger med lydhistoriske bidrag. Hovedværket her - og ved siden af *Moderne Dansk* hans andet store arbejde udenfor ordbøgerne - er »Den lydlige udvikling i dansk fra ca. 1300 til nutiden« I-II (1962-71). Formålet er som angivet at vise hovedlinjerne i den udvikling der har ført til den moderne rigssprogsnorm. Værket udmærker sig ved en særdeles klar og pædagogisk opbygning. Bind 1 er disponeret efter lydudviklingernes art, medens bind 2 er inddelt efter de forskellige lydgrupper så hver lyd (hvert fonem) behandles for sig i de forskellige positioner. Udgangspunktet er en opstilling af lydsystemet i gammeldansk på de ældste håndskrifers tid. Der er naturligvis i behandlingen af de gammeldanske lydudviklinger en del berøringspunkter med de første to bind af Brøndum-Nielsens *Gammeldansk Grammatik*, og værkets værdi ligger navnlig i at linjerne her føres op til det moderne sprog og i de opstillede korrespondenser mellem de moderne og gammeldanske former. Men iøvrigt er behandlingen hos Aage Hansen, der også omfatter udviklinger der ikke har sat sig spor i moderne dansk, overordentlig fyldig og på flere punkter også mere detaljeret end i *Gammeldansk Grammatik*. Det gælder således afsnittene om udviklingen under svagtryk og kvantitetsudviklingen (her som også andre steder med nytolkning af forløbet). Aage Hansen har til gengæld ikke det store bibliografiske apparat som *Gammeldansk Grammatik* men henviser her til Brøndum-Nielsen. Principielle spørgsmål i forbindelse med lydudviklingen er behandlet i en afhandling »On the Preservation of the Word-Identity« (publiceret i *Lingvistikretsens skriftserie Travaux* 1945).

Også til beskrivelsen af det moderne danske udtrykssystem har Aage Hansen givet vigtige bidrag. »Udtalen i moderne dansk« (1956) er en udløber af ordbogsarbejdet, idet det ved afslutningen af ODS var blevet overdraget ham at redegøre for og supplere Ordbogens på en række punkter helt forældede udtaleangivelser. Det blev til en bredt anlagt skildring af moderne rigssprogsudtale med registrering såvel af ældre variationer som af aktuelle varianter og udviklingstendenser. Aage Hansens rigssprogsbegreb er rummeligt. Han nævner de forskellige geografisk bestemte rigssprogsvarianter der tales af personer med forskellig artikulationsbasis, hørlig i intonation og taletempo, som i og for sig ligeberettigede, men vil dog som de fleste give den københavnske variant forrang. Betegnelsen provinsielt rigssprog dækker som regel i denne bog (som i ODS) sproget som det tales i de store østjyske byer, det område som var

Aage Hansens eget udgangspunkt, af og til mærkbart i vurderingerne. - Det vanskeligste men vel også mest spændende punkt i det danske udtrykssystem, nemlig stødet, havde Aage Hansen tidligere taget op til monografisk behandling i »Stødet i dansk« (1943), som er en grundlæggende strukturel synkronisk undersøgelse med en detaljeret kortlægning af stødets forekomst i forskellige ordtyper. Grundsynspunktet er at stødet er knyttet til ordstrukturen, som et kendetegn der henfører ordet til bestemte ordgrupper.

Medens den sidstnævnte afhandling med sin redegørelse for de overordentlig komplicerede forhold ved stødets distribution uundgåeligt hører til den tungere kost, knytter »Udtalen i moderne dansk« sig til en gruppe bøger med bredere sigte som Aage Hansen publicerede i de senere år. »Vort vanskelige sprog« (1961) er en kyndig og liberal vejledning i sprog-rigtighedsspørgsmål med behandling af vanskelige punkter indenfor ortografi, morfologi og syntaks. »Pausekommaet« (1957) demonstrerer med et stort eksempelmateriale anvendelsen af det ikke-grammatiske interpunktionssystem byggende på talens fraserings, som Aage Hansen tidligt havde gjort sig til fortaler for. I en veloplagt debatbog »Om moderne dansk retskrivning« (1969) gennemgår han det ortografiske system og stiller forslag om ændringer på en række punkter hvor der kan konstateres inkonsekvenser eller besværlige undtagelser indenfor systemet. Bogen er skrevet på opfordring af Sprognævnet men kom ikke i nævnets skriftserie, og forslagene, som dog gennemgående er ret moderate, står for forfatterens egen regning. - I denne forbindelse kan også nævnes en lille bog med direkte pædagogisk sigte, nemlig »Sprog i sproget« (1964), som giver eksempler på sproglig-stilistisk analyse af prosatekster og er tænkt som hjælpebog for de højere skoletrin. Analyserne var først fremlagt i en undervisningsserie i Danmarks Radio.

Som tekststudgiver har Aage Hansen beskæftiget sig indgående med de gamle danske ordsprog. I 1929 udsendte han sammen med Chr. Behrend de gammeldanske ordsprog fra Peder Laale-samlingen med oversættelse til nydansk (teksten er optrykt i gennemset og revideret form i 1966), og i 1944 den store Peder Syv-udgave for Det danske Sprog- og Litteraturselskab. Denne udgave er forsynet med grundige kommentarer og ordliste og vil derfor - ligesom tolkningerne i Peder Laale-udgaven - bevare sin værdi også efter fremkomsten af Litteraturselskabets nye store standard-udgave af Danmarks gamle Ordsprog.

Omfanget af og bredden i dette forfatterskab kan ikke andet end aftvinge respekt og beundring. Der findes rigtignok eksempler på forskere der har lagt navn - som hovedredaktør eller hovedmedarbejder - til mere end én stor ordbog. Men at Aage Hansen formåede at gennemføre et så omfattende arbejdsprogram sideløbende med ordbogsvirksomheden, det er en fremragende og enestående præstation.

I sine arbejder udenfor ordbøgerne har han vist sig som en særdeles alsidig sprogmand, hjemme i både ældre og nyere sprog, også med enkelte afstikkere udenfor det hjemlige sprogområde (se bibliografien 1970). Det var dog utvivlsomt studiet af nyere dansk der var hans vigtigste arbejdsfelt. I sine mange artikler i Ordbog over det danske Sprog og gennem sine egne bøger indenfor dette område har han bidraget grundlæggende til beskrivelsen af det moderne rigssprogs ordforråd, grammatik, fonetik og ortografi. Hans bøger bygger overalt på et omfattende iagttagelsesmateriale tilvejebragt af forfatteren selv gennem en altid vågen opmærksomhed overfor sproglige fænomener og en udstrakt læsning som også omfattede den nyeste litteratur. Det var ikke mindst det talte sprog som havde hans interesse; han har på dette felt inddraget meget nyt stof i den grammatiske beskrivelse. Hans egen fremstillingsform viser også ofte en ret stærk tilnærmelse til en mundtlig, talesprogspræget stil; den er bevidst holdt på afstand af den stive akademiske form, som ikke huede ham.

Som sprogmand og grammatiker var Aage Hansen oprindelig Jespersen-elev. Flere af Otto Jespersens store bøger kom i hans første kandidatår, og hans egen bog om Sætningen og dens led er dediceret til og også på flere punkter præget af hans gamle universitetslærer. Senere og på længere sigt blev bekendtskabet med den strukturelle lingvistik, Saussure og Pragerskolen og især Hjelmslevs teorier, formidlet først og fremmest gennem møder og diskussioner i Lingvistikredsen i 1930'erne og 40'erne, afgørende for hans sprogsyn. Som nævnt søgte han at udnytte glossematiske analysebegreber i sin store grammatik. For øvrigt bør det ikke glemmes at han selv, ikke mindst i arbejderne fra 30'erne, har givet originale bidrag til grammatikkens strukturbeskrivelser og -analyser.

Han var en hurtig arbejder og i det hele taget, som det vil være fremgået, i besiddelse af en formidabel arbejdsevne. Dertil kom at han i udpræget grad havde afsluttende evne og forstod at efterleve den gamle regel »manum de tabula«. En for vidtdreven og forsinkende perfektionisme var ikke hans sag. Tingene skulle være færdige og de blev færdige. Det kan måske tilføjes at når der gennem årene kom så mange resultater fra studereværelset på Slotsvej var en væsentlig forudsætning også den sikre basis

Aage Hansen havde her, i hjemmet og familien. Tilbageholdende overfor offentlig fremtræden var han mere de stille studiers end de udadvendte aktiviteters mand. Personligt beskeden og fordringsløs, med et stille lune. Han havde en ægte ydmyghed overfor arbejdet og det som var arbejdets genstand, sproget som system og meddelelsesmiddel, en ydmyghed som på karakteristisk måde kommer til udtryk i forord både i disputatsen og i hovedværket *Moderne Dansk*.

Aage Hansen var fra 1958 medlem af Videnskabernes Selskab. Ved sin 70-års dag i 1964 modtog han festskriftet »Danica«, og han blev også på anden måde hædret: med en pris fra Gads Fond og en medalje fra Selskabet til de skønne og nyttige Videnskabs Forfremmelse efter udsendelsen af *Moderne Dansk*, med Holbergmedaljen da bind I af Holbergordbogen forelå. Alt dette beredte ham uden tvivl en oprigtig glæde. Han havde nok tidligere (det var før 1968) på given foranledning kunnet give udtryk for misstemning og kritik over den beskedne placering som hans eget foretrukne forskningsområde i lange perioder havde haft ved universiteterne herhjemme.

Den sidste private bog Aage Hansen fik udsendt var et lille bind erindringer »Lidt og ingenting« (1976), som jeg allerede tidligere har citeret. Titlen er karakteristisk og acceptabel som betegnelse for en uprætentiøs erindringsbog; men den er bestemt ikke velegnet som motto for forfatterens virke iøvrigt. Aage Hansen fortæller her levende og fornøjeligt om ferieture i Italien, hvor han sammen med sin kone gennemvandrede og udforskede landskaber og småbyer fjernt fra de almindelige turistruter. På disse ture havde han altid tegneblokken med i tasken, og bogen er gennemillustreret med fine små vignetter fra hans hånd.

Man er glad for ved siden af de mange faglige værker han har efterladt, også at have denne bog i reolen som et levende minde om mennesket Aage Hansen.

Sv. Eegholm-Pedersen

Tillæg

Som en del læsere sikkert vil erindre var Aage Hansen redaktør af nærværende tidsskrift i en længere periode. Han efterfulgte Gunnar Knudsen ved dennes død i 1952 og forestod derefter redaktionen, først sammen med Ejnar Thomsen og efter Thomsens død i 1956 sammen med Erik Dal indtil 1972 da han blev afløst af Iver Kjær. Karakteristisk for Aage Hansens stramme arbejdstilrettelæggelse, der så vidt muligt undgik overflødig mødevirksomhed, var redaktionsmøderne oftest henlagt til gangen bag læsesalen på Det kgl. Bibliotek, hvor han i forvejen havde en fast træffedag med sine Holbergkolleger. Jeg husker adskillige tilfælde hvor jeg blev afløst ved det beskedne bord som ordbogen benyttede, af den daværende bibliotekar Erik Dal der skulle drøfte Danske Studier.

Af det efterladte materiale var den nævnte Peder Laale-afhandling så vidt udarbejdet at den formentlig vil kunne udgives. De andre ting, foredrags- og forelæsningsmanuskripter og forskellige forarbejder, bl.a. til en behandling af trykket i dansk, beror i Det kgl. Biblioteks Håndskriftafdeling.

Aage Hansens arbejder indtil 1964 er bibliograferet i festskriftet Danica. Der bringes her et supplement med nye værker og udgaver efter dette år og enkelte tilføjelser til listen over arbejder før 1964. Supplementet bygger væsentlig på Aage Hansens egne notater.

- 1944 (Hilsen til Vilh. Andersen) - Vilhelm Andersen. Hilsener paa Firsaaers-Dagen 16. Oktober 1944. Kbh., Gyldendal. s. 121.
- 1948 Danske ordsprog af hjemlig og fremmed oprindelse. - Salmonsens Leksikon-Tidsskrift VIII sp. 1018-20.
- 1951 Paul Diderichsen. - Salmonsens Leksikon-Tidsskrift IX sp. 3-4.
Harald Juul-Jensen. - Salmonsens Leksikon-Tidsskrift IX sp. 405-06.
- 1956 Holberg-Ordbogen. - Fondet for dansk-norsk samarbejde. Årbok 1946-56. Oslo, Gyldendal Norsk Forlag. s. 218-19.
- 1964 Kvinders urtegård og Kvinders rosengård. - Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. Kbh., Rosenkilde og Bagger. IX sp. 563-64.
- 1965 Paul Diderichsen. - Oversigt over Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskabs Virksomhed 1964-65. Kbh. s. 95-103.
Vort vanskelige sprog. Anden reviderede og udvidede udgave.
Sproganalyse og sprogbeskrivelse. - Dansk sprog. Hjælpebog for den højere undervisning. 2. opl.
- 1966 *Peder Laales Gammeldanske Ordsprog med sideløbende oversættelse til nydansk.* Privat-tryk (Anna og Michael Jensen, Tjørring) (124 s.)
Overbestemthed. - Arkiv för nordisk filologi 81 s. 201-13.
Sprog i sproget. 2. opl.

- 1967 *Moderne Dansk I-III*. Kbh., Grafisk Forlag. (373 + 461 + 551 s.)
- 1968 *Udtalen i moderne dansk*. 2. opl.
- 1969 *Om moderne dansk retskrivning*. Kbh., G.E.C.Gads Forlag. (112 s.)
- 1970 Ludvig Meyer: Fremmedordbog, 8. Udgave. Fotografisk optryk på foranledning af Det danske Sprog- og Litteraturselskab. Forord af dr. phil. Aage Hansen. Kbh., G.E.C.Gads Forlag.
(Foredrags- og diskussionsreferater) - Bulletin du Cercle Linguistique de Copenhague 1941-65. Kbh., Akademisk Forlag. Diskussionsindlæg s. 95-96, 119-20, 174-75. Foredrag: Sur la structure du mot en indo-européen s. 195 ø, and ö in Danish s. 227-28.
- 1971 Ordbog over det danske Sprog. - Danske Opslagsværker. Redigeret af Axel Andersen. Kbh., G.E.C.Gads Forlag. s. 93-129. Optryk 1977.
Den lydlige udvikling i dansk fra ca. 1300 til nutiden. II Konsonantismen. Kbh., G.E.C.Gads Forlag. (517 s.)
- 1972 *Sprog i sproget*. 3. opl.
Om Holbergordbogen. Introduktion og ordbogsprøver. (Sammen med Sv. Eegholm-Pedersen). Kbh., Det danske Sprog- og Litteraturselskab. (40 sp.)
- 1975 *Knud Sørensen: Engelske lån i dansk (anmeldelse)*. - Danske Studier 1975 s. 103-12.
- 1976 *Lidt og ingenting* (erindringer). Privattryk. Kbh., G.E.C.Gad. (169 s.)
- 1980 Hvad betyder Ersi? - Mål og Mæle 6. årgang nr. 4 s. 10 (jf. 8. årgang 1982 nr. 4 s. 17).
- 1981 *Holberg-Ordbog. Ordbog over Ludvig Holbergs Sprog*. Redigeret af Aage Hansen, fra 1957 sammen med Sv. Eegholm-Pedersen. Under medvirken af Christopher Maaløe. I: Aa - D. Det danske Sprog- og Litteraturselskab. C.A.Reitzel Kbh., Universitetsforlaget Oslo. (Aa - aabenbarligen, A - Azymiter, Bel - b-moll, Braad - Cønobium)
- 1982 *Holberg-Ordbog II: E - H. (E - Ezra, G - Gouverneur, H - højre)*.

Foran udgivelse: *Holberg-Ordbog III - V*. 1984 - 87.

Svenskevældet og Haddeby-stenene

Af Karl Martin Nielsen

I afhandlingen »Svenskevældet i Hedeby,« Aarbøger 1980, har Niels Lund foretaget en kritisk undersøgelse af den opfattelse, at der har eksisteret et svensk herredømme i Sønderjylland eller Danmark mellem 894 og 931. Hovedkilden er Adam af Bremen; men også andre forhold har været inddraget til støtte for teorien: Runeindskrifter, stednavne og musikalsk akcent, kammergrave. Niels Lund kommer til det resultat, at det eneste vidnesbyrd om et svensk kongehus i Hedeby er Adam af Bremens oplysninger, og dem finder han ikke pålidelige. Han genoptager Johs. Steenstrups tanke, at det drejer sig om danske tronprætendenter, der er kommet tilbage til Danmark efter et ophold i Sverige. Curt Weibull har over for Steenstrup hævdet, at betegnelsen *Suenom princeps* om Olaf viser, at det drejer sig om en svensk fyrste. Niels Lund mener, at dette udtryk kan bero på en misforståelse fra Adams side (1982, 122. 123).

De to indskrifter, der har været anset for vidnesbyrd om et svensk kongedømme i Sønderjylland, er DR 2 Haddeby 2 og 4 Haddeby 4 (Wimmer Vedelspang I og II). De har følgende indskrifter:

2 Haddeby 2 ʒsfriþr karþi kumbl þaun ʒft siktriku sun sin ʒui (fejl for ʒuk) knubu

4 Haddeby 4 ʒsfriþr karþi kubl þausi tutiR uþinkaurs ʒft. siktriuk kunuk sun sin auk knubu kurmR raist run(aR)

Wimmer DRM 1,2 (1895) sammenstiller m-runen på Vedelspang I med formen på Rök-stenen, endvidere formerne af u, r og til dels p; den ensidige n-rune har samme form som på Rök-stenen, medens den ensidige a-rune har en afvigende form (s. 53 f.). Han betoner disse runestenes betydning som historiske mindesmærker (s. 66). Indskrifterne har i det væsentlige samme indhold, men sprog- og runeformer viser uoverensstemmelser; Vedelspang I's runeformer viser bort fra Danmark, men har tilknytning til samtidige svenske runemindesmærker (s. 68). Indskrifter med omtrent samme indhold forekommer oftere i Sverige,¹ men forholdet ved Vedelspang-stenene er forskelligt herfra: »Den ene vidner nemlig om

faderen Gnuþas og hans slægts tilknytning til Sverig, den anden om moderen Asfrids danske oprindelse ... Heri må vi da søge grunden til, at indskriften på Vedelspang-stenen I er ristet af en svensk mand, på Vedelspang-stenen II af en dansk« (s. 69). Dette forklarer forskellen i sprogformer, idet þaun og siktriku er svenske former (s. 69 f.). Wimmers opfattelse er først fremsat i Sønderjyllands historiske Runemindesmærker (1892).

Hos Lis Jacobsen og Erik Moltke DR sp. 15 hedder det, at Haddeby 2 »bl.a. ved sine ensidige a- og n-runer viser risterens svenske herkomst«. I artiklen »Dobbeltstene« (sp. 798) står, at i de to forekommende tilfælde »er den ene sten knyttet til Danmark, den anden til Sverige«, det andet eksempel er DR 127 Hobro 2 og Ås-stenen, Västergötland. I en anmærkning hedder det »I Sverige findes adskillige eksempler på dobbeltstene«, og der anføres Liljegren, Run-Urkunder nr. 462-63, 722-23, Ölands Run-inskrifter nr. 3-4. De fåtallige svenske dobbeltstene tilhører en senere tid, den svenske runestensperiode (11. årh.), og er af en anden karakter end Haddeby-stenene, idet de er ornamenteret af samme rister.²

Der findes i Danmark to runestene, 26 Læborg og 29 Bække 1, rejst efter Thyre, men med forskellige indskrifter.³

የሰብአዊ ጥበቃ ማስጠበቅ

f utha r k h n i a s t b m l R

Den danske runerække

የአወጣጥራት ስርዓት

f u t h a r k h n i a s t b m l R

Den svensk-norske runerække

After Nordisk Kultur VI s. 146

$\begin{array}{l}
 \text{F} \text{H} \text{P} \text{R} \text{I} \text{D} \text{R} : \text{Y} \text{H} \text{R} \text{D} \text{I} : \text{H} \text{H} \text{B} \text{H} \\
 \text{D} \text{H} \text{H} \text{F} \text{V} \text{T} : \text{H} \text{I} \text{V} \text{T} \text{R} \text{I} \text{Y} \text{H} : \\
 \text{H} \text{H} \text{H} \text{H} \text{H} : \text{F} \text{H} \text{H} : \text{Y} \text{H} \text{H} \text{H} \text{H}
 \end{array}$

$$\begin{array}{ccccccc} \text{4} & \text{N} & \text{1} & \text{4} & \text{1} & \text{:} & \text{F} & \text{N} & \text{1} & \text{:} & \text{Y} & \text{1} & \text{N} & \text{B} & \text{N} \\ \circ & & \times & \circ & \times & \times & & & & & \times & & \circ & & \end{array}$$

Haddeby 2 Indskriften vises her udtegnet. De forekommende stutruner er markeret med kryds, de tegn, som burde have været det, hvis indskriften som et hele skulle regnes for en stutroneindskrift, er markeret med bolle.

Haddeby 2 aftegnet af Niels Lund Årb. 1980 p. 115

Niels Lund foretager en analyse af runeformerne på Haddeby 2 (se hans aftegning af indskriften ovf.). Indskriften har følgende danske runer: s, m,⁴ b, t, af svensk-norske runer kun de ensidige a- og n-runer (a-runen er på aftegningen markeret som svensk-norsk, men nævnes ikke s. 118); følgende former er fælles: a, f, r, i, þ, k, u, l. Niels Lund stiller det spørgsmål: »Hvor svensk bliver indskriften egentlig i kraft af sine ensidige a' er og n' er?« Hans konklusion er: »Indskriftens futhark kan således næppe siges at være en stut-rune-futhark; den må snarest betegnes som en normalrune-futhark med et par varianter« (s. 119). Denne karakteristik er indlysende rigtig, og det kan tilføjes, at der næppe kan findes en svensk indskrift fra før 950 med tilsvarende runeformer.

De ensidige a- og n-runer er næppe tilstrækkeligt grundlag for at bestemme risteren som svensk. Der er imidlertid et moment, som Niels Lund ikke har været opmærksom på: Indskriften indeholder en svensk sprogform, pronominet þaun, akk. n. pl. Det er en sideform til den normale form þau, den er hyppig i svenske runeindskrifter og forekommer i formen þøn i svenske håndskrifter,⁵ men er ukendt i dansk. Navneformen sik triku er ældre end sik triuk, og i forbindelse med þaun er det rimeligt at anse den for svensk, jf. Lis Jacobsen DR sp. 809. Den svarer til karu R Rök og sandsynligvis også til stiku R Kälvesten.

Forekomsten af danske og svensk-norske runer på Haddeby 2 rejser naturligt nok spørgsmålet om forholdet mellem de to futharker. Niels Lund refererer de to opfattelser! Den ene går ud på, at skellet skal drages geografisk, således Moltke, ifølge den anden er forskellen mellem dem funktionel, idet de danske runer skulde være anvendt til monumentalt formål, på runestene, de svensk-norske til praktiske formål (s. 118). Han henviser til Aslak Liestøls opfattelse, at der ikke har været noget skarpt skel, og at der må have eksisteret miljøer, hvor begge typer var kendte og brugtes mellem hinanden.⁶

Det er noget misvisende, når Niels Lund skriver, at »der har stået en lang og til tider hed diskussion« om de to opfattelser.⁷ Tanken om en funktionel forskel er af ny dato, den er fremsat af Wessén (1957 og 1969) og har vundet tilslutning hos Sven B. F. Jansson, Runinskrifter i Sverige (1963) 27 f., og Aslak Liestøl, som tænker sig, at normalrunerne (de danske runer) oprindeligt har hørt hjemme i det danske bondesamfund, medens kortkvistrunerne har været handelsmændenes skrift (anf. st.). Han har påpeget, at disse findes langs handelsvejene og med koncentrationer i og nær handelscentre (1969, 179). Wesséns teori afvises af Loman (1965, 28-42) og Ingrid Sanness Johnsen (1968, 73). Opfattelsen af for-

skellen som geografisk bestemt er den traditionelle. Wimmer, *Die Runenschrift* (1887) 289 har som overskrift over kapitlet »Örtliche abweichungen im gewöhnlichen nordischen futhark«, og Otto von Friesen, *Upplands Runstenar* (1913) indfører betegnelserne »De svensk-norska runorna« (s.5) og »De danska runorna« (for de »oftast s.k. vanliga«) (s. 7), de har vundet udbredelse gennem hans runologiske forfatterskab.⁸ Denne opfattelse er baseret på den faktiske forekomst af runeindskrifter, Wesséns teori bygger på den antagelse, at runeindskrifter ristet på træ har haft en omfattende anvendelse i det praktiske liv.⁹ »Mer än ett rent antagande, en hypotes kan detta inte bli,« (Loman 1965, 41). I Danmark er der efterhånden fundet en del indskrifter på løsgenstande, også på træ, med danske runer (Moltke 1976, 285-300). Af de 102 indskrifter med svensk-norske runer står de 80 på sten (Johnsen 1968,69).

Niels Lund har tidligere rejst tvivl, om de ensidige a- og n-runer er tilstrækkelige til at bestemme Haddeby 2 som svensk, og han har foreslået, at »man forud for den endelige adskillelse af 16tegns futharken i de danske og de norsk-svenske runer (stutruner) snarest må forestille sig en overgangsperiode, hvor den enkelte rister har kendt og uden større konsekvens kan have brugt forskellige former for samme rune« (1977-78, 197. 198).¹⁰

Der findes en sådan indskrift på Sparlösa-stenen, Västergötland, der arkæologisk dateres til o. 800. Den har de gamle former for a- og m-runerne, der er overtaget fra 24tegns futharken (den har ingen h-rune), og den har danske og svensk-norske former af n, a, s, t, b, R og svensk-norsk form af m. Der er givet forskellige forklaringer af dette forhold.¹¹ Otto von Friesen nævner den mulighed, at Sparlösa-mesteren kan være skaberen af de svensk-norske runer (s. 98). Wessén antager en blanding af de »vårdade inskriftsrunor« (de danske runer) og hverdagslivets runer (de svensk-norske). Den 16tegns futhark, som anvendes på de ældste danske runestene, har bevaret 24tegns futharkens runeformer, og den antages i almindelighed at ligge til grund for de svensk-norske runer.¹² Indskriften på Sparlösa-stenen kan repræsentere de to stadier.

På et ældre trin står tre indskrifter fra Bohuslen, Skee, Rävsaal, Hoga, som Loman har inddraget i diskussionen (1965, 53-56); de dateres til det 8. årh. De har den gamle form af h-runen med to hovedstave; Skee har a-rune med krydsende bistave, de to andre formen med enkelt bistav; den nydannede danske form af m-runen findes sammen med ensidig t-rune og muligvis svensk-norsk b-rune på Hoga-stenen (Johnsen 1968 166). Disse indskrifter viser, at en 16tegns futhark, der svarer til de ældste danske

indskrifter (af von Friesen benævnt »den samnordiska«), har været kendt i Vest-Sverige. Loman opstiller en udviklingsrække: typen med gammelt h og m - Skee, Rävsaal, Hoga - Sparlösa - Rök (1965, 56).

En interessant »stuttruneindskrift« med blandingsalfabet er 14 Björkö¹³, der efter gravfundet dateres til o. 850. Den har den gamle m-rune (som begrebrune for *maðr?*), den danske form af runerne s og R, den nyudviklede danske form af h-runen med enkelt hovedstav, dobbeltsidig og ensidig a- og t-rune, ensidig n-rune.

De her behandlede indskrifter viser, at de danske runer har været kendt og brugt uden for Danmark, såvel i den ældste form (de samnordiske), som med de nydannede m-, h- og a-runer, h-runen i en indskrift med svensk-norske runer.

Ser man på det 9. og 10. århundredes indskrifter, er der imidlertid en tydelig geografisk fordeling af de to futharker. I Danmark er de danske runer praktisk talt enerådende. Indskrifterne i Sverige og Norge er ristet med den svensk-norske futhark, men med en del indslag af danske runer. I Norge dannes et blandingsalfabet o. 950 eller 1000¹⁴, i Sverige trængte de danske runer frem med runestensskikken fra slutningen af det 10. århundrede,¹⁵ men med indslag af svensk-norske runer.¹⁶

De svensk-norske runer viser stor formvariation (Loman 1965, 3 f.). Aslak Liestøl anser de dobbeltsidige former af *ḡ*, n, a, b i futharken på Haddeby-kævlén for dens ældste form (1973, 111. 115). Dobbeltsidige former af a- og n-runerne forekommer i tidlige svenske indskrifter, f.eks. i Hangvars (arkæologisk datering 8. årh.), 2 Lokrume (arkæologisk datering 700 eller 8. årh.), en dobbeltsidig a-rune og to varianter af ensidig findes på 15 Ulvsunda (gravfund o. 800), ligeledes på 21 Oklunda. Dobbeltsidig t-rune er ret sjælden. Den danske s-rune forekommer i to gamle indskrifter, 14 Björkö (gravfund o. 800), 31 Bjørneby (sproglig og runologisk datering 9. årh.). De danske former af h og m fortrænger efterhånden de svensk-norske, h forekommer tidligst på 14 Björkö, m på 35 Kaupang (gravfund o. 900). De danske runeformer i indskrifterne er således til dels tidlige, og på baggrund af Bohuslén-indskrifterne og Sparlösa-indskriftens blandingsalfabet kan det være rimeligt at betragte dem som formvarianter i den svensk-norske futhark, ikke som sporadiske indslag fra den danske futhark. De danske runeformer har været kendte i Sverige og Norge, men bortset fra den norske Valby-sten (9. årh.) er ingen indskrift ristet med den danske futhark.

I de danske runeindskrifter er forholdet et helt andet. Indslag af svensk-norske runer forekommer kun i ganske få indskrifter og består hoved-

sagelig i ensidige a- og n-runer: 2 Haddeby 2, 6 Slesvig, 105 Laurbjerg (Lis Jacobsen DR sp. 809, Loman 1965, 48 f.). Kun i enkelte indskrifter forekommer mere karakteristiske svensk-norske runeformer; de har tillige sprogformer, der taler for norsk (eller svensk) rister. DR 144 Gunderup 2 har foruden ensidige a- og n-runer også kort s over for dansk b og den gamle form af a-runen, skrivemåden -u1b med b for f svarer til former i norske indskrifter på Man. Elisenhof-kammens indskrift ka br har svensk-norsk b-rune; r for R viser, at den er norsk. Indskriften på Älleköping-stenen, Skåne, er ristet med svensk-norske runer, formerne bili kr med r for R og ra isti med t for þ viser, at den er norsk.¹⁷ Vå bronzebeslag er i DR henført til middelalderen, men bestemmes af Moltke (1976, 306) som en stutroneindskrift; hvis indskriften er sen, taler diftongbetegnelsen i ka ut uipr snarest for svensk rister.

Niels Lund har tænkt sig en overgangsperiode, hvor en rister har kunnet anvende de danske og svensk-norske runer sammen. Dette forhold er til stede i Sparlösa-indskriften og tidlige indskrifter med svensk-norske runer. Men i Danmark er brugen af de danske runer konsekvent fra de ældste indskrifter. Det er vanskeligt at afgøre, hvorledes de enkelte indskrifter med ensidige a- og n-runer skal bedømmes. Er de ristet af svenske runeristere, som i øvrigt bruger danske runer? Eller er de ristet af danske runeristere, som har kendt disse lidet afvigende runeformer? Loman fremhæver, at i hvert fald ensidige a-runer og n-runer »inte utan vidare kan betraktas som just karakteristiska rökruneformer. Som ovan visats är ju endast riktningen distinktiv mellan dessa båda tecken« (1965, 49). Liestøl ser i de svensk-norske runeformer lån som følge af handelssamkvem (1973, 115).

Ud fra anvendelsen af de ensidige a- og n-runer har man sluttet ikke blot, at risteren var svensk, men også at han stod i et svensk dynastis tjeneste. Denne slutning er, som Niels Lund påpeger, alt for vidtgående. I en international handelsby som Hedeby kan der udmærket have befundet sig en runekyndig svensker, og det at kongehuset giver ham en opgave, gør ikke dynastiet selv svensk. Men Niels Lund sætter spørgsmålstegn ved, om indskriften overhovedet er svensk i kraft af de ensidige a- og n-runer. Som nævnt ovenfor tager han ikke sprogformen i betragtning. Han mener, at indskriften snarest peger mod et miljø, hvor begge runetyper brugtes. - »Når et sådant miljø nu fandtes, og hvor skulle det findes snarere end et sted som Hedeby?« (1982, 119). Nu er antagelsen af sådanne miljøer en hypotese (jf. ovf.).

Wimmer kunde ud fra sin opfattelse af de historiske forhold give en

mulig forklaring på det særlige fænomen, at der er rejst to stene med omtrent samme indskrifter, den ene ristet af en dansker, den anden af en svensker. Med Niels Lunds forkastelse af svenskevældet må vi give afkald på en forklaring. Men det samme er tilfældet med de to runestene, 26 Læborg og 29 Bække 1, der er rejst efter Thyre, men med forskellige indskrifter.

Sigtryg kaldes på 4 Haddeby 4 konge. Indskriften på 209 Glavendrup er ristet af Sote efter hans 'drotten', den på 26 Læborg af Ravnunge-Tue efter hans 'dronning'. Det er nærliggende at tænke sig, at Haddéby 2 er ristet af en mand i kongens tjeneste. Det er mere sandsynligt, end at kongehuset skulde have overdraget en runekyndig svensker i Hedeby at riste en indskrift med danske runer. Følger man Niels Lund og antager, at det er en dansk kongeslægt, som har opholdt sig i Sverige, er det vel sandsynligt, at der kan have været svenskere i deres følge. En runekyndig svensker har ristet indskriften med de danske runer, som han har fået kendskab til i Danmark, men med sin svenske sprogform og med enkelte ikke særlig afvigende svensk-norske runer.

Niels Lund skriver i diskussionen med Moltke, at han har overvejet at tage spørgsmålet op til nærmere undersøgelse »og forsøge at skabe en dialog mellem filologi og historie om emnet« (1977-78, 197). Det har han gjort med sin afhandling. Mit indlæg må ses som et forsøg på at belyse emnet ud fra et runologisk og filologisk synspunkt.

Denne afhandling har været indleveret til Aarbøger for nordisk Oldkyndighed; men redaktøren fandt det redaktionsmæssigt uheldigt at bringe den i samme årgang som Erik Moltkes indlæg.

Litteratur

- Friesen, Otto von. 1940: *Sparlösastenen. Runstenen vid Salems kyrka, Sparlösa socken, Västergötland*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademiens Handlingar 46:3.
- Johnsen, Ingrid Sanness. 1968: *Stutruner i vikingtidens innskrifter*. - Innskrifterne s. 109-246 (nr. 1-103).
- Liestøl, Aslak. 1969: *Johnsen, Ingrid Sanness: Stutruner i vikingtidens innskrifter* (anmeldelse). Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap XXIII, 171-80.
- '' 1973: *Runenstäbe aus Haithabu-Hedeby*. Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu. Bericht 6, 96-119.
- '' 1981: *The Viking Runes: The Transition from the Older to the Younger Futhark*. Saga Book XX:4, 247-66.
- Loman, Bengt. 1965: *Rökrunorna som grafematiskt system*. Arkiv för nordisk filologi LXXX, 1-63.
- Lund, Niels. 1977-78, se Moltke, Erik.
- '' 1982: *Svenskevældet i Hedeby*. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, 1980, 114-25.
- Moltke, Erik. 1976: *Runerne i Danmark og deres oprindelse*.
- '' og Niels Lund. 1977-78: *En debat om runer*. Historie. Udgivet af Jysk Selskab for Historie XII, 191-202.
- Wessén, Elias. 1957: *Om vikingtidens runor*. Filologiskt Arkiv 6.
- '' 1969: *Från Rök till Forsa. Om runornas historia under vikingtiden*. Filologiskt Arkiv 14.

Noter

1. Som eksempel anføres Klistad-stenene, Uppland. Jf. ndf.
2. Liljegren nr. 462-63 er een sten, se Upplands Runinskrifter nr. 251 Sjursta. Nr. 722-23 er karakteristiske ved, at ornamentikken på den ene er et spejlbillede af den andens, se Upplands Runinskrifter nr. 763-64 Klista. Af de ølandske er kun den ene bevaret, men efter en beskrivelse af den tabte er ornamentikken udført af samme mester. Til de anførte kan føjes Upplands Runinskrifter nr. 723-24 Hummelsta, antagelig begge ristet af Balle. Sammen med en tabt billedsten har de dannet et monument.
3. Se om disse indskrifter og om den mulighed, at Thyre kan være dronning Thyre, forf., Aarbøger for nordisk Oldkyndighed, 1954, 252-64 (optrykt Jelling-Studier, 1977), Mediaeval Scandinavia VII (1974) 172-78.
4. m-runens form sammenstilles af Loman med Kärnbo-stenens m-rune (1965, 48; jf. Wimmer ovf.). Moltke DR sp. 964 sammenstiller den med m-runen på 271 Tullstorp.
5. Se glossarer i Sveriges Runinskrifter, Noreen, Altschwedische Grammatik § 508,12, Valter Jansson, Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. Årsbok, 1952, 173-86.
6. Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder XIV (1969) sp. 474 f.
7. Denne opfattelse er nok fremkaldt af Liestøls formulering: »Tilhøvet mellom normal-runer og kortkvistruner ... har vori livleg diskutert, og mange teoriar er sette fram for å forklære fordeling og funnomstende« (anf. st.).

8. Jansson foretrækker den gamle term »kortkvistruner«, som også bruges af Liestøl. Loman bruger »rökruner« (jf. 1965, 1-4). Ingrid Sanness Johnsen har indført den norske betegnelse »stuttruner« (d.v.s. kortruner), som har været anvendt af Marstrander (se f.eks. Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskab XIV, 1947, 241. 244). Se om denne term, der ikke egner sig til fælles nordisk brug, Wessén, Fornvännen, 1969, 131 f. For de danske runer er »normalruner« kommet i brug.
9. Liestøl finder en støtte for Wesséns teori i Hedeby-fundene, træpinden fra Staraja Ladoga og Bergens-fundene (1973, 108).
10. Denne tanke afvises af Moltke med den begrundelse, at man i hele Skandinavien har talrige sten af den såkaldte Helnæs-Gørlev-gruppe, snart med 24tegnets former, snart med 16tegnets former, men aldrig en stuttrune (1977-78, 201).
11. Se Ivar Lindquist, Religiösa Runtexter II. Sparlösa-stenen (1940) 26-29, Otto von Friesen 1940, 94 ff. runeformerne (s. 97), Wessén 1957, 9 f., Loman 1965, 56-59, Johnsen 1968, 91. 94. 154.
12. Moltke hævder, at de svensk-norske runer er udviklet af Gørlev-futharken med den nydannede h-rune (1976) 119. 144. 301), se herom forf., Aarbøger, 1981, 109 ff. Liestøl har fremsat den teori, at runereformen bestod i en omdannelse af den ældre futhark til 16tegnets futharken med kortkvistruner (1981, 263). Den ældre futhark var stadig i brug, men overtog efterhånden systemet i 16tegnets futharken; det er runerne i Helnæs-gruppen. Nogle af runerne blev derefter omdannet efter mønster af kortkvistrunerne, og derved opstod Gørlev-futharken (1981, 265; jf. 1973, 113 f.).
13. Indskrifterne med svensk-norske runer citeres med Ingrid Sanness Johnsens nummerring. Hun gengiver ved hver indskrift den form af futharken, som er anvendt i indskriften.
14. Magnus Olsen, Nordisk Kultur VI. Runorna (1933) 84, Norges Innskrifter med de yngre Runer V (1960) 242 f.
15. Otto von Friesen smst. 166 f.
16. von Friesen smst. 154 f., Wessén 1969, 25-27.
17. Se om de tre indskrifter forf., Acta Philologica XVIII (1945) 299-305, Aarbøger for nordisk Oldkyndighed, 1981, 112, Arkiv för nordisk filologi 98 (1983) 2 f.

Om Christian Falsters Juvenaloversættelse

Af Erik Sønderholm

I Danske Studier 1980 og 1981 har Aage Schiøttz-Christensen offentliggjort et par afhandlinger om Falsters forfatterskab som et forarbejde til DSLs udgave af Falsters Satirer (I-II, 1982); det er interessante og nyttige afhandlinger, af hvilke især den første fortjener opmærksomhed på grund af dens nøgterne stillingtagen til problemet at indkredse og afgrænse et større, anonymt forfatterskab, hvor man stort set må se bort fra en sproglig- stilistisk forfatterbestemmelse, fordi en sådan faktisk kræver en mere markant stil end den, man finder hos Falster og mange af hans samtidige. Om Aage Schiøttz-Christensens argumentation også holder stik i alle de enkelte tilfælde, er for så vidt ikke det væsentlige, men derimod hans sobre, principielle krav om en reel bevisførelse for en teksts autenticitet.

Imidlertid har Aage Schiøttz-Christensens hidtidige hovedindsats som forsker ligget i den nyere del af dansk litteratur, og af den grund (formodentlig) ynder han ingenlunde påstande om forsvundne udgaver; men alle, der færdes mere hjemmevant i den ældre litteratur, er så fortrolige med dette fænomen, at de er nærvæd at studse mere over antallet af bevarede digttryk end over bortkomne tryk; et forsvundet Falster-tryk fra 1719 giver dem ikke søvnløse nætter. Såvidt vi kan se i dag, har verdslige skønlitterære teksters oplag i det 17. århundrede været meget små, og der har ikke skullet mange uheld til, før et trykt digt helt forsvandt; men som følge af oplagenes ringhed var det heldigvis almindelig skik og brug, at den interesserede, der ikke havde held til selv at erhverve et tryk, benyttede lejligheden, hvis en sådan bød sig, til at afskrive trykket, og på den måde blev en del, men velsagtens langt fra alt, reddet i de flittige samleres store blandingshåndskrifter. Da Frederik Rostgaard en menneskealder efter Anders Bornings død samlede hans digte sammen til en udgave, lykkedes det ham da heller ikke at få fat i alle tryk, men en stor del måtte han tage til takke med som afskrifter fra folk, der enten ikke ville afstå deres sjældenheder til ham, eller som måske selv også kun besad en afskrift af det ønskede digt. Bornings trykte digte kendes i dag gennemgående kun i 1-2 eksemplarer eller for en dels vedkommende i slet ingen. Denne status er beklagelig nok, men ikke særlig unormal for litteratur før 1720; det er

derfor ikke uden videre besynderligt eller uvidenskabeligt at regne med tabte tryk, hvis der vel at mærke kan findes gode vidnesbyrd for sådanne tryks forekomst.

Et tilfældigt fund i et håndskrift fik mig derfor til at stille mig noget mere tvivlende over for Schiøttz-Christensens anden artikel, der forsøger at finde grunde for, at Falsters Juvenal-oversættelse ikke som tidligere antaget (og Schiøttz-Christensen antog selv dette endnu i 1980-artiklen (p.133)) har foreligget i en udgave fra 1719, der dog ikke mere kendes direkte, men kun indirekte.

Man finder som bekendt, hvad man søger, og sådan er det nok også i dette tilfælde gået Schiøttz-Christensen; i sin iver for at udrydde dette højst utålelige *X* i bibliografien søger han en række argumenter, som han ender med at sætte sammen på den måde, at de skal kunne bevise, at Falster vel havde en Juvenal-oversættelse i arbejde o. 1718/19, men at han på grund af Christian Rantzaus kritiske holdning til dette projekt, henlagde den ufuldendt (1981, p. 99ø). I stedet for det ukendte tryk fra 1719 kommer vi så til at måtte operere med et fragment af en oversættelse, der imidlertid er lige så ukendt som trykket; hvor er gevinsten?

Imidlertid rummer hele denne argumentation ikke noget bevis, thi de selvsamme elementer kan nemt kombineres på en anden og vistnok rimeligere måde, især hvis man inddrager det materiale, som Schiøttz-Christensen udelader af argumentationskæden, nemlig de to lærde tyske filologer, Joh. Gottlieb Krause og Jo. Albert Fabricius, som Falster henviser til i sin foretale 1731, men som Schiøttz-Christensen mærkeligt nok hverken i artiklen fra 1981 eller i udgaven fra 1982 tager op til nøjere undersøgelse eller kommentering. Hertil kommer, at Schiøttz-Christensen endda selv anfører en oplysning i 1981-artiklen (p. 98n), der burde have manet til yderligere undersøgelser af problemet, nemlig at der i Herlufsholms bibliotek skal findes en version af Juvenaloversættelsen, tilegnet Chr. Rantzaus, men i »en anden redaktion end den trykte«. Det skulle da vel ikke være 1719-versionen: enten en afskrift af den utrykte og ufuldendte version eller af det tabte tryk? Dette lille problem drøftes ikke i afhandlingen og forbigås i udgaven 1982; og Herlufsholm-teksten synes ikke opsporet til undersøgelse i denne sammenhæng. Men dette håndskrift er ikke vanskeligt at finde.

Imidlertid var det ikke dette håndskrift, men en anden tilsvarende redaktion, som undertegnede ved et tilfælde stødte på i juni 1982 under registrering af Anders Bording-tekster; redaktionen findes i Coll. 538,4⁰, II, der er skrevet ca. 1720-22 (jf. Jacob Worms Skrifter II, p. 407-08).

Dette fund gjorde mig tilstrækkelig skeptisk med hensyn til rigtigheden af Schiøttz-Christensens bevisførelse, at jeg begyndte at undersøge teksterne historie nøjere. Håndskriftversionen, der trykkes nedenfor (med varianter fra Herlufsholm-håndskriftet), er udtrykkeligt fra 1719 og er tilegnet Chr. Rantzau, og den er komplet, ja har faktisk én strofe mere end 1731-udgaven (str. 61^b, jf. Falster I, p. 220, Falsters egen note *t*), således at det er klart, at forlægget for versionen har været fuldstændigt; Falster er i hvert fald ikke standset i sit arbejde 1719 for først at fortsætte i 1731, sådan som Schiøttz-Christensen antager (1981, p. 98-99).

Om Coll. 538,4^o er der ingen grund til at skrive mere, end jeg tidligere har gjort; Herlufsholm-håndskriftet bærer titlen: *Miscellanea Satyrica* og findes i skolens manuskriptsamling som nr. 19 (jf. Joh. Forchhammer: *Herlufholms Skoles Manuskriptsamling* (Næstved 1891), p. 39); det er et lille kvarthåndskrift, skrevet af Magnus Jensen Hammer (1718-91), en nordmand, der efter theologisk attestats 1744 var sognepræst 1749-70 i Vejle og Egesborg i Præstø amt, hvorpå han blev kaldet som sognepræst i Herlufsholm (1770-91) og tillige lærer ved skolen. Kun de første sider i håndskriftet er beskrevet, og den eneste større tekst er Falsters Juvenalsatire (p. 4-28); en præcis datering er umulig, men man kan gætte på ca. 1760-70. Teksten er ganske samme version som Coll. 538,4^o, kun ubetydelige ændringer registreres; mest iøjnefaldende er, at teksten er skrevet uden strofeinddeling, hvilket næppe er oprindeligt, men muligvis inspireret af den latinske original; teksten er vanskelig at læse, den er en anelse ringere end Coll. 538,4^o (jf. dog str. 21¹), der derfor anvendes som tekstgrundlag (*A*¹); *de to versioner følges overalt ad imod trykket 1731 (B)*; nedenfor medtages varianter fra *A*², *men ikke fra B*; det er klart, at både *A*¹⁻² og *B* nedstammer fra det tabte *A*.

Da teksten aftrykkes her, skal jeg ikke komme nærmere ind på variantforholdet mellem *A* og *B*; en sammenligning fører næppe til afsløring af nye principper for oversættelsen i 1731, men vistnok kun en større stilistisk frigjorthed. Jeg skal dog i forbifarten gøre opmærksom på et par andre detaljer. Falster har fornøjelse af at spille lidt mystifax: i noten (1731) til str. 1⁵⁻⁸ gør han opmærksom på det faktum, at han i satiren »Disse Tiders onde Optugtelse« (1720) har anvendt Juvenal, men det er 1719-udgavens str. 1, på to steder, nemlig 3⁵⁻⁸ (udg. p. 10) og 9¹⁻⁴ (p. 12); i 1720 registrerer man ganske ubetydelige varianter i forhold til 1719-teksten. Derimod er fremgangsmåden i 1731 str. 5⁵⁻⁸ den omvendte, thi i »Disse Tiders onde Optugtelse« (str. 35⁵⁻⁸) benytter Falster ikke 1719-versionen, men i 1731 låner han derimod halvverset fra 1720 og

vedgår derfor i noten, at han er det anonyme digts rette ophavsmand; ganske underfundigt har Falster således kædet disse tre tekster sammen.

Og har man 1719-teksten foran sig, med tilegnelsen til Christian Rantzau, må man nok tolke de forskellige udtalelser om trykket på en anden måde, end Schiøttz-Christensen gør.

I 1719 udsendte Falster sine »Cogitationes variæ Philologiæ Tripartitæ« (Leipzig og Flensborg, fortalen dateret marts 1719), og heri omtaler han på siderne 132-133 nyudkomne Juvenal-arbejder, således siger han bl.a. om sig selv: »Edidi et ipsemet novissimè in honorem et gratiam Illustrissimi Herois, CHRISTIANI RANTZAV, Satiram XIV. vernaculò metrò conversam«. Sætningen synes helt entydig (For nylig har jeg selv udgivet osv.), men vil man alligevel bestride dens udsagn, må man - som Schiøttz-Christensen - antage, at Falster ganske kort efter affattelsen af sætningen, fx allerede i april, har trukket sin (ufuldendte eller færdige) oversættelse tilbage fra trykkeriet; men dette er jo kun en ubeviselig og dertil temmelig usandsynlig teori, som det vil ses af det følgende.

På den tid havde Falster en god kollega i Leipzig, den senere professor eloquentiæ Joh. Gottlieb Krause (1684-1736), der 1715-23 udgav tidskriftet »Neue Zeitungen von gelehrten Sachen« og 1717-22 på latin det tilsvarende »Nova literaria« (I-VI); i aprilnummeret 1719 af sidstnævnte publikation noterer han (p. 85) følgende om Falster: »Havniae. V. C. L. Christianus Falsterus, Scholae Cathedralis Ripensis Conrector doctissimus, Tristium Ovidii versione Danica elegantissima eximias apud suos laudes consecutus, edidit etiam nuper eadem lingua versionem metricam Satiræ Juvenalis XIII in honorem Excellentissimi Herois Christiani Liberi Baronis de Rantzav. Idem brevi in lucem producet Cogitationes varias Philologicas: quas proxime, Deo volente, seqvetur Specimen Commentarii Gelliani in Librum VIII Gellii deperditum, prelo jam dudum maturum«. Ovid-oversættelsen udkom foråret 1719 (Thaarups udgave p. XXVII), mens Gellius udkom 1721, som antydnet af Krause, hvis oplysninger således stemmer for de to værkers vedkommende, der i notitsen omslutter Juvenalsatiren.

I Hamborg havde Falster også en lærd ven og korrespondent, Jo. Albert Fabricius (1668-1736), der siden 1699 havde været professor eloquentiæ dérstedt og blandt næsten utallige værker også udgav et »Bibliotheca latinæ« (I-III), og i andet bind (1721, p. 736) noterer han omhyggeligt i en oversigt over nye Juvenal-udgivelser følgende: »Satiram XIV. metaphrasæ Danica donavit vir Clariss. Christianus Falsterus«.

Schiøttz-Christensens forklaring på Falsters definitive udtalelse i

marts 1719 er som nævnt den, at han er kommet til at sælge skindet, før bjørnen var skudt (1981, p. 97); han har pludselig trukket sit arbejde tilbage, men har ikke kunnet nå at rette i korrektoren til sine egne »Cogitationes«; denne forklaring kunne man i så fald velvilligt udstrække til også at gælde for Krause i Leipzig i april 1719; men det forekommer helt urimelig at postulere det samme for Fabricius i det nærliggende Hamborg hele to år senere (1721).

Mon ikke misforståelsen ligger deri, at Schiøttz-Christensen uden videre har troet, at Falsters arbejde fra 1719 har været identisk med 1731-udgaven: Juvenal på latin, med latinske kommentarer, hvortil sluttede sig en dansk oversættelse? Men Falster, Krause og Fabricius nævner (1719-21) nemlig aldrig andet end en dansk oversættelse af Juvenals 14. satire som udkom i 1719, ingen af dem omtaler den kommenterede latinske edition, hvad der unægtelig ville have været en pointe, eftersom de to tyske publikationer læserkreds for største delens vedkommende nok har været tyske latinister. Falsters to filologiske venner og korrespondenter har villet gøre ham lidt berømt ude i Europa ved omtalen, men havde udgaven i 1719 bragt også en kommenteret latinsk tekst, ville det ganske utvivlsomt være blevet omtalt af de to lærde redaktører, thi en sådan videnskabelig udgave kunne jo også have interesse uden for Danmark, hvad en dansk oversættelse alene ikke kan have. Hertil kommer så, at to af disse tre kilder (plus de to håndskrifter) også nævner, at teksten er dediceret Chr. Rantzau; men 1731-udgaven er, betoner Schiøttz-Christensen, tilegnet C.F. Rosenkrantz; selv om dette nu havde været korrekt, ville det i øvrigt ikke have været så påfaldende dengang, for så sent som i det 19. århundrede kunne Chopin tilsyneladende ganske ubekymret udskifte sine dedikationer; men sagen er imidlertid den, at i 1731-udgaven er det kun det nye afsnit, dvs. det latinske, som er tilegnet C.F. Rosenkrantz; den reviderede oversættelse er derimod ikke tilegnet nogen, så at Falster i virkeligheden er meget nøjeregnende med ikke i 1731 at tage noget fra Chr. Rantzau, som denne havde fået i 1719.

Lægger man de her fremdragne supplerende kendsgerninger sammen, får man efter mit skøn følgende rimelige opstilling:

1) 1719: en dansk oversættelse af Juvenals 14. satire, tilegnet Chr. Rantzau; trykket tabt.

2) 1731 Juvenals 14. satire, latinsk tekst med kommentarer og dansk oversættelse (revideret version af 1719-teksten); den nye latinske del er tilegnet C. F. Rosenkrantz.

Naturligvis kan man, om man har lyst dertil, stadigvæk postulere, at

der ikke har eksisteret noget tryk 1719, men at de to håndskriftversioner er afskrifter af Falsters opgivne version fra 1719, evt. afskrevet fra Rantzau's utrykte eksemplar, altså Falsters originalmanuskript; dette strider imod de foreliggende udtalelser, og det er vanskeligt at få Magnus Jensen Hammer, der var præst på Østsjælland, i forbindelse med Rantzau på Vestfyn, på Brahesborg ved Assens, hvor han i 1760'erne forlystede sig med at brænde håndskrifter, og Falsters kan jo være gået til ved den lejlighed; Schiøttz-Christensens teori kræver for mange bortforklaringer til at kunne godtages.

Konklusionen må derfor snarest blive den, at Falster reelt debuterede som satiriker i 1719 med sin Juvenal-oversættelse, ligesom Holberg, der i øvrigt samme år begyndte sin satiriske virksomhed med en fordanskning af Juvenals 6. satire (først trykt 1722). Denne konklusion afviger således ikke fra det, der har været god latin siden Chr. Thaarups udgave af Falster (1840), men her er blot tale om en præcisering af, hvad der helt nøjagtig menes med Juvenal-oversættelsen fra 1719; og ét af dansk litteraturs mindste problemer kan måske hermed anses for at være ude af verden?

436

D. Junii Juvenalis

Fiortende Satires

Danske Oversættelse.

J hvilken

Poëten straffer Forældres onde

Exempler, och tilskriver Dennem

alt det onde, som begaaes.

Dediceret til Baron Rantzau

1719

af

Christian Falster

437

(1)

Ved mangen Gierning mand i Spot
Og *Miscredit* sig setter,
Som siden *Hænger ved* hvad got
Og dydigt mand forretter,
Men hvad? en Fader selv ved Haand
Sin Unge Søn jo tager,
Og ved Exempels Lede-Baand
Til U-dyd ham Ledsager.

(2)

Seer Barnet af den Gamle, at
Hand Spil ey kand undvære
Strax faaer hand *Tærning-Stoben* fat,
Vil samme Handværk lære.
Ja! er hand saa, imedens hand
Endnu er Spæ och Liden,
Hvad Haab til Bedring skulde mand
vel have da med tiiden?

(3)

Har Faderen, den gamle Nar,
Hans Gane vildet viisse,
Hvad nydeligt og Lekkert var
Fornemmelig at Spiisse,
Har hand den Unges Smag og Lugt
Tilvant at være kræssén,
Og effter Sylte-tøy, samt Frugt
Og Vildt at spidsse Næssén.

(5)

Er *Rutilus* vel Fromheds Speyl,
Hvor af hans Søn kand lære
Med Skiønsomhed en liden feyl
Og brøst at overbære!
Betænkér hand at Herrens Been
Hos Tienerens er taget,
At hiin og denne Mynt af een
Naturens Malm er slaget?

(7)

Da lykkes først hans Tyranni
For Ham, naar een og anden
For et Uskyldigt *Tyveri*
Skal brendes udj panden.
Tenk, naar den Unge dette seer,
At Lænkkers lyd ham glæder
At hand ved Brende-merke leer
Samt Bondens Bolt og Kiæder!

438

(9)

Hun selv jo i sin Barndom gik
J Skole hos sin Moder,
Og Munster udaf hende fik
Paa Alle Elskous Noder,
Hun saae, hvad hendes Moder skrev,
Hun nu det samme skriver
Og til befordring hun sit Brev
Sin Moders Tiener giver.

(4)

Da effter Syv aars forløb, naar
Hand nys har feldet tænder,
Hvis hand ey Lækker-bidsken faaer,
Hand snart af Skindet render,
Sin Faders gamle *Kiøkken-Svend*
Hand ikke kand forsage
Om tussind Tugtemestre end
Ham derfra vilde jage.

(6)

Hand lærer jo hvorledes mand
Med Tyranni skal herske,
Hans største glæde er, at hand
Et fattigt Skind kand terske,
En *Sirens* røst er ey saa kiær
For Ham, som Pryglens stemme,
En ret *Antiphates* hand er
Og *Polyphemus* hiemme.

(8)

Hvo vil om *Largæ* Datter spaa,
Som er end nu kun Liiden,
At dend en Ærlig Møe skal faae
Som Hende faaer med tiiden?
Et *Aandedræt*, hvor fast Hun end
Sig skyndte, lidet skulde
Forslaa til hendes Moders Mænd
At regne op tilfulde.

(10)

Saa gaar det af Naturen til,
At, som Forældre ere,
Saaledis allersnarist vil
De Unge ogsaa være,
Hvad Sønnen af sin Fader seer,
Som af sin Lærermester,
Det da saa meget desto meer
Hos hannem rødder fester.

(11)

Jeg nægter ey, Naturen saa
Jo somme Børn omstempler,
At de med Afsky træder paa
Forældrenes Exempler:
Men der imod de fleeste ey
Dem gierne vil forsage
Hvor Faderen har viist dem vey
Did vil de ogsaa drage.

(13)

Lad i dit Huus ey dine Smaa
Det mindste See og høre,
Hvor over de forarges maa
Og lade sig forføre
Lad Skiøgen ikke have gang
Hvor dine Børn de ere,
Lad drukken Boltens Hore-sang
Fra dine Dørre være!

(15)

Thi om Du seer din Søn begaa
Med tiden grove Laster,
Om hand sin Fader Slegter paa,
Ja værre sig formaster,
Hvad føye kand du have da,
Til rette ham at sette,
Og udelukke hannem fra
Hans Arvedeel med rette?

(12)

Du da, som Fader est, see til,
Du flyer onde Sæder,
At ey dit Barn, som gierne vil,
J din(e) Fodspor træder,
Tænk, at af *Catilinæ* tall
Er mængde allevegne,
Men *Brutum* og *Catonem* skal
Du ikke een opregne.

(14)

Mand allermest sig bør undsee
Og gaa for Børn til siide
Hvad du begaar, det maa ey De
Tillige See og viide.
Tænk ey, hvad ligger der paa magt?
Mit Barn er jo umyndigt!
Tag dig saa meget meer i agt,
At giøre noget Syndigt.

(16)

Hvor kand du dristig skiænde paa
Hans onde Lefnetz lader?
Hvad frihed har du til, at staa
Paa Frihed, som en Fader?
Naar Du, som ældre est, end hand,
Forseer dig meget meere,
Og har behov, for din forstand
At lade Dig *Curere*.

(18)

Saa bange est du, hand skal see
Dit Huus u-reent at være,
Da een af dine Tienere
Alt støvet kand udbære:
Men at der ligger for dit Barn
J hver en vræ og Kammer
J haabetal u-dyders Skarn,
Der ved Du dig ey skammer.

(17)

Naar nogen fremmed Herre Dig
Besøgelse vil giøre,
Maa hver i Husset skynde sig,
At feye Gulv og Dørre
At skure Sølvet blank og klar
Og Spindelvæv nedrive;
En Pidsk du selv i Haanden har,
Paa dine Folk at drive.

(19)

Smukt er det, at Du har en Søn
Naar Du Ham saa vil venne,
At hand sig tak og ære-Løn
Af Landet kand fortjene
Saa vel i freds- som feyde-tiid,
Hvor til det meget giver,
Men hvad maneer, hvad kunst og fliid
Hand Ung opdraget bliver.

(21)

En (Ravn) fra Reden flyer hen
Til Aadselet af Hunden,
Der fra den kommer hiem igien
Med stumpen udj Munden,
Naar Ungen nu skal holde sig
Sin egen Kost og Kammer
Sit Maaltid dend da idelig
Ved samme Bord annammer.

(23)

Centronius en Bygnings Nar
Forskrev fra andre Stæder
Hvad *Marmor* dyrebarist var,
Og bygte Herre-Sæder
Snart paa en *Cajetanisk* pladtz
Snart *Tibur* og *Præneste*
Trotz Lykkens Tempel og Palladtz
Trotz *Herculis* den beste

(20)

En Stork med Snog- og Slange-mad
Opklekker sine Unger,
Med Øgle-kiød paa Deres Fad
Fordriver Deres Hunger,
Som nep har faaet Klæder paa,
Før de af Deres Rede
Begynder strax paa jagt at gaa,
Og efter Slinger Lede.

(22)

En Ørn i Buske-Krat og Skov
Opsøger Raa og Harer,
Hvor fra dend med sit feede Rov
Til Reden siden farer,
Naar ungen faaer nu vinger paa,
Den for sin Sulten Mafve
En Hare-steg vil ligesaa
Paa sin Tallerken have.

(24)

Posides Capitolum
Ey gjorde saa til skamme
Men fra dend *Centronius* en *Sum*
Nu hafde paa det samme
Forødt dog noget efterlod,
Hans galne Søn det ilde
Forødte alt, som trodtz imod
Sin Fader Bygge vilde

440

(25)

See en Sabbatisk Fader jo
Saa sine Børn forleder,
At de af Jødisk overtro
Til *firmamentet* Beder
Ja disse holder for, som hiin
Ey underskeed at være
Jmellem Kiød af Dem og Sviin
De lader sig omskiære.

(26)

Fremdeles vor *Romanske* Ret
Og Lov u-effterlevet,
De intet holder uden det
Som *Moses* haver skrevet,
De lærer *Mosen* uden ad,
De holder *Mosis* Sæder,
De heller gjør, jeg veed ey hvad
End *Mosen* overtræder.

(27)

De ingen tørstig vandringsmand,
Som kommer dem i møde,
Vil viisse vey ey heller vand,
Hvis hand ey er en Jøde,
Men Faderen er skyld der J,
Den gamle grillen fænger
Som holt Sabbaten arbeyd-fri,
Den Løs- og Ledig gænger.

(29)

Hvorfor? for denne Lyde sig
Med Dydens Skin forklæder,
J det dend siunis tarvelig
Og ærbar udj Sæder.
Ja Pugen rosses jo som dend,
Der haver lært at spare
Og bedre sine Midler, end
En Drage, kand forvarc.

(31)

En gierig Fader dem i sær
Lyksalig derfor priisser
Der haver Guld og Penge Kiær;
Thi (siger hand) hvo viisser
Mig nogen ret Lyksalig Mand,
Dend stund hand motte trænge?
Ja sine Børn formaner hand
Og til at søge Penge.

(33)

Hans Tienste-folk ey æde maa
Saa meget de vil have,
Selv pleyer hand fra Bords at gaa
Med en forsultet Mave,
De muuled stykker af hans Brød
Saa dyrebare erc,
At hand ey nærder ved sin død,
Dem samtlig at fortære.

(28)

Dog alle disse Laster vil
Jeg lade saa passere,
Thi Børn jo selv har lyst dertil,
Men undrer intet meere,
End at et Barn i Hals og Haar
Til Karrigskab skal trekkes,
Og udj sine unge aar
Til gierighed opklekkes.

(30)

Hand (siger den gemeene Mand)
Sit beste veed at søge,
Sit *Patrimonium* kand hand
Og det slags folk forøge;
Men lige got, Hvorledes! naar
Hand Dag og Nat kun sveeder,
Naar kun hans Mynte-Hammer gaar
Naar hand kun Penge smeder.

(32)

Hand først i Deres spæde bryst
De første *Elementer*
Af Gierighed og Penge-Lyst
J Deris Barndom prenter;
J Børne verk hand tvinger dem
Til Karrigskab at Lære,
Og, naar de kommer længer frem,
U-mættelig at være.

(34)

Hand til *October* legger hen
Septembers Plukke-Finker,
Saa Kaager hand dem op igjen;
Ja Plukke-fisk, som stinker,
Samt hver en Purløg-stilk hand med
Sit Segl for Dørren giemmer
Men først hvert stykke paa sit sted
At tælle ey forglemmer.

(35)

En Betler skulde væmmes, om
Mand bød ham slige poster,
Men tænk hvad duer midler, som
Saa megen kummer koster?
Er dend ey daarlig? er ey hand
Et Galenskabs Spektakkel,
Som, for at døe en Herre mand,
Vil leve, som en Stakkel?

(37)

En Gaard kand ikke da forslaa,
Du skalt jo eye fleere,
Dit gods og Eyendomme maa
Du endelig formeere,
Din Naboes Mark dig saa beqvem
Samt Skou og Hauve ere
At hand til dig maa selge dem
Om hand med Fred vil være.

(39)

Tænk dog, ved saadan putz og spill
Hvor mangan sig beklager,
Som overvold har tvungen til
At Selge Eng og Ager,
Betænk, hvor du hos alle Mand
Med skam maa ilde høre,
Og lade dig om By og Land
Af Folke-Munde føre.

442

(41)

Men om du eene hafde end
Saa mange Gods og Grunde,
Som fordom alle *Romer*-Mænd,
Mon du med Dennem kunde
Fra Sorrig og Bekymring, fra
Den sote Seng dig Kiøbe?
Mon time-Glasset derfor da
Des længer skulle løbe?

(36)

Jmidlertid naar Sekken fuld
Til bredden op er Proppet,
Da see! jo fleere tønder Guld
Du der i haver stoppet,
Jo fleer du gierne ønscher dig,
Men tvert imod et øye
Der aldrig saae saa meget sig
Med lidet lader nøye.

(38)

Thi vil hand ey, om Natten Du
Dit sultne Fæ henjager,
At æde grøden, som endnu
Er umoen, af hans Ager,
Ja Fæet maa ey vende om,
Før Gulvet reent er feyet,
Og heele Sæden ligesom
Med Segel-Jern af meyet.

(40)

Du svarer vel: jeg der ad Leer
Hvad kand mig Rygted skade?
En Bønne er mig meget meer,
End om den heele Gade
Mig roste for een ærlig Mand
Den stund jeg hafde neppe
En haandfuld Jord og Sædeland
Og intet i min Skieppe.

(42)

See! naar Soldaten fordom var
J Krigen gammel blevet
Naar hand kom hiem med mange Ar
Paa Skind og Pande skrevet
Af *Pyrrhus* eller *Hannibal*,
Og hafde vovet Livet,
Blev ham for Saar i Sneesse-tal
Nep to dags Pløining givet.

(43)

Det var Ham nok; Hand af sit Land
 Ey større Løn begiærte,
 Sig selv af dette Jordsmaal hand
 Sampt Børn og Kone næрте,
 Hand sine voxne Sønner Bød
 At grave eller pløye,
 Som med en aftens gryde grød
 Sig maatte lade nøye.

(45)

Thi de, som riige være vil,
 Vil hastig være riige;
 En Gierig fusser lige til,
 Og lader sig ey sige,
 Hand setter Lovens Høye magt
 Samt Frygt og Skam tilbage,
 Men hør, hvad har de gamle sagt
 Til Børn i fordum dage?

(47)

Mod dyden ingen sig forsee,
 Ey nogen Skamfuld være,
 Ved Bonde-Skoe i Kuld og Snee
 Samt Loyen Peldtz at bære!
 Lad Purpur Moden have sted
 Paa udenlandske stæder,
 Thi alle Laster følger med
 De fiine Purpur-Klæder.

(49)

Hand raaber: Op! tag pennen fat,
 Og sæt dig til at skrive,
 Vær vaagen, giør dit beste, at
 Du faaer en Sag at drive,
 Hvor ved du Penge tienne kand
 Lær flittig Loven, eller
 Søg om at blive Høfvidsmand
 Det skader ikke heller.

(44)

Slig aftegt kand ey nu forslaa,
 Da hver mand er for Lekker;
 Hvorfor der og *Studerer* paa
 Saa mange Skielsmske trekker,
 Saa at for Penge bliver nu
 Den meste Part forgivet,
 De fleeste Halsse brudt i tu
 Den største deel aflivet.

(46)

J Unge lader Eder med
 Vor lille Hytte nøye,
 Og denne ringe Bolig-sted!
 Ja kommer, vi vil pløye
 For vor nødtørfftig Lefnetz Brød
 Det lider *Ceres* gierne
 Som os for Bog har givet sød
 Og Kraftig Korn og Kierne.

(48)

Saaledes har de gamle smukt
 De unge Børn tiltalet,
 Men nu, naar Liusset nys er slugt,
 Og Hanen nep har galet,
 Da staaer en Gierig Fader op
 Om vinter-Midnats tiider,
 Og Sønnens Søfne-tunge Krop
 Fra roe og hvile sliider.

(50)

Men her skal Knebelbarter til
 Og Haar, som er af Lave,
 Ja brede Skulder-blade vil
 Felt Herren ogsaa have,
 Her maa du striide saa, at, naar
 Du haver fægted Længe,
 Og tient i Tredsindstive Aar
 Du da kand have penge.

(51)

Men hvis du ey har Lyst til Krig
Og frygter for en Fiende,
Da, paa det du kand blive riig,
Og dobbelt penge vinde,
Holdt dig det ikke for en Skam,
Af alle slags at Kiøbe,
Og med en Skinder-Bisse-Kram
J Landet at om løbe.

(53)

Saaledes til at skakre maa
Et Barn sig lade Ave,
Før hand endnu kand eene gaae,
Før hand har lært at stave,
Men maatte jeg vel spørge dend,
Som vil paa saadan maade
Sin Søn til intet heller, end
Til Penge-Sorrig raade?

(55)

Forskaan et Barn, da Udyd ham
Endnu ey har betagen;
Det er jo baade Synd og Skam.
Lad ham faae Skæg paa Hagen,
Da skal du see, naar ikkun een
Ham giver noget ringe
Hvor hand skal sværge sig om meen,
Og vidne falsk til Tinge.

444

(57)

Thi der skal ingen Arbeyd til
Det onde at forrette,
Men du maaskee mig svare vil:
Hvad skyld har jeg i dette?
Jeg har jo aldrig til ham sagt
Et Ord om slige Lyder
Jo du dend første Grund har lagt
Til alle hans Udyder.

(52)

Gevinst er deylig, uanseet
Den er paa Mødding funden;
Ja brug det Ord, som en *Poët*
Dig haver lagt i Munden:
Hvem kræver Regnskab af en Mand
Hvorfra Hans Midler ere?
Det er jo andre nok, at Hand
Dem ikke kand undvære.

(54)

Siig mig, du Daare, hvorfor vil
Du haste saa for tiiden?
Din Søn (forsikrer ieg dig til)
Din Mester bliver siden.
Frygt ey, hand dig jo Penge-Kiær
Skal overgaa i Lyder
Trodtz *Ajax*, trods *Achilles* hver
Sin Fader udj Dyder.

(56)

Gaar nogen velbemidlet Brud
Til hannem ind med Penge,
Hun snart igien et Liig gaar ud,
Hun lever ikke længe,
Hun faaer en Søvne-Dvale-Drik.
Saa veed hand slige Poster
At samle i en Øyeblik
Som Dig besværing Koster.

(58)

Thi dend, som raader Børn, at de
Skal have penge Kiære
Som dem det Gyldne *A. B C*
Saa tiilig lader Lære,
Som giver dennem frihed til
Sin Næste at besviige
Saa meget som de kand og vil,
Naar de kun bliver riige;

(59)

Hand er jo som en Kiøre-svend,
Der lader Hesten løbe,
Og siden ey Kand styre dend,
U-agted pidsk og Svøbe;
Saa i hvor megen frihed du
Den Unge end tilstæder,
Vil hand dog have meer end nu,
Og Skræbet overtræder.

(61)

For hvilken Du dit Liv og Blod
Langt heller skulle give,
End *Decii* sig fordum lod
For deris Land aflive,
End *Creons* Søn for *Thebe* Stad
Er Frelse-offer blevet,
Om det er ellers Sanden, hvad
De *Græker* haver skrevet;

(62)

Saa skal dend ild og Lue, som
Du selv i Brand har stukket,
Opblusse, Sluge, Løbe om,
Og aldrig blive slukket,
Ja selv du ikke vorder fri:
Din Løve Unge slæber
Dig bort omsider, og udj
Sin Røfver-kule dræber.

445

(64)

Men vilt Du leve Aaret om,
Da maa Du Lægen bede,
Dig *Mithridatis* Lægedom
Jmod Forgift berede;
Hver Fader samt hver Konge maa
Af dette Pulver tage,
Før hand til Bords kand sikker gaa,
Og nogen Smule smage.

(60)

Tænk, naar du siger: Den har spot,
Som hielper sine venner,
Den er en Daare, som gjør got,
Og dend fortrængte tiener,
Da Lærer jo din Søn af dig
At røve og besviige
Og uretfærdig Riigdom sig
U-lovlig at tilsnige.

(61b)

Ja *Thebe*, hvor det grumme Slag
Med *Cadmus* stod og Dragen,
Hvor, effter dennes Nederlag,
Hans tænder Blev aftagen,
Og Saaet, som strax opvoxte til
En Hær med Skiold tillige,
Der, saa som ved *Trompeter*-Spil
Sig flux gav til at Kriige.

(63)

En Stjerne-Kiger spørger hand,
Hvad tiid du har tilbage?
Men med taalmodighed ey kand
Dends Langsomhed fordrage,
Du Hannem udj veyen gaar,
Og lever alt for længe,
Hand derfor Dig til siide faacr,
Saa kand hand arve Penge.

(65)

Jmidlertid om nogen vil
Et Lyst Spektakkel skue
Trodz nogen lystig Skue-spill
Trodz nogen Juule-stue,
Da veed jeg ingen Ting, som meer
Kand Kildre Sind og Øye
End om mand Gierighed beseer
J ald sin Sværm og Møye.

(66)

Betragter mand en Gierig i
 Sit Lifs og Riigdoms fare,
 Naar hand i *Castors Sacristi*
 Sin Kiiste vil forvare,
 Helst effterat en Tyv og Skielm
 Sig nylig haver voved
 J Kirken *Martis* egen Hielm
 At stjæle af hans Hoved.

(68)

Der ud af Penge-Gierighed
 Og for Gevinst at nyde,
 Maa altid dandsse op og ned,
 Og Væyreds pibe Lyde,
 Der daarlig til *Corycium*,
 Som til et Market farer,
 At Laède der sit Skiberum,
 Med viin og Krydder-varer.

(70)

De fleeste ere nu til Søes,
 Og Havetz furer ployer,
 Det gaar kun paa Gevinsten løs,
 Og hver sig did forføyer,
 Hvor hand sig fordeel vente kand;
 Hand lader Skibet rende
 Fra *Libysk* og *Carpatisk* vand
 Til verdens sidste ende.

446

(72)

En hver er gâl paa sin Maneer
 Den eene sig indbilder,
 At hand de tre Gudinder seer,
 Som Sind og Sands forvilder,
 Den Anden Meener, naar en Tyr
 Af Slag for Panden vraaler,
 At *Jthacus* af samme Dyr
 Samt *Agamemnon* skraaler.

(67)

Da maa mand jo med rette Lee,
 Ja gaa fra dem, som spiller
 Paa Skue-pladssen, for at see
 En Gierig Nidings Griller,
 Ja mon en Line-Dantzer saa
 Pudseerlig sig vel svinger,
 Som dend, der af dend eene paa
 Den anden Bølge springer?

(69)

En Liine-Dantzer springer jo
 For bare Mad og Klæder
 En Gierig gjør sig meer Uroe;
 See! Havet alle stæder
 Af Bølge-vogne vrimler fuld,
 Som tussind fold Talenter,
 Samt Herre-gaarde Sølv og guld
 Til bage Hannem henter.

(71)

Og naar hand nu har været der,
 Og er tilbage kommen,
 Med dyrebare Laddinger,
 Med Penge nok i Lommen,
 Naar hand har seet *Tritones*, ok
 De store Dyr i vandet,
 Da siunes ham hand haver nok
 For hvis hand har udstandet.

(73)

Men dend, som for at vinde Guld,
 Og penge sammen sanke,
 Sit Skib med varer fylder fuld
 Saa att de(r) kun een Planke
 Er Skillerum og Middel-vey
 Jmellem Ham og døden,
 Hand har, om Daarekiiste ey,
 Dog værgemaal fornøden.

(74)

Hand Raaber, naar hand er til Søes
Den Korn- og Peber-Kremmer
At anker-Tov skal gives løs
Skönt Storm og Liunit Klemmer,
Hand siger: Dette Himmel-tag
Af Sorte Skyer rører
Os ey dend heede Sommer dag
Jo Torden med sig fører.

(76)

See! saa maa dend, som sig ey Lod
Med heele verden nøye,
Opvarme sit forfrossen blod
Med Betler-palt og trøye,
Hand til en liden smule Brød
Maa lære da at trænge,
Og bede i sin store nød
Om lit til reisse penge.

(78)

Men en *Diogenes* ey tør
For nogen Skade grue,
En Tyv ham ingen Skade gjør,
Ey heller Jld og Lue,
Hvor ilde mand hans lille Boel
Skamferer og tillaver
J morgen dend en anden Kiol
Jgien paa Kroppen haver.

(80)

Hvor Viisdom boer, der boer og hver
Af Guderne tillige .
En falsk Gudinde *Lykken* der
Ey noget har at sige.
Men een maaske mig spørge vil
Hvor meget mand har nødig
Hvad midler mand behøver til
At have overflødig?

(75)

Hvad skeer? En Storm den samme Nat
Hans reysse forulykker,
J tov og takkel griber fat,
Og Skibet slaar i stykker
Hand plumper i det dybe-vand
Omsider og som Hunden
Hand kommer Svømmendes til Land
Med Pungen udj Munden.

(77)

Saa vogtes det med meer fortred,
Som samlet er med fare
Den riige har besværligt ved,
Sin Rigdom at forvare.
En *Licinus* omkring sin Skat
Og huus paa alle siider
Maa have Tyve-Angler sat
Samt vagt om Natte-tiider.

(79)

Der *Alexander* saac ham saa
Fornøyet i sin Hytte
Hvad gielder at hand tænkte paa
At hiin ey skulle bytte
Med ham, som heele verden Lod
Sig angelegen være,
Som maatte vove Liv og Blod
For hver Bedrift og Ære.

(81)

Dend svarer jeg for mig, at, naar
Jeg Klæder har og føden,
Jeg intet meere efftertraar,
Jeg intet har fornøden,
Mit Legem jeg med Hauve-græs
Som *Epicurus* mætter
Som en fornøyet *Socrates*
Mit Kiøkken jeg indretter.

(82)

Naturen og *Philosophie*
Dig dette siger begge
Men jeg maaskee et Tyrannie
Dig siunes at paalegge,
Velan! om du Kun effter mig
Vil leve nogenlunde,
En Ridders *Capital* jeg dig
Da gierne vil forunde.

(84)

Men er det ikke nok end da,
Hvad vil da *Xerxis* Riige
Samt *Croesi* Rente-Kammer, ja
Narcissi Riigdom siige,
Som Keyser *Claudius* tillod,
At giøre, hvad hand vilde,
Ja Keyserjndens eget Blod
End ogsaa at forspilde.

(83)

Og dersom dend kand ey forslaa,
Om du endda fortryder,
At jeg til Nødtøft dig saa Faa
Og ringe Midler Byder,
Velan! jeg Legger Dobbelt til,
At jeg dig kand fornøye,
Ja jeg til trende *Summer* vil
Den eene *Sum* forhøye.

Varianter:

A^1 Coll. 538,4 ⁰ , II	p. 436	} < A Tryk 1719
A^2 Herlufsholm ms. nr. 19 p. 4		

B Tryk 1731 (varianter ikke medtaget)

Overskrift: I D] ÷ A^2 - 2 *Fiortende Satires*] *Satyra* 14de A^2 - 3 *Danske Oversættelse*] ÷ A^2 - 7 *begaæes*] *begaæes*, paa dansk oversatt og A^2 - 9 1719] ÷ A^2 - *Digitet: 1' Exempels*] *exemplers* A^2 - 3⁴ *Og*] samt A^2 - 4⁸ *derfra vilde*] *ville derfra* A^2 - 8¹ *dend*] *hand* A^2 - 12⁴ *dine*] A^2 *din* A^1 - 12⁴ *een*] *end* A^1 - 18⁷ *drukken Boltens*] *drukkenboldes* A^2 - 16³ *til, at staa*] *at paa-staae* A^2 - 18⁴ *kand*] *maac* A^2 - 20⁵ *nep*] *neppe* A^2 - 21¹ *Ravn*] A^2 *Gang* A^1 - *Reden*] *redet* A^2 - 21¹ *den*] *han* A^2 - 22¹ *Buske*] *busken*, A^2 - 23⁶ *og*] *snart* A^2 - 26¹ *u-effterlevet*] *de effterlevet* A^2 - 27³ *er*] *ey* A^2 - 29⁵ *Pugen*] *ungen* A^2 - 30¹ *Hand (siger den)*] *Hand siiger*, *den* A^2 - 33⁵ *muuled*] *mulne* A^2 - 34⁴ *Plukke*] *plukked* A^2 - 36⁸ *lider*] *mindre* A^2 - 37¹ *Eyendom-me*] *eyendom du* A^2 - 37⁴ *Du*] *Jo* A^2 - 38² *sultne*] *sulted* A^2 - 38⁸ *af*] *paa* A^2 - 39³ *mangen*] *mange* A^2 - 41⁵ *og*] *fra* A^1 - 43¹ *hand*] *Land* A^1 - 44¹ *ey nu*] *nu ey* A^2 - 47⁴ *Loyen*] *løyen* A^2 - 48⁴ *nep har*] *neppe* A^2 - 49⁵ *Hvor ved*] *Hvormed* A^2 - 51⁸ *at om løbe*] *om at løbe* A^2 - 54¹ *jo*] ÷ A^2 - 57¹ *ingen*] *intet* A^1 - 61⁷ *er*] *dog* A^2 - *Sanden*] *Sandhed* A^1 - 61b⁷ *Trompeter*] *trompetters* A^2 - 69⁴ *Haver*] *Hart ad* A^2 - 71¹ *Tritones*] *Tritoner* A^2 - 71¹ *ham*] *som* A^2 - 71⁸ *hvis*] *hvad* A^2 - 73² *penge* *penges* A^2 - 73⁴ *der*] A^2 *de* A^1 - 74⁴ *Liunit*] *Lynild* A^2 - 75⁷ *til*] *i* A^2 - 75⁸ *Pungen*] *tungen* A^2 - 82⁷ *Ridders*] *Ridder* - A^2 .

Med hensyn til B kan nævnes, at ændringerne i forhold til A ses som følger:

Hele strofer ændret: 1, 8, 71, 73

Halvstrofer ændret: 2^a, 7^b, 11^b, 12^b, 15^b, 16^b, 19^b, 20^b, 22^b, 33^a, 39^a, 44^a, 49^b, 57^b, 70^bI øvrigt mange ændringer: 2^b, 6, 45, 50, 63, 67, 68, 74, 77.Helt uændret: 9, 10, 11^a, 12^a, 14, 19^a, 23-26, 29, 44^b, 49^a, 56, 57^a, 58-59, 61, 66, 69, 70, 72.

I de øvrige strofer er der kun få og spredte ændringer.

Libido og samfund - en analyse af Albert Dams »Ejendom. Skilderi fra romerrigets storhedstid«.

Af Bo Elbrønd-Bek

»Jeg føler mig som historiker. Jeg studerede jo også historie ved Københavns Universitet og lærte den historiske metode. Hvad jeg dengang savnede var kød og blod - altså et menneskeligt perspektiv - på de historiske tal og begivenheder. Det jeg nu forsøger er at fortælle historie om mulige mennesker i et bestemt miljø på en bestemt tid. Når jeg har stoffet, bearbejdes det så meget, at fortællingen ligesom kommer indefra, fra et sted i mig selv.«

Albert Dam i *Digitere i Forhør 1966*. Samtaler med tolv danske forfattere ved Claus Clausen.

I

Albert Dams historiske skildrier er bundet til det samfund, som han befandt sig i. Selvom der ingen abstrakt historiefortælling findes udenfor et bestemt samfund, så kan forholdet mellem fortællingen og samfundet ikke beskrives på nogen enkel måde. Dam bringer orden i det foreliggende historiske materiale ved at give det en orden, se en mening i begivenhederne ved at bruge dem i en bestemt betydningssammenhæng. I den historiske fortælling beskriver han fortidige begivenheder med mulige personer. Men selve beskrivelsen af de fortidige begivenheder er nutidig, ligesom produktionen af skildrierne selvfølgelig foregår i nutiden. På samme måde som fortiden engang var nutid skjuler hans egen nutid forudsætningerne for hans forståelse af den. Dam kan kun forstå f.eks. det romerske slavesamfund i dets fremmedhed, men samtidig er hans romerske skilderi »Ejendom« fra gennembrudssamlingen *Syv Skildrier* (1962) bygget op på det forhold, at han kun kan forstå det romerske samfund ud fra træk i sin egen samfundsmæssige situation. Han kan kun forstå romersamfundet ved at genkende sig selv brudstykkevis i det, og han kan samtidig

kun forstå det i dets forskellighed fra sig selv. Han er selv med i det, selv om det handler om fortiden. Dams historiske digtning findes således indlejret i en nutidig social praksis, der er rammen om den og forudsætningen for den. Således må både digtningen og Dams samfundsmæssige sted beskrives, for at man kan opnå et billede af den historisk-digteriske aktivitet. Den digteriske praktik er indplaceret i en samfundsmæssig praksis. Det væsentligste træk ved hans historiske digtning ligger gemt i det »usagte«, det forudsatte eller det implicit givne. Som historisk digter genfinder Dam nutiden i genstanden og fortiden i sin egen praksis. Hans metode er præget af Erslev, af traditionen, medens den forståelse og den ordening af begivenhederne i en betydningssammenhæng, som han har lagt frem for offentligheden i sine historiske skildrier, nødvendigvis må udspringe af en nutidig forståelse. Han skal jo nemlig opnå, at hans nutidige læsere med nutidige forudsætninger forstår fortiden. Albert Dams historiske historier har som sagt selv historisk karakter. Heri ligger ikke blot, at hans resultater er relative, men den historiske karakter angår i særlig grad skildrierne som produktion. De »fordomme« i historiefortællingen, læseren herved kan opdage - f.eks. Dams matriarkalske kvindesyn - viser hen til nogle bestemte situationer, der har kendetegnet hans produktionsmiljø. Men da Dams historieforskning og -digtning principielt også har historisk karakter, leder det læseren i retning af at interessere sig for det nuværende samfunds ideologiske opdelinger og for afspejlinger af disse opdelinger i de historiske skildrier. Ud fra indsigten i historiens historiske karakter kan man slutte, at når det historiske skilderi, der styres af sprogets regler, taler om det historiske, er det altid selv placeret i historien, dvs. indlejret i en praktik. Man kan altså ikke forstå det, værket siger, uafhængigt af den praktik, som det er resultatet af. Man kan med andre ord ikke forstå Dams skildrier uafhængigt af den funktion, som historieskrivning og digtning havde i hans tids kapitalistiske samfund med en bestemt socio-økonomisk situation. Dams historiske beretninger er ikke fremstillinger af »hvad der i virkeligheden skete«. Der er ingen fuldstændig (u)overensstemmelse mellem diskurs og virkelighed; men der er en forskel. Virkeligheden er dels det historisk kendte, dels det implicit givne i den historiske produktion, de postulater eller forudsætninger for forståelsen, der findes i det nuværende samfund. I beskrivelsen af fortiden vil der altid være et nutidigt indhold, det være sig bevidst eller ubevidst. Med sine historiske skildrier etablerer Dam nye betydningsmuligheder. Som eksempel på noget historisk nyt, der er nyt ved at åbne for et nyt betydningsunivers, kan netop nævnes hans optagethed af matriarkatsforestillingen, som i vor

tid er blevet aktualiseret af dele af kvindebevægelsen. Hvis man som Dam opfatter historien som et felt af betydningsmuligheder, kan man bruge undersøgelsen af en bestemt betydningsinstitution, f.eks. slaveinstitutionen, til at klargøre, hvorledes den kapitalistiske betydningsinstitution fungerer. Skilderiet »Ejendom« siger noget om forholdet mellem på den ene side det romerske slavesamfund, der bliver igangsat for forskellige udformninger af betydninger, og på den anden side de nutidige foreliggende betydningsmuligheder.

II

Historisk set foregår »Ejendom« under kejser Vespasian, der regerede fra 69 til 79 e.v.t. Handlingen udspiller sig over godt og vel et døgn i forbindelse med høstfesten, hvor der den sidste dag afholdes væddeløb til Den store Moder, Dianas ære. Allerede i undertitlen - »Skilderi fra romerrigets storhedstid« - leveres en tidsangivelse, men et bestemt årstal angives ikke i teksten. Internt har skilderiet en meget eksakt fremadskridende kronologi, dog med enkelte tilbageblik, idet begivenhedsforløbet vækker glemte erindringer til live for især oldfruen Hedone og slavinden Hortula, men også for prokuratoren Quintus Roscius. Skuepladsen for begivenhederne er et romersk gods i provinsen Afrika, dvs. det tidligere Kartago, men er ellers ret ubestemt. Dog ved vi, at godset ligger en halv dags rejse fra kysten, for så længe tager det nemlig prokuratoren og hans skriver at ride ned til skibet, som skal sejle dem til Ostia. Samtidig med at levevisen på et romersk gods præsenteres, gives et socialt tværsnit af datidens samfund - fra det mest sublime måltid for prokuratoren og oldfruen til slavernes og de livegnes spartanske dagligdag. Forfatteren søger bevidst at tegne hele samfundet, men med vægten lagt på de samfundslag, hvor grænsen mellem fri og ufri er aktuel. Og selvom handlingen foregår i en provins, fungerer hele det romerske verdensrige som baggrund, hvilket ikke mindst kommer til udtryk i persongalleriets »internationale« sammensætning.

Personerne kan rubriceres i to hierarkisk ordnede grupper, i henholdsvis de frie og de ufrie. Den første gruppe omfatter Cæsar Vespasian, patronen Metellus, prokuratoren Quintus Roscius fra Capua, skriveren Sidonides fra Reggio, oldfruen Hedone fra Thessalien og forvalteren Markus Pilatus fra Syrien. De to førstnævnte hører læseren kun om, og for de sidste fire gælder, at to er udefra kommende kontrollanter, mens to hører til på stedet. Den ufri gruppe består af Johannes fra Afrika, Hortula

fra Sicilien, Gliton fra Bithynien og Glauca, hvortil kommer en hærskarer af anonyme slaver og slavinder samt livegne bønder. Hierarkiet understreges af slavernes boligmæssige placering:

»Slavebarakken dannede en trekant om de fleste af godsets udhuse, hvis et natligt røveroverfald satte ind mod gården, skulde det først støde på slaverne og vække dem til modstand.« (40).

Af slaverne er Johannes og Hortula på vej op ad den sociale rangstige, men deres forventede kommende frihed fås samtidig på bekostning af deres samhørighed. I og med den tendentielle nedbrydning af deres familiestruktur sætter slavesamfundet en tematisk vigtig proces i gang: den tendentielle opløsning af behovsgrænser og moralske tabuer - for overklassen. Hedones mand, forvalteren Markus Pilatus, er nemlig på vej til at blive sat fra bestillingen til fordel for Johannes. Hedone får prokuratorens tilladelse til at degradere ham fra at være forvalter over hele godset til at blive forvalter på en af ladegårdene. Skilderiets hovedperson er Hedone (= nydelse, vellyst), som er dominerende i mere end en forstand: alle handlinger samles omkring hende. Det er også hende, der i særlig grad står som eksponent for den såkaldte ejendomsdrift, efter at hun som ganske ung er blevet frataget sit nyfødte barn. Denne fremmedgørende drift kan opfattes som en samfundsskabt form for compensation. Mellem Hedone og Hortula er der visse ligheder og forskelle: Hedone, der er blevet frataget sit barn, erobrer til gengæld en anden kvindes mand, mens Hortula, der fratages sin kommende mand, får lov at beholde sit ufødte barn. Bipersonerne - Quintus Roscius, Markus Pilatus, Johannes og Hortula - er alle ofre for Hedones målrettede styrke og klare forstand. Dertil kommer, at Johannes er genstand for hendes respekt og begær. Ved hans hjælp regner hun med at kunne nå sit (symbolske) mål: at bosætte sig i rigets magtcentrum, Rom. I den analytiske psykologi kan den fjerne, ukendte by være et symbol på selvet, men Hedones stræben imod et sådant »centrum« er frugten af en bestemt éndimensional livsindstilling, nemlig ejendomsdriften. Personerne kan til og med slutningen siges helt at fungere som trappetrin for Hedone på hendes vej mod magtens tinder. Forøvrigt foregriber slavernes kollektive tankegang hele skilderiets udvikling og handlingsmønstre. Da Johannes og Gliton vender hjem fra markarbejdet, overværer de, hvorledes den vankelmødige Markus Pilatus bliver skældt ud af sin kone. Synsvinklen ligger hos slaverne:

»De kunde ikke høre hvad hun skældte for og var vante til at høre hende skælde ham ud, engang jog hun ham vel fra sig og tog en anden, fik ham givet fri og gjort til forvalter, det kunde hun nok sætte igennem hos inspektøren.« (35).

Men mindst af alt regner Johannes med, at det netop bliver ham, der udvælges, da han tilmed betragter sig som bundet til den gravide Hortula. Forvalteren Markus er en svag mand og lidt af en komisk figur, som alle - uden fare for sig selv - kan kanøfle. For Hedone, som vel allerede fra begyndelsen af deres forhold er ham overlegen, eller som i hvert fald hurtigt bliver det, udgør han det første trappetrin. Han muliggør nemlig ikke en pålidelig normativ orientering, for han er ikke spor respektindgydende. Efterhånden, som han går i fysisk og psykisk forfald, lader han sig offentligt hundse med både af Hedone og prokuratoren. Under den overlegne prokurators dommerblik mister han helt sin autonomi og identitet.

»Således røfledede inspektøren sin forvalter i alle slavers påhør, vel havde Cæsar ikke udstedt forordning derom men der var nok der havde fået fortalt af folk som selv havde hørt Cæsar sige det, at han ønskede at arbejdsleder og forvalter blev irettesat offentligt, alle i romerriket var lige for Cæsar og alle havde samme ansvar for rigets værdier.« (39).

Quintus Roscius skælder den tykke forvalter ud, fordi han dels ikke sørger for tilstrækkeligt grundigt lugearbejde og dels ikke bestræber sig på, at den interne konkurrence arbejderne imellem er stor nok. Den strafmagt, som prokuratoren repræsenterer, stammer objektivt fra de mellem-menneskelige relationers almene varestruktur og subjektivt fra overjeget, som projiceres ud på disse mellem-menneskelige relationer. De økonomiske love, der regulerer produktionen, bestemmer tydeligvis relationerne mellem prokuratoren og forvalteren, der træder op over for hinanden som eksekutivorganer for disse love, som »økonomiske karaktermasker«. Som fremhævet af Dieter Duhm i *Varestruktur og ødelagt mellem-menneskelighed. Tredje forsøg på en samfundsmæssig begrundelse af mellem-menneskelig angst i det kapitalistiske varesamfund* (1975, da. 1978), hvis begrebsapparat anvendes i det følgende, er det på grundlag af disse tingsliggjorte relationer, at der udvikles regler og institutioner for individernes samliv i form af ideologi og moral m.m., sammenfattet som »samfundsmæssig overbygning«, der igen virker tilbage på individerne.

I den individuelle livshistorie er den fremmedgjorte arbejdsproces ikke den første direkte formidler af fremmedgørelsen til slaverne; det er derimod arbejdsprocessens agenter, dvs. prokuratoren (og forvalteren). Den individualhistoriske, subjektive erfaring af fremmedgørelsen begynder altså i, hvad man kunne kalde den pædagogiske proces, ikke i den økonomiske. Det rækker naturligvis ikke ved den kendsgerning, at fremmedgørelsen objektivt set har rod i den økonomiske proces og ikke i den pædagogiske. Fortrængningen og overjegsdannelsen kan på ingen måde udvirke en vellykket angstafværgning. Tværtimod finder der en angstforskydning sted fra »det ydre« til »det indre«; den oprindelige realangst forvandler sig til neurotisk angst, hvilket vil sige en irrationel, ubestemt, emotionel angst for autoritetspersonen eller dennes inderliggjorte repræsentant. Forvalterens indestængte harme er et udtryk herfor. Det drejer sig i virkeligheden om relationen til den til enhver tid herskende Cæsar, den påbydende, forbydende og straffende fader, der på sin side repræsenterer den anonyme samfundsmæssige magt. Den neurotiske angst er altså samtidig udtryk for den inderliggjorte relation til det fremmedgjorte samfund. Fremmedgørelsesforholdet er blevet til psykisk struktur, hvilket lader sig påvise hos alle personerne i skilderiet.

III

Intrigen sættes igang efter at prokuratoren sammen med sin skriver er kommet på inspektion i forbindelse med høsten. Johannes kaldes af Hortula til oldfruen, som han ser i en usædvanlig situation (jf. Jørn Vosmars fænomenologiske analyse af *Niels Lyhne* (1880) i *Niels Barfoed* (udg.): *Omkring Niels Lyhne*, 1970 302ff):

»Skønt hun vendte forsiden mod ham, lå hendes hoved stift op og hendes hals svang sig i en hvid levende drejning, hendes lige græske næse gik plant over i den glatte pande og de plukkede og sværtede øjenbryn var smalle luger til noget ukendt i det hvidt pudrede ansigt, hendes bronzemørke salvede lokker krøllede mod den gule pudes broderier og hendes åbne læber blussede naturligt vågne under den underlige søvn, hendes tunika stod åben og hendes bryster tittede frem under chemisens blå og røde majanderborts stiliserede flodbugtninger. Hun lå med bugen åndende bølgende mod en strammet tunika, hendes højre hofte svulmede, chemisens nederste majanderbort og tunikaen strammede om de to knæ der kneb sig fast sammen.« (36f).

Johannes, der betages af den jævnaldrende Hedones raffinerede erotiske udstråling til fordel for den lidt yngre, men gravide Hortula, bliver vred på sig selv.

»Nu vågnede oldfruen, hun sukkede længe og i flere sæt med lukkede øjne, hun rakte to hvide arme bag hovedet så brysterne sprang fuldt runde frem over majanderborten, hun sukkede igen, flyttede benene langt fra hinanden og førte dem langsomt favnende sammen, hun strakte sig i hele sin længde så de spændte gjorder under løjbænkens sivmadras knagede og ankelklokkerne klingrede. Så slog hun øjnene vidt op og havde det vante herskerindeudtryk og hendes kjole var af sig selv glattet ud og dækkede hende standsomt fra hovedet til ankelringene.« (37).

Idet hun ekskommunikerer den del af sig selv, som Johannes ikke må se, foregøgler hun ham noget, der ikke stemmer og udsætter sig derved rigtig for fare for at blive gennemskuet. Ligesom de andre kvinder i skildreriet er Hedone underlagt byttemarkedets mekanismer, dvs. hun må bevare og valorisere sin »kvindelighed« for ikke at »udgå af handelen«. Og eftersom denne »kvindelighed« blot er en rolle, en værdi, som mændenes forestillingssystemer pålægger hende, står hun bestandig i fare for at miste sig selv i sit forsøg på at spille spillets regler. Efter i vågningsøjeblikket således utilsløret at have røbet sin utilfredsstillede erotiske lyst gør hun ham på græsk, sit modersmål, opmærksom på, at de begge er af fornem kulturel afstamning, henholdsvis græsk og fønikisk. Desuden er han for smuk til at være slave, han skal blive forvalter, prokurator, for et gods. Holdningen hos Johannes er afventende, han sætter sig heller ikke på løjbænken hos hende, som hun indbyder til, men føler i stedet medlidenhed med hendes ynksomhed og forladthed. Han gennemskuer hende delvis, og hun bliver rasende:

»Så rejste hun overkroppen op at sidde og skingrede på stedets kargatiske: Så bliv da i det beskidte slavetøj, træl i marken, mug i stalden, tærsk ved laden og sov i slavebarakken!« (38).

Udtalelsens indhold og tone demonstrerer, hvorledes hun her er faldet tilbage på det i sit væsen autoritære princip, som arbejder med menneskets angst for straf i stedet for med dets fornuft og indsigt.

Men da de sammen går tilbage ned ad den mørke trappe, hvor det

høje mål af driftsundertrykkelse er suspenderet, holder hun sig snært op ad ham og i takt med gangarten fornyer hun hviskende sit tilbud:

»sølle Markus ikke noget ved mere, var god nok engang, til at få mig frigivet, den små Hortula ikke noget for Dig, kun en stuepige, jeg få Dig fri, nok så meget at sige hos prokuratoren. Du få hvidt tøj og bo i hovedbygningen, Markus forvalter på én af ladegårdene og skilsmisse, Du forvalter her, ved min side nå langt, prokurator, en selvejergård nær Rom, et hus i selve Rom, Du fortjener at komme frem, derfor lod Dig kalde!« (38).

Hermed har hun definitivt gjort ham opmærksom på sine planer med ham. Tilsyneladende skulle Johannes nu vide, at det er ham, der er udvalgt til at blive Markus' efterfølger i dobbelt forstand, og ved afskeden kærtegner hun i alles påsyn hans nakke. Når hele sandheden alligevel ikke går op for Johannes, hænger det sammen med den mørke gangs funktion som symbol på det underbevidste. Tilbage i dagslyset kan han forhindre, at ubehagelige forestillinger får adgang til bevidstheden.

Efter slavernes måltid søger Johannes til det soverum, hvor han plejer at være sammen med Hortula. Fejlagtigt skammer han sig over, at han sådan busede på, da oldfruen lå og sov; i sit slavesind er han ligefrem taknemlig for, at hun har slået det hen. Men han har netop ikke buset på; det er tværtimod hende, der - ganske vist ubevidst - har været seksuelt udfordrende og søgende længselsfuld. Hans seksuelle generthed, forlegenhed og hæmninger er angstens almindelige ikke påfaldende former, som de fremtræder hos ham i al hans »sundhed«. Denne form for angst kræver en særlig begrundelse, fordi man i reglen ikke kan forklare den. Psykoanalysen betegner den som »neurotisk angst« i modsætning til »realangst«, der relaterer sig til en real faresituation. Johannes føler ligefrem, at han har været ubehagelig over for den i hans øjne flinke oldfrue, hvilket slår om i nag mod Hortula. Han bliver irriteret over, at hun lader vente på sig, og lider af dårlig samvittighed over, at han har ladet sig betage af oldfruen, udviser derfor en vis aggressivitet mod Hortula, der imidlertid har arbejdet og ikke brugt tiden til fornøjelser, som Johannes har troet. Men med forskydningen af konflikten fra det ydre til det indre er angsten ikke blevet opløst, blot forskudt: talen er ikke længere i første række om angst for den ydre autoritet, den reale angst for straf, men om den neurotiske angst, der udspringer af den inderliggjorte konflikt mellem drift og overjeg, og som optræder som almindelig ængstelighed eller skyldfølelse. Da

Hortula endelig kommer, fortæller Johannes, at oldfruen har tilbudt ham oplæring til forvalter, hvilket bevirker, at hun bliver bange for, at én af dem skal blive sendt bort. Hendes angst næres - psykologisk betragtet - af fortrængte drifter, der tilsammen udgør den forbudte, bag karaktermasken skjulte og alligevel meget levende og reale del af den konkrete totalperson. Derimod mener Johannes ikke, at de vil blive skilt, for gifte slaver er værdifulde for en patron. Han har simpelthen fortrængt, hvilke konsekvenser Hedones tilbud medfører, og mindst af alt vil han vedkende sig sin erotiske fascination. For ham eksisterer der ikke nogen real, ydre fare. På det område er Hortula straks mere klartskuende. I hendes selvopretholdelse er det vigtigt, at hun ikke afventer en traumatisk hjælpeløshedssituation, men forudser den. Den situation, hvori betingelsen for sådanne forventninger er indeholdt, er den faresituation, i hvilken hun befinder sig; i den gives angstsignalet.

Efter at have tilbudt Johannes den dobbelte forfremmelse til fremtidig forvalter og ægtemand har Hedone nu kun tilbage at opnå prokuratorens tilladelse. Og efter det fornemme måltid, hvor hun har placeret Quintus Roscius ved sin hovedende, sender hun simpelthen sin mand i seng i gæsteværelset, mens hun selv nok skal sørge for et værdigt leje til æresgæsten. Den kommunikation, der udspiller sig, reflekterer fremmedgørelsesforholdene på det økonomiske område. De økonomisk konstituerede mellem menneskelige relationer reproducerer sig i prokuratorens og oldfruens indbyrdes forhold. En ekstra forfriskning står parat i hendes boudoir, og i trappegangen gnider hun sig blødt ind til ham. Det er derfor ikke så underligt, at han straks tager hende på hofter og skød, da hun jo på en måde selv har lagt op til det. Hun står stille og ånder en tid lang - lang tid nok, derefter afviser hun med raseri hans tilnærmelser. Pludselig optræder hun som vurderingsinstans over for hvilken prokuratoren uventet må »valorisere« sig. Det afhænger af hendes dom, hvorvidt hans egen »bytteværdi« kan realiseres eller ej, hvorvidt han bliver accepteret eller afvist. Angsten for ikke at blive accepteret af Hedone p.g.a. en mislykket selvvalorisering er ubevidst identisk med angsten for at blive grusomt afstraffet (»kastret«) eller tilintetgjort af den afpersonaliserede fader, Cæsar. Hun viser sin magt, der baserer sig på seksualitet, for havde han fået lov til at tage hende med det samme, havde hun automatisk stillet sig på niveau med enhver anden billig og villig prostitueret. Der havde nemlig så ikke været noget at købslå om ud over det helt banale.

»Så vendte hun et skarptrukket rasende ansigt mod ham og vred sig løs med stærke kropsvridninger, sprang i et sæt til væggen og skingrede: Grove romerske værtshusholdersøn, vil den rige prokurator spare de otte as til en værtshuspige.« (43).

Efter således at have ydmyget og passiviseret ham ved at minde ham om hans lave sociale herkomst slår hun i næste øjeblik fuldstændig om og siger roligt og ærbødigt: »Herre, der er Din hædersplads, Din tjenerindes beskedne plads er her!« (43). Og hun venter med at sætte sig til han har lagt sig. Med sin udskældning har hun vendt op og ned på det officielle magtforhold, men straks betoner hun det atter. P.g.a. sin afhængighed af ham kan hun ikke risikere at miste hans velvilje, og man må antage, at hun undertrykker sine forbudte behov. Jo stærkere disse bliver, desto større bliver faren for afstraffelse. Stærke seksuelle impulser, som kom op til overfladen i gangen, forbinder sig med den aggressivitet, der opstår hos Hedone, når de undertrykkes; resultatet er en mægtig driftsenergi, som reelt driver hende til konfrontation med prokuratoren. Men at seksualiteten stadig lurer under den officielle maske illustreres af Hedones påklædning: i olielampernes skær toner hendes lyseblå kjole natmørk og solbeskinnet og midjens broderede hvide slanger bølger levende. Den omtalte konflikt mellem id og overjeg begrænser på ingen måde indvirkningerne på hendes indre og ubevidste liv. Sit mest effektive aktivitetsfelt finder den i personernes forholden sig til hinanden. Her er mekanismen, overjeksprojektion, afgørende. Overjeget står i et stadigt vekselforhold til ydre autoriteter. I mødet med den ydre autoritet, in casu prokuratoren, projicerer Hedone sine overjegnsmønstre, - egenskaber og -strafmagt over på denne autoritet. Erich Fromm formulerer forholdet på denne måde:

»Forholdet over-jeg/autoritet er dialektisk. Over-jeget er en inderliggørelse af autoriteten, autoriteten får et forklaret skær, når overjeks-egenskaberne projiceres over på den, og inderliggøres så igen i denne forklarede skikkelse. Autoritet og over-jeg kan overhovedet ikke skilles fra hinanden. Over-jeget er den inderliggjorte ydre tvang, den ydre tvang bliver så virksom, fordi den får overjeks-kvaliteter. Over-jeget er altså på ingen måde en instans, der bliver dannet en gang for alle i barndommen og derefter er virksom i mennesket; over-jeget ville tværtimod i de fleste tilfælde mere eller mindre forsvinde eller fuldstændig ændre sin karakter og sine indhold, hvis ikke de toneangivende autoriteter i samfundet atter og

atter fortsatte eller - rigtigere sagt - fornyede den over-jegs-dannelses-proces, der er begyndt i barndommem«. (Autorität und Familie. Sozialpsychologischer Teil. I: *Marxismus, Psychoanalyse, Sexpol* 1, Frankfurt 1970 258; her cit. efter Duhm 115).

Citatet er interessant også i en anden sammenhæng: i Hedones opvækst er der nemlig foregået et autoritetsskift, men herom senere. Imidlertid fortsætter det indbyrdes magtspil mellem prokuratoren og oldfruen. Med sin vante kommandostemme fremfører han endnu et ærinde: de mangler en ung pige, der kan bruges som oldfrue i en lystgård på Sicilien; forvalter til at gifte hende med har de. Hedone svarer, at de har Hortula (hortus = have), og prokuratoren er tilfreds, men igen giver hun med den ene hånd for straks at tage med den anden, for pigen er gravid, hvilket prokuratoren imidlertid er ligeglad med: hvis de vil have deres frihed, så stiller han som betingelse, at de skal gifte sig med hinanden. Hedone ægger prokuratorens interesse til det yderste, idet hun skarpt afviser forslaget, for uden Hortula kan hun ikke føre husholdningen, og i stedet tilbyder hun den gamle enøjede Glaucia. Men prokuratoren vil ikke have den enøjede Hedekate fra underverdenen, som han kalder hende, ind i lysthaven (jf. Leo Hjortsø: *Græske Guder og Helte*, 1971 25f). På dette tidspunkt af forhandlingerne er man nået til et mere sanseligt stadium: deres fingre rører ved hinanden og Hedone får en varm glans i øjnene. Hun gør opmærksom på, at ifølge romersk skik er kvinderne med til gilderne, og mændene rådfører sig med dem, »mænd bjerger og samler værdierne, kvinder udnytter ejendommen og hæger om den.« (44). Derpå lægger hun sig hos prokuratoren. Hun spørger ham om, hvornår han tager hende med til Rom, hvilket er hendes højeste mål. Han svarer ikke afvisende, men heller ikke forpligtende. Det kommer - siger han - senere. Hedone håber, at prokuratoren og hun sammen skal rejse til Italien. »Du er ven med patronen Metellus, han er Cæsars ven, der er ingen grænser for hvad vi to kan nå sammen.« (44). Men hun presser ham tydeligvis for stærkt, for nu bliver han utålmodig. Derfor skifter hun taktik. Mens hun smyger sig ind til ham, får hun spurgt, om hun kan afsætte Markus som forvalter og sætte ham til at bestyre en af ladegårdene, hvilket prokuratoren lover hende. Endvidere får hun accept til at antage en anden forvalter, men hun nægtes lov til at give vedkommende friheden. Da hun åbenbart ikke kan få prokuratoren til at lade sig skille og tage hende med til Rom satser hun på at få tilladelse til at tage Johannes som forvalter i stedet for Markus, men prokuratoren ved intet om, hvem hun har i tankerne og heller ikke, at den pågældende

slave er intimt forbundet med den af ham ønskede Hortula. Efter således at have fået sin vilje giver Hedone tilsyneladende en modydelse, idet hun lover, at prokuratoren kan få Hortula med til lystgården. Kabalen er om-sider gået op. Af gode grunde kan han ikke gennemskue hendes rænke-spil, for han ved som sagt ikke, at det er Hortulas kæreste, Johannes, som hun er interesseret i at få til ny mand og forvalter for, at hun ved hans hjælp kan nå det attråede mål: Rom.

IV

Om natten, efter samlejet med prokuratoren, har Hedone en drøm, hun ikke kan tolke:

»der var tre højbenede fugle ved en sø og hun var selv usynligt mellem dem. De høje ben betød det var folk af betydning, den ene fugl var tyk og kluntet, den anden var høj og statelig, den tredje ung og strag. Den kluntede fløj lidt væk og betød ikke noget mere, den statelige fløj højt derfra og den unge gik med lange skridt bag sig og var skjult, nu vidste hun ikke om hun var kommet med bag sig, om hun var fløjet med den statelige, eller om hun var blevet stående og de skulde blive ved at komme tilbage til hende begge to.« (47f).

Egentlig skulle drømmen ikke være så vanskelig at tyde for hende, eftersom hun har fået tilladelse til at skille sig af med sin mand som forvalter og tage en slave i stedet, samt adskilt denne fra sin kæreste, som nu står for at blive sendt væk. Endelig er der heller ingen tvivl om, at hun i det mindste ikke i denne omgang kommer med prokuratoren til Rom. Desuden bliver det klart, at Johannes og Hortula ikke kan forhindre deres adskillelse. Efter at Hortula har fortalt Johannes, at hun skal med til Sicilien som oldfrue, taler han med forvalteren, som blot kan henvise til prokuratoren, der siger, at det er noget patronen selv har bestemt, hvilket er en sandhed med modifikation. Prokuratoren siger dog, at de nok skal blive gift, men hans dårlige samvittighed får ham til hurtigt at forlade Johannes.

Iøvrigt er han også travlt optaget af, at han skal holde gudstjeneste for Cæsar. Forvalteren vinker alle folkene ind i hallen, for »det var Cæsars ønske at alle slaver ved lejlighed skulde have adgang til husherrens hal som klienterne til patronens atria i Rom.« (49). Over for Cæsar, som

æres og dyrkes med røgelse, har folkene kun et øgenavn til overs, hvilket er udtryk for en protest mod den fremmedgjorte samfundsmæssige magt, der kontrollerer, at dens love bliver fulgt, og som han repræsenterer: Med messende røst beder den autoritative prokurator: »Ave Cæsar, imperator, liberi et servi te salutant.« (49). Og han fortsætter på kartagisk:

»Hil Dig Cæsar, herskeren, de frie og slaverne hylder Dig, Du opretholder fredens æra som har hvilet over riget siden guden Augustus' dage. Du værner vore grænser mod ydre fjender med Dine legioner, Du fejrer indre oprør tilside, Du sikrer vort hav mod sørøvere og vore skibe kan frit bringe vore produkter til alle vore kyster. Du øverste ejer af alle rigets værdier lægger Dine høje planer for alle rigets samordnede virksomheder og giver arbejde og fortjeneste til alle, Din retfærdige hånd holder alle samfundsled i ligevægt. Du giver de frie og foretagsomme sikre forretninger, Din stærke hånd skærmer slavernes menneskerettigheder og Din milde hånd uddeler korn, olje og vin til dem der ikke selv kan bjerge det nødvendige. Du har givet alt folket en levestandard som ikke kendes noget sted udenfor Din stærke hånds magt. Rig og mægtig ligger Din by på de syv høje og områderne bag alle vore kyster søger Rom med deres varer og sind som et enigt opland. Du, verdens genrejser bygger templer til de andægtige og arenaer til alle (...).« (50)

Med Duhm in mente kan det fastslås, at bevidsthedsindholdene ikke legitimerer sig ud fra forståelige nødvendigheder i det menneskelige fællesskab, men ud fra absolutte og uangribelige principper, som Cæsar ifølge prokuratoren repræsenterer. Talen er et fremragende eksempel på ideologisk sløring. Mens det netop ikke bliver klart for tilhørerne, at fremmedgørelsesforholdet er et aspekt af klasseforholdet, demonstrerer forløbet, hvorledes klasseforholdet afbildes i de fremmedgjorte personers forhold til hinanden. Dette formidles psykisk af den gensidige overjeksprojektion. Ligesom overjegsdannelsen engang forankrede klasseforholdet i individernes psykiske struktur, således forskyder overjeksprojektioner atter dette inderliggjorte klasseforhold ud i omverdenen og garanterer således den repressive kontinuitet i det samfund, der bygger på klasseforholdet. Jean-Marie Brohm har sagt det på denne måde: »Over-jeget er kort sagt classesamfundets trojanske hest i hvert enkelt individ, der således strukturelt reproducerer dette samfund i sit eget hoved.« (Psychoanalyse und Revolution. I: *Marxismus, Psychoanalyse, Sexpol* 2, Frankfurt 1972

274; her cit. efter Duhm 120). Ved sin personlige tilstedeværelse står prokuratoren som eksponent for det repressive patriarkherredømme.

Efter den profane hyldest til opretholderen af det planøkonomiske velfærdssamfund med plads til det frie initiativ slutter Quintus Roscius kort af med følgende religiøse bøn: »I himmelske guder som har rejst mennesket over dyret, Eder glemmer vi ingenlunde, vi dyrker Eder, hver efter sit hellige hverv (...).« (50). Vægtfordelingen mellem det sakrale og det profane element er ingenlunde tilfældig og afslører i et glimt forfatterens satiriske lune. Prokuratoren spørger nu om, hvem væddeløbet skal vies til, og han går som en selvfølge ud fra, at der kun kan være tale om Ceres, som er plantevækstens og afgrødens gudinde, dyrket især af plebejerne (jf. N.G.L.Hammond & H.H.Scullard (ed.): *The Oxford Classical Dictionary*, 1970² 223f). Men da han siger, han vil hente en buste af Ceres samt finde hendes attributter, ymter den gamle Gliton forsigtigt: »Til Diana, hun hersker såvel over høsten som over vårens grøde, over sommerens vækst og modnen, over efterårets visnen og vinterens stivnen.« (50). Slaverne tilslutter sig straks tanken om Diana, for hun er jo den gamle almoder for frugtbarhed og velfærd. Derefter hedder det ikke uvittigt:

»Det var Cæsars vilje at slavers ønske skulde følges når det ikke gik ud over rigets tarv, mod nogen bys interesser eller enkeltmands rettigheder, og prokuratoren gik til kontoret for at hente en buste af Diana og finde hendes attributter.« (51).

V

Netop på dette sted kobles den handlingstråd, som Johannes og Hortula repræsenterer, sammen med spørgsmålet om Diana. Johannes får hvisket til Hortula, at der ikke var noget at gøre hverken hos forvalteren eller inspektøren, »og han løftede skulderen ligegyldigt og syntes at give sig tilfreds.« (51). Hortula forstår på Hedone, at hun skal gå efter hende til køkkenet, og i gangens mørke husker hun, hvordan Johannes har set efter Hedone, sådan ser han ikke mere på hende selv, og hun tænker på, hvor længe han blev hos oldfruen i går, hvorefter hun bryder ud i gråd. Imidlertid har slavernes udbrud vedrørende Diana påvirket Hedone stærkt. For at undslippe den psykiske tilintetgørelsesfare, har hun måttet sætte en proces i gang i sit indre, som psykoanalysen betegner som »fortrængning«, og hvis eksistens der ikke kan være tvivl om, når vi ser på hendes erindringer. De fordømte drifter er blevet udgrænset af kommunikatio-

nen, er blevet »ekskommunikeret« og trængt ned i det ubevidste. Her lever de videre, men nu uden for den sociale kontrol og derfor uden mulighed for social modning. Moralsk set er denne proces interessant, for den driftsfjendtlige moral opnår dermed i grunden det modsatte af, hvad den vil: driften bevares i sin infantilt-arkaiske form. Det forbudte fjernes ikke ved forbuddet, men bevares. Som »umoralsk« og højst dynamisk kerne styrer det Hedones moralske forholden sig og udgør således en permanent konflikt- og angstkilde. Motoren i denne fortrængningsproces er angsten for straf. Det er imidlertid på ingen måde påkrævet, at den straf, som angsten relaterer sig til, reelt er blevet erfaret af individet i sit fulde omfang. Ifølge Norman O. Brown er det ligegyldigt, om angsten svarer til en real eller en forstilt afstraffelse, for fantaserede tilintetgørelsesforestillinger er i alle tilfælde den fantasmatiske videreudvikling af reale strafferfaringer. Den reale angst for straf er den oprindelige motor, der sætter den neurotiske proces i gang, idet den først driver Hedone til fortrængning og derefter som neurotisk angst (= konserveret realangst) fremkalder neurotiske afværgereaktioner, karakterpansringer og symptomer. Realangsten for den ydre fare - i dette tilfælde adskillelsen - indleder den neurotiske proces, og denne proces kan opfattes som middel til angstafværgning. Overjeget rummer imidlertid andre indhold, det vil, når anledning gives, også formelt forvandles fra at have form af den inderliggjorte Cæsar, den samfundsmæssige, abstrakt overordnede fader, til at få form af den Den store Moder, som skruptudsen såvel som frøen er et af de mange symboler på (jf. Eigil Nyborg: *Den indre linie i H.C.Andersens eventyr*, 1962 99f):

»Dianas navn havde slået hende tilbage til stenhuset i Nordthessaliens bjerge, hver gang hendes moder så en af de sjældne slanger, satte hun gedemælk frem til den, den var udsendt af Diana og måtte ikke røres. Hendes moder kaldte også Diana Almoder og lå hver aften på knæ i et hjørne mod stenhusets lervæg og bad Almoder tage nådigt mod hende i jordens skød når hun en dag skulde gå herfra. Når hendes moder så en langsomt kravlende vortet tudse, lagde hun sig på knæ og så ind i dens kønne blide øjne som havde Almoders kærlige blik.« (52).

Fra disse religiøse barndomserindringer glider hun automatisk frem til erindringen om, hvordan hun som femtenårig bliver røvet for så at blive solgt til en fornem mand i Korinth, hvis barn hun føder. Tabet af friheden falder således sammen med tabet af seksuel integritet. Eftersom barnet

skal opdrages som ægtefødt arving og fri mand, bliver det straks taget fra hende. For Albert Dam er moder»instinktet« tilsyneladende en biologisk kendsgerning og uafhængig af samfundets holdning (jf. Elisabeth Badinter: *Kærlighed i tilgift. Moderkærlighedens historie (17.-20. århundrede)*, 1980, da. 1981). Derfor afsætter den traumatiske oplevelse i form af tabet af barnet afgørende psykiske prægninger og dispositioner, der i væsentlig grad er medbestemmende for den måde, hun senere forarbejder de samfundsmæssige påvirkninger på. Den personlige relation, hun som moder har til sit barn p.g.a. gensidige personlige behov og følelser, kan slet ikke udledes spontant i dette slavesamfund. Ifølge reglementeringen via de fremmedgjorte, samfundsmæssige (moralske, juridiske, konventionelle) love må en del af hendes libidinøse affektive besættelser hemmeligholdes, fortrænges og ombøjes. Som samfundsmæssig karaktermaske repræsenterer Hedones herre og ejer disse love. Som karaktermaske har han en anden, upersonlig relation til sit barns moder. Naturligvis er det kun analytisk, at man kan adskille de to relationer; i den konkrete livssituation udgør de som her en modsigelsesfuld enhed. Men denne analytiske (og praktiske) adskillelse viser en modsigelse i hans holdning til barnet og dets moder, hvorigennem hans egen modsigelse mellem person og karaktermaske kommer til syne. Modsigelsen stammer fra slavesystemet, fra tingsliggørelsen af mennesker, og den modsigelse mellem individ og samfund, der udspringer deraf. Fra starten skulle Hedone være den vigtigste ydre kilde til barnets driftstilfredsstillelse. Hun skulle ernære det, pleje og varme det, passe og kæle for det. I et almindeligt forhold er barnet i en fuldstændig psykisk afhængighed, men i stedet for at befinde sig i en position af psykisk magt over barnet overflødiggøres hun i og med, at hun fratages barnet. Hendes afmagt er total i en situation, hvor hun netop alene skulle besidde magten til at disponere over barnets velbefindende. Pludselig er det hende, der befinder sig i en afhængighedssituation, og de samfundsmæssige love optræder i form af hendes herres forskrifter og forbud. Hedones moderbehov støder på et reglement, som hun tvinges til at underkaste sig - under trussel om at blive straffet med mandens kærlighedstab, hvilket fuldbyrdes, da hun bliver solgt. Denne repressionserfaring er helt grundlæggende. Samfundet tillader ikke relationer mellem barn og moder, fordi hun er ufri. Der er imidlertid ingen, der tænker på, at hvis hun havde fået sin frihed, ville problemet være ophævet, men det ville samtidig betyde en formindskelse af hendes herres ejendom. Således støder hendes moderkærlighed på den første mægtige samfundsmæssige skranke. Herren fungerer som skrankevogter og repræsenterer over for Hedone

ne en strafmagt, som hun kun kan reagere på ved at give sig hen til alle mulige mænd. Driftsundertrykkelsen formidles udefra som færdig lov med den begrundelse, at barnet skal opdrages som ægtefødt arving og fri mand. Hvis man havde kunnet spørge manden, hvorfor han må fjerne barnet, ville han ikke kunne give noget fornuftigt svar. Henvist til de anonyme magter, som det enkelte individ må underkaste sig, hvis barnet skal vokse op som fri, må Hedone give afkald på liv, kærlighed og tryghed. Det typiske for fremmedgørelsen viser sig i mandens underkastethed under en anonym lov, hvis menneskelige mening er lige så uigennemskuelig for ham som for Hedone, moderen. Den moral, som ejeren videregiver til hende har ikke status af moral i menneskets tjeneste, men den står - så at sige som noget naturbestemt - uden for og over menneskene. Den optræder i skikkelse af en anonym magt, der råder over menneskene, i stedet for omvendt. Gennem sin herres reale strafmagt lærer Hedone at underkaste sig sådanne anonyme samfundsmæssige magter. Idet herren/manden repræsenterer det anonyme »man«, bliver han uangribelig; ikke blot træder han Hedone i møde som to forskellige individer, som elsker og som barnefader, men han møder hende også som repræsentant for den anonyme totalitet »man«, hvis magt giver sig til kende i hendes straf. Dette er hendes elementære erfaring om samfundet. I den hjælpeløse piges forhold til sin herre har hendes senere forhold til samfundet konstitueret sig psykologisk. Dette er den psykologiske forankring og reproduktion af fremmedgørelsen. I og med det psykiske nedslag af vekselforholdet mellem overjag og ydre magt er et overjag, der i stigende grad er tømt for normative indhold, kan hendes seksuelle omgang med alle og enhver dels forstås som en kompensation forårsaget af, at hun føler sig tilovers, dels som et (ubevidst) forsøg på at skaffe sig erstatning for det mistede barn. Den totale seksuelle udskjelte udgør formelig et modbillede til hendes hidtidige tilværelse. Selv mener hun, at hendes barnløshed - ironisk nok - stammer fra denne periode af hendes liv. Da hun vedbliver at være ustyrlig, sælges hun som sagt på et marked i Italien. Og nu, hvor hun er kommet til Afrika, føler hun sig stadig tilovers, selvom hun er blevet frigivet og gift med forvalteren Markus. Denne følelse kunne ikke være blevet til en så prægende livsfaktor, hvis den ikke i hendes senere liv bestandig var blevet næret af magtforholdene på det familieeksterne område. Den inderliggjorte følen sig tilovers måtte nemlig efterhånden miste sin betydning, hvis den ikke permanent blev opladet af de samfundsmæssige sanktionsinstansers reale strafmagt. Den indre angstkilde står nemlig i et bestandigt vekselforhold til den reale ydre.

»Hun sank tættere sammen på murbænken, hun havde prøvet på at være god så vidt hun kunde nå, hun var lige meget tilovers, det sad gennem hele hendes krop og vristede hende sammen i en smertende knude.« (52).

Erindringen har dels kaldt smertebillederne i hendes liv frem og dels koblet dem sammen med moderens alternative Diana-dyrkelse i barndommen. Netop i dette strategiske øjeblik kommer den grædende Hortula og kaster sig på knæ mod gulvet, putter hovedet som et barn i Hedones skød og omfavner hendes midje og jamrer over, at man vil tage hende med til Sicilien på trods af løftet om, at Johannes og hun skulle få lov til at gifte sig. Mens Hortula således er i færd med at miste sit barns fader og kommende ægtemand, er Hedone lige blevet mindet om, hvordan hun på smertefuld vis første gang følte sig tilovers, da hun blev frataget sit barn, fordi hun ikke var fri, men en mands - tilmed barnets faders - ejendom. Begge har oplevet eller oplever, hvorledes det tidligere overjægs konsistens smuldrer og dermed truer den indre stabilitet i det stadig mere orienteringsløse individ. Der er ikke længere garanti for overensstemmelse mellem den ydre og den indre autoritet. Den beskyttelse mod den ydre magt, som de har opbygget, idet de inderliggjorde den, svinder bort med den indholdsmæssige forvandling af den ydre magt. Denne proces er imidlertid overstået for Hedones vedkommende, og hun fortsætter derfor sit grumme, fremmedgjorte spil, som blev hun ført af dæmoniske magter, af den internaliserede ejendoms drift, afløsningen for den matriarkalske. Stik imod al sandhed forklarer hun, at hun har kæmpet som en løve for at få lov til at beholde Hortula, men at prokuratoren har været ubøjelig.

»Hedone krystede pigen til sig og en sand medlidenhed greb hende, hun var ikke tilovers, hendes egen smertelige fortvivelse løste sig ud i lige så såret og strømmende gråd. Jeg gjorde endog hvad ingen ordentlig kone gør mod en fremmed mand, hviskede hun i sin gråd, jeg tilbød mig selv for at beholde Dig.« (53).

Hvad hun her siger er på den ene side oplagt i strid med sandheden: for hende har Hortula blot været en brik i det spil, der skal adskille hende fra Johannes for at denne kan blive hendes ny forvalter og ægtemand i stedet for Markus, som der ikke kan skabes respekt om. På den anden side er der heller ikke tvivl om, at hendes fortvivelse er ægte; følelsen er ikke til at tage fejl af, for hun er oprigtig ramt i sit smertepunkt. Men denne følelse væves på en for alle parter uigennemsigtig måde sammen med hendes

intrige, hvilket kun kan forstås i forbindelse med skilderiets tema, som hun selv ekspliciterer: »Vi mennesker (...) er alle, fri eller slaver, bundet af ejendomsdrift, det eneste vi selv ejer, er evnen til at underkaste os tings og menneskers magt.« (53). Ligesom Andrea Thomsen i romanen *Saa' kom det ny Brødkorn* (1934) er Hedone psykisk præget af sin ufrugtbarhed i den forstand, at hun rykker alt til sig - forlanger. Det kan her anføres, at Dam i et interview med Claus Clausen har gjort opmærksom på, at han kun kan beskrive sig selv gennem kvindeskikkelser, og at Andrea, Hedones forløber, er hans tydeligste selvportræt.

I det omfang Hedones fremmedgørelse overføres på Johannes og Hortula, vikles de også ind i modsigelsen mellem karaktermaske og person, og de må også skjule en del af deres person i form af impulser, behov og interesser bag deres karaktermasker. Udtryk for denne modsigelse og samtidig dens indre motor, der bestandig reproducerer den påny, er adskillelsesangsten - Hedones angst for adskillelse fra sit barn, Hortulas fra Johannes. Selvfølgelig kan Hortula ikke gennemskue, at Hedone i og med hun selv er underlagt ejendomsdriften selv har været en drivkraft i spillet om at få Hortula og Johannes skilt ad. Hedones forklaring er da også nærmest henvendt til hende selv, eller den kan betragtes som en undskyldning for, at der ikke er noget at gøre, fordi de kræfter, prokuratoren repræsenterer, har mere magt end hun selv. Imidlertid bærer hendes trøst til Hortula erfaringens præg: »Du har det som ingen må tage fra Dig, sagde hun og strøg varsomt hendes bug og det er ligegyldigt hvor Du er og hvem Du bliver gift med, blot der står respekt om ham.« (53). Den billedlige understregning af barnets betydning peger dels på hendes egen tragedie, som Hortula ikke ved noget om, og dels siger den noget om hendes måde at kompensere på. I al sin goldhed ønsker eller rettere begærer hun nu en mand, der kan blive respekteret, men at det sker på Hortulas bekostning, fordi det er hendes Johannes, der efterstræbes, nævnes ikke. Her har hun skudt skylden for adskillelsen over på den fraværende prokurator, som blot har været det redskab, Hedone har benyttet sig af for at få intrigen til at gå op. Hun indser næppe, at hun derved kommer til at gøre mod Hortula, som der i sin tid blev gjort mod hende selv, hvilket netop skyldes, at hun er underlagt den fremmedgørende ejendomsdrift. Men den grådfyldte samtale med Hedone har ændret Hortulas opfattelse vedrørende dennes rolle i adskillelsen. Hun »troede hendes forflytning var noget oldfruen havde anstiftet, nu forstod hun hvor skammeligt hun havde mistænkt den gode oldfrue.« (53). Og ligesom Hedone erindrer hun p.g.a. smerteoplevelsen en afgørende pubertetserfaring:

»Da hun var tretten år og blev voksen, blev hun af en skovens klog mand spået om sit livsløb over en bæks krøllede fremdriven, hun skulde sejle ulykkelig over vand og blive lykkelig, igen skulde hun sejle ulykkelig over vand og blive lykkelig og sådan skulde det blive ved til noget særligt skete med hende, men det kunde hun ikke huske hvad var.« (53f).

Sammen med flokkens andre unge piger bliver hun bortført af sørøvere, hvilket danner en parallel til Hedones bortførelse. Dog fanger Cæsars søpoliti skibet og hugger besætningen ned, men pigerne bliver ikke givet fri, for de fangne er rigets ejendom og ikke engang Cæsar kunne give dem fri, da han ifølge en særlig logik derved ville formindske rigets ejendom! Derfor sælges Hortula som slave til Afrika. Og nu drømmer hun i sin fortvivlelse kun om at flygte sydpå. Udleveret til en overmægtig omverden befinder hun sig følelsesmæssigt i en traumatisk hjælpeløshedssituation i forhold til sin samfundsmæssige omverden.

VI

Imens forsøger Quintus Roscius at finde en buste af Diana samt attributter til hendes dyrkelse på kontoret - dog uden held; han mener derfor, at man alligevel må tage Ceres. Men her er sekretæren pludselig skarp:

»Det er Cæsars vilje at alle rigets folk, fri som slaver, skal have lejlighed til at dyrke den guddom de ønsker og på hvilken måde de vil, blot de ærer rigets enhed i hans ophøjede person (...).« (54).

Hvorpå skriveren foreslår, at prokuratoren kan spørge folkene om nogen har en buste eller en statuette af Diana eller kendskab til hendes attributter.

»Udgået af almuen fra alle rigets egne og af den stedlige kartagisk-berbiske underklasse havde Dianas navn rørt ved noget dunkelt oplevet og halvt glemt der fyldte dem med ærefrygt og skrækblandet hengivelse, hun var den der havde arvet resterne efter den fjerne Store Moder. Ingensteder havde hun været velseet blandt overklassen som dyrkede de himmelske guder, hun havde kun fået hemmelige eller natlige fester og hviskende bønner, derfor skabte prokuratøren ord en åbenlys tavshed med en hemmelig hvisken underne- den.« (55).

Diana er således underklassens, slavernes gud; hun repræsenterer det kvindelige og jordiske princip overfor det mandlige og himmelske. Eller sagt med andre ord: matriarkatet overfor patriarkatet (jf. J.J.Bachofen: *Das Mutterrecht*, Basel 1861; Wilhelm Schmidt: *Das Mutterrecht*, Wien 1955). Dér, hvor man hvisker stærkest, opfanger sekretæren ordene stedfortræder, den dyrkede jords afgrøder og kvindens naturlige attributter fra den gamle Gliton. På spørgsmålet om, hvem der skal spille Diana svarer hoben oldfruen, for hun var den daglige madmoder og Dianas stedfortræder, den nådige uddeler af hver dags bevarelse til krop og sind. Og Hedone træder frem mellem prokuratoren og sekretæren:

»Med sindet badet i sin egen elendighed og udløst af grådens styrt struttende kvindens krop af en indre spændstigt vuggende kraft og sødme. Diana, Diana selv, sagde de frit i gården og Hedones kinder rundede sig som græs rejser sig efter regn, hendes krop fyldte sindet frit ud.« (55).

Vækstmetaforikken antyder den metamorfose som identifikationen med Diana er årsag til hos Hedone. Hun er tilbage i Moderens verden. Til den strenge prokurator siger sekretæren blidt, at han nok skal sørge for hele arrangementet. »Også han vidste mere om Dianas kult end han vilde være ved til daglig.« (55f). Det vil sige, at han til hverdag solidariserer sig med overklassen. Også prokuratoren stammer socialt set fra de lavere lag, hvilket allerede i boudoirscenen er blevet klarlagt. Dette forhold bevirker, at han er lige så modtagelig som slaverne for den atmosfære, der omgiver Diana-dyrkelsen. Da væddeløbene skal begynde vækker sekretæren ham, for at han skal inspicere banen. Og mens de rider forbi fjerkræets huse mindes han sin barndoms ydmygelser, hvor de plagsomme gæster på krogen i Capua åd det hele - de selv fik kun halse, skrog og det yderste af ben og vinger. Den aktuelle situation minder ham således om en traumatisk oplevelse, han tidligere har haft. I og med fortrængte driftsindhold og fortrængte situationer bliver reaktiveret i en real livssituation, bryder den tidligere realangst ud igen, men nu som neurotisk angst. Freud har engang sammenlignet den fortængte driftsimpuls med en uønsket gæst, som man har smidt ud af sit hus, men som atter og atter prøver på at komme ind igen og kun kan forhindres i det af en tjener, som til stadighed er posteret ved døren. Bundet på traumatisk vis til barndommens ydmygelser karikerer prokuratoren fjerkræets lyde og bliver selv en karikatur. Modsigelsen mellem individ og samfund, der er fremkaldt af tingsliggørelsen, af ejen-

domsdriften, og som udtrykker sig i fremmedgørelsen, får sit nedslag i modsigelsen mellem karaktermaske og person, mellem prokuratorens autoritet og hans lattervækkende kaglen.

Ved væddeløbsbanen sidder Diana-Hedone på sin tronstol:

»Godsets systue havde gjort sit arbejde godt i den knappe tid, fra Hedones opslidsede tunika struttede hendes bryster nøgne og fuldt rundede op med store rødmaledede vorter og skudt frem af et strammende bånd under dem til at ernære menneskets genvækst. Midt i en udskæring med et glimtende udsnit af hendes fødende kvindebug sad navlens krusede dyb og livets gentagne sammenhæng. I hendes hår var bundet hvedeaks, ærte- og bønnebælge, druer, figener, dadler, blommer og pærer, alle de frugter moder jord sender op i luften, i hendes skød lå de frugter moder jord beholder i sit eget skød til de drages frem, løg, jordskokker, skorzonerrødder, roer. Med solens stråler skråt bag fra om sig gled Hedone-Diana hen i en svævende glans og sluttede med et favnende syn de ventende ridedyr, de samlede folk til sig. Deres daglige madmoder var ophøjet til deres guddommelige forsyn som varetog deres tarv her og hisset.« (57).

Med uforlignelig friskhed fremmanes her urbilledet af Moder Jord, som skænker liv til alle væsener. Hun er udtryk for den store altomfattende kærligheds princip, for kvindeligt væsens magiske autoritet og irrationel visdom (jf. Erich Neumann: *Die grosse Mutter*, Darmstadt 1957).

Efter at inspektøren har viet væddeløbene til Vespasian er han for anden gang ved at kaste sig ned for Hedone-Diana, men det får sekretæren dog forhindret, og derefter rider de bort sammen med Hortula, der sidder parat på bykærren. »Hun græd ikke og hun var ikke løbet bort, det er en slaves pligt og værdighed at lyde i tavshed (...).« (58). Den overordnede magt betinger hendes indordning, hendes internalisering af magtforholdene. Flugt eller direkte oprør synes udsigtsløst, for herskerne er for stærke og »man« for anonym. I stedet for at gøre oprør mod denne fremmede verden inderliggør Hortula den og reproducerer den i sin egen forholden sig. Driftsfortrængning og overjegsdannelse er to forskellige aspekter af samme psykiske proces. Samfundets normer og strafmagt inderliggøres. Hortula gør således det »rigtige« »frivilligt« og »af sig selv«, hun er i besiddelse af en »samvittighed«. Denne indre vogter, der regulerer livet, er i grunden et fremmedlegeme, et indre agentur for den fremmedgjorte, samfundsmæssige magt. Den ydre konflikt mellem herre og slave, mel-

lem drift og samfundsmæssig tvang har forvandlet sig til den indre konflikt mellem fortrængte drifter og inderliggjort tvang, mellem id og overjeg. Som følge af overjegsdannelsen bliver hun sparet for en stor del realangst, fordi hun p.g.a. sine »egne« samvittighedsafgørelser nu undgår at forholde sig på de måder, der er forbudt. Ved overjegsdannelsen er der opnået to ting: en effektiv beskyttelse mod real fare og dernæst et endegyldigt tab af den individuelle autonomi; hun har med andre ord givet afkald på at føre et selvstændigt liv på grundlag af fri beslutninger. Realangsten er blevet ombyttet med underkuelsen. Med hensyn til spådommen peger den heller ikke i en anden, mindre fatalistisk retning. Da kærren i et ryk sætter i bevægelse husker hun dens slutning: »hun skulde blive ulykkelig og lykkelig til hun svandt ind til en lille prik for sig selv at synes og fødsel eller død var lige uvæsentlige.« (58). Hendes liv er således en evig formålsløs udfoldelse, der til sidst degraderes til meningsløshed og afmagt. Denne udgang er iøvrigt karakteristisk for forfatterens »barske« livssyn.

I det sidste væddeløb, muldyrsløbet, ligger Johannes foran hele tiden, men da han vil snappe den sidste pind og springe op igen, glider han i et fårs ekskrementer, hvorved han jager næverne i dyrets side. Det bliver naturligtvis forskrækket og sparker bagud og rammer derved Gliton i venstre side af brystet. Den gamle, der nærer en dunkel følelse af hemmelighedsfuld forbundethed med Moder Jord, rejser sig og går stift hen til den siddende Hedone-Diana. »Store Moder, så kom Du for at hente mig, hulkede han jublende og gled sammen, med hovedet i Diana-Hedones skød og blod ud af munden.« (59). Det er den religiøse oplevelse af hjemhørigheden; han føler sig som en *herfra* - en kosmisk følelsesstruktur, som går langt ud over følelsen af samhørighed med familie og forfædre, som han geografisk er løsrevet fra. I døden ønsker han at finde tilbage til Moder Jord, at vende tilbage til udgangspunktet konkretiseret i Dianas skød. Denne rite antyder en genfødsel. Den religiøse betydning af handlingen er let at forstå, eftersom død og fødsel er mikrokosmiske versioner af en akt, som jorden eksemplarisk fuldfører; den menneskelige moder gentager kun den allerførste fødsel af livet, der skete fra jordens skød. Derfor søger Gliton i dødsøjeblikket også i umiddelbar kontakt med den store føderske, for at lade sig vejlede af hende ved fuldbyrdelsen af denne hemmelighed - fødslen til et nyt liv - og modtage hendes velsignelses kraft og moderlige beskyttelse. I det øjeblik den døende Gliton falder om i Dianas skød, befinder han sig på dødens og fødsels fælles tærskel, på tærsklen for indtrædelsen i og udtrædelsen af det levende liv. Det er Diana, som bestemmer om fødslen/døden er gyldig og skal betragtes som en fuldbyrdet

kendsgerning. Riten indebærer en forestilling om identitet mellem død og fødsel, mellem liv og jord. Døden har således den samme religiøst magiske gyldighed som fødslen. Den døde bliver derved regenereret, født på ny, men på et andet plan. I døden ønsker Gliton at blive født for anden gang og nu umiddelbart af den kosmiske moder. Dermed er ringen sluttet tilbage til indledningen, hvor Johannes og Gliton i den foregående dags middagspause har diskuteret Glitons genius, der enten er et udskærearbejde eller en naturlig flint, der tilfældig har fået menneskeform, og som han har fundet i stenbruddet netop den dag, hvor han fik en rygskaade, som bevirkede, at han blev solgt som landbrugsslave til provinsen Afrika. Han tror, at hans genius skal passe på ham og minde ham om, at han har en udødelig sjæl. Ved samme lejlighed tyder han modsætningen mellem rigdom og fattigdom i religiøse vendinger, idet han udtaler: »De fri rige ejer alle værdier og forretninger, en ufri kan kun eje enkelte småting, en lille tingest som den her støtter forvisningen om at eje en sjæl som ikke kan gå til.« (33). Da Johannes derpå spørger ham, om den usynlige sjæl er uafhængig af kroppen, og om den skal leve videre efter døden, svarer Gliton:

»Den Store Moder skal nok tage os ned til sig når vi dør, om hun så lader sjælene leve sammen med sig selv eller hun lader dem gå op i sit evigt frugtbare væsen, hun sørger for det der er bedst for os (...).« (34).

Glitons religiøse forestillinger centreret omkring Magna Mater symboliserer naturens livgivende og tilintetgørende kræfter på samme tid, hvorved en balancetilstand opretholdes. Men det er en slavereligion af tydelig projektiv og kompensatorisk tilsnit. De besiddelsesløses drøm om en udødelig sjæl er på én gang udtryk for og protest mod den virkelige elendighed. For slaverne er religionen overhovedet kun protest imod elendigheden ved at være udtryk for den. Fordi Gliton i en bestemt historisk konstellation er spaltet mellem faktisk undertrykkelse og fornedrelse som givne vilkår og bevidstheden om, at det kunne være anderledes, producerer han en religiøs illusion. Denne illusion er på én gang utopi, protest mod elendigheden, for så vidt som den skjult for hans egen bevidsthed artikulerer håbet om en forandring af utålelige vilkår, og opium, fastholdelse i elendigheden, for så vidt som den sanktionerer dennesidigheden som uforanderlig og kanaliserer ethvert håb om lykke og oprejsning over i en fiktiv hinsidighed.

Efter at den døde slave er kørt bort til latifundiet overrækker Hedone

prisen i form af en statuette til Johannes. »Hun trykkede kransen af lædertykke figenblade over hans hoved og kyssede ham længe.« (59). Muldyrløbets vinder er nemlig alle løbenes sejrherre. Men folkene mumler: »der var nok der vidste at Diana-Almoder fra gammel tid krævede en mands liv som offer, en sky tilslutning, en skamfuld tilfredshed og en højtidelig undren havde besat dem.« (59; jf. Hjortsø 98). Ulykkestilfældet, der forårsager Glitons død, tolkes som et offer til Diana; derved skabes en forbindelse mellem guddommen og den ofrende. Mens Hedone selv tager løbets sejrherre under armen og går bort fra pladsen, sender hun sin mand ud for at rydde op på banen. Folk og dyr følger efter parret med figenbladskransen om hovedet på Johannes og blodofret som en flodstrøm i Hedones kjoles folder.

»Du har ofret en mand, nu er Du konge over os, hviskede Hedone og gik som hvert skridt var et luftigt løb ved hans side. Du skal sidde hos mig til festmåltidet i hallen og blive hos mig og spise pebermyntekager sammen med mig, hviskede hun og han gik ved hendes side pint af en lykke så sød at den ikke var til at slæbe på.« (60).

Med Johannes' »ofring« af Gliton og hans sejr i væddeløbene demonstreres hans nye værdighed på en anskuelig måde for de undertrykte slaver. Der er tale om et kultisk drama, hvor han tager »kongemagten«, hvilket kulminerer i foreningen med Diana-Hedone. På denne måde både skabes og fornyes de frugtbarhedsgivende kræfter i naturen og hos dyr og mennesker. For hele naturen og dermed også for mennesket er høstfesten et kritisk og afgørende tidspunkt, hvor kaos og alle onde magter må besejres. Orden, frugtbarhed og velsignelse må skabes og sikres for det kommende år. Dette er naturligvis Dianas sag, men menneskene sikrer sig gennem kultens dramatiske opførelse af kampen og sejren, at velsignelsen, livets grundlag, skabes. Men den religiøse tydning, som personerne i skildreriet giver udtryk for, udgør samtidig en protest mod de objektive samfundsmæssige strukturer og i lige så høj grad de psykiske strukturer, der er opstået ud af disse. Den dobbelttydige Magna Mater-symbolik rummer en utopi, en vision af en vældig natursammenhæng, der her i romerrigets storhedstid for sidste gang kaldes frem i historisk henseende, men som Albert Dam anvender som et effektivt modbillede til den patriarkalske kultur, som sejrede. Samtidig med at Hedone finder afklaring på det kvindelige aspekt i sit væsen, helt tilbage til det urbillede, efter hvilket det oprindelig blev formet, knyttes med forbindelsen til Johannes det ma-

terielt og åndeligt determinerende sammen. Men processen er, som vi har set, smertefuld og ingenlunde omkostningsfri. Med sin analogi mellem det romerske slavesamfund og nutidens kapitalistiske velfærdssamfund afdækker forfatteren fremmedgørelsen i de mellemmenneskelige relationer som afledt af samfundets økonomiske organisation. Her ligger den grundlæggende dårlighed og tyngdepunktet for ophævelsen af ejendomsdriften. Fremstillingen af menneskets status i kapitalismens slavesamfund er set i historiens bakspejl. Alle historiens sociale regimer har fungeret på udnyttelsen af en producentklasse, hvis reproduktive brugsværdi og bytteværdi har sikret grundlaget for den symbolske orden, uden at det store flertal har fået adgang til denne orden, uden at det nogensinde er blevet subjekt heri. Men skilderiets budskab er samtidig et ja til livet hinsides lykke og smerte, godt og ondt, en illusionsløs accept af naturens evige kredsløb og den uforbeholdne udleveren sig til de instinkter den ambivalente moderarketype repræsenterer. Der er - som hos Nietzsche - tale om et ja til livet i dets evige tilblivelse og undergang.

K.E. Løgstrups sprogsyn

Religiøs tydning:

Supplement til sprogfilosofi og sprogteori?

Af Erik Hansen

Et af formålene med denne artikel er at vise at K.E. Løgstrups synspunkter på sproget har noget at sige sprogvidenskaben.

Løgstrups syn på de historisk-humanistiske fænomener og naturens genstande, dvs. skellet mellem det menneskeskabte og ikke-menneskeskabte, har i de senere år været udsat for en omfattende diskussion, og en vis polemisering mod, eller en enten-eller stillingtagen til, Løgstrups tanker har været karakteristisk, således at en egentlig kritisk holdning, den begrundede afvisning og den begrundede accept, i forbindelse med et forsøg på at skabe en syntese af det levedygtige i værkerne og noget nyt, ikke er forsøgt. Hertil kommer at overraskende nok er Løgstrups sprogopfattelse ikke blevet udsat for større debat, hvad Løgstrup selv har bidraget til ved at opretholde et skarpt skel mellem sprogfilosofi og sprogvidenskab.

Artiklen søger at vise at forandring og udvikling er træk der kan formidle en sammenhæng mellem sprogfilosofi og sprogvidenskab; Løgstrup søger de anskuelige og materielle træk i sproget, dvs. substanstrækkene, hvor lingvisten søger de formelle træk bag det. En forandrings- og historieteori må arbejde med begge træk, hvis den skal være udtømmende i sin beskrivelse. Lingvisten og sprogfilosoffen arbejder begge ud fra Græcitetens dualisme (se nedenfor), men hin gør systemet (ideen, formen) overordnet forløbet (den realiserede form), hvor denne forudsætter en gensidig afhængighed mellem dualismens dele; derfor må sprogfilosofien rehabilitere substansen, det materielle, dvs. forløbet, som et væsentligt erkendelsesobjekt, således at det ikke blot fortolkes i lyset af systemet. I modsætning til psykiatrien (repræsenteret ved Erling Jacobsen) og følgende Hjelmlev mener Løgstrup ikke at sproget svigter os; tværtimod, sproget er en uomgængelig kilde til vor forståelse af tilværelsen. Derfor

kan lingvistens videnskabssprog, metasproget, ikke være enerådende som erkendelsesmiddel, fordi det forenkler vor historisk-humanistiske tilværelse, og fordi det logisk-matematisk baserede metasprog medfører en nominalisme og idealisme der er uforenelig med historiens anskuelighed og materialitet. Løgstrup gør således op med lingvistikkenes dictum om at den beskriver sit emne, objektsproget, ved hjælp af sproget selv. Metasproget er en bleg udgave af vort dagligsprog. På den anden side må lingvistikken kritisere Løgstrup for at indføre udefinerede og måske udefinerbare termer så som »ordets fortrolighedslag«, »ordets vidde«, »ordets vifte af modsætninger«, »ordets betydningsvidde« og »sprogskatten«.

Til trods for at Løgstrup og Hjeltslev ikke lægger samme afgørende vægt på talesituationen - den er sprogets grundvold (Løgstrup) - har de samme sigte, at skabe en enhed i historien og naturen. Hjeltslev søger enheden på basis af en bestemt sprogteori og et bestemt videnskabssyn, der har som konsekvens at de historiske fænomener må gøres til genstande i analogi med naturvidenskabens; historien mister sin egenart. Løgstrup søger, som også Henrich Steffens gjorde det, en egentlig syntese, der bevarer tingenes egenatur. Dette aspekt af transcendensproblemet - hvorledes får vi adgang til omverdenen - løser Løgstrup således: Vor adgang til de menneskeskabte fænomener er oplagt, da vi selv har skabt dem; adgangen til naturens ikke-menneskeskabte genstande bliver derfor problematisk. Problemet løses traditionelt - ved enten at overse det eller - ved et begreb som »teoriens selvforståelse«, der simplest forklares ved at teoriens, metasprogets, betydninger via sprogets udtryksside går med over i det som sproget henviser til eller omtaler; thi det videnskabelige udsagn omhandler kun muligheder, hvorledes verdenen kan være, ikke nødvendigvis hvorledes den er. Dette kontingensproblem, som Løgstrup ikke direkte berører, går ud fra at de aktuelle ting er flygtige og kunne have været anderledes: Derfor er de ikke videnskabelige objekter. Som alternativ til at videnskaben må opgive at analysere tingene i deres egenart - historiens fænomener re-duceres til at være naturgenstande, der til gengæld analyseres ud fra teoriens præmisser og indhold - sætter Løgstrup ideen om »en religiøs tydning«: Som svar på transcendensproblemet skaber denne form for tydning enheden og bevarer tingenes egenart.

Det er ikke klart i hvilket omfang Hjeltslevs *Omkring sprogteoriens grundlæggelse* er en teori eller er betingelser for en sprogteori.¹ Dette vanskeliggør grundlaget for en sammenligning. Et fællespunkt er oplagt: Lingvistikken indtager en »nøglestilling i erkendelsen«² og yder et afgørende bidrag til den »almindelige erkendelseslære«.³ Løgstrup: Sproget

er adgang til tilværelsen. Imidlertid er Løgstrup antinominalistisk, sprogteorien ekstremt nominalistisk.⁴ Derfor er det ikke oplagt at tage udgangspunkt i erkendelsesteoretiske overvejelser, men i det fælleskulturelle grundlag for ligheder og forskelle mellem sprogfilosofien og sprogteorien: Vor vesterlandske kulturs afhængighed af Græcitetens dualisme, sjæl & legeme, form & materie, hvis sproglige modspiller er system & forløb (*langue & parole, Sprache & Rede*).

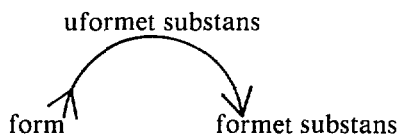
Det materielle rehabiliteres. To dualismer.

Dualismebegrebet har domineret vor vesterlandske kultur siden Platon - på transcendensens grundlag - siden Aristoteles - på immanensens grundlag. En følge af Løgstrups kritik af Græcitetens dualismebegreb(er) medfører at sansningen, de empiriske, de konkrete fænomener i deres sansbarhed, vor tilværelses stoflighed rehabiliteres.

Med Græcitetens dualisme menes skellet mellem sjæl & legeme, mellem ånd & materie, eller mellem form & substans, hvad enten formen (ideen) er placeret »udenfor« (transcendens) eller »indenfor« (immanens) substansen.

Med rehabilitering af substansen menes den opfattelse af data, tingene i vor omverden, der går ud på at disse ikke blot er råmateriale for en given teori; genstandene og fænomenerne er blot at forstå som formet materiale således at når formen er kendt, så er alt sagt vedrørende den ting hvortil formen på en eller anden måde er knyttet.

Triade I:

Når Løgstrup taler om at tilværelsen er ikke-dualistisk,⁵ og at vor dagligdag er gennemsyret af dualistiske fortolkninger af tingene, så skyldes det sidste at den videnskabelige opfattelse af tilværelsen dominerer vor dagligdag. I videnskaben er det legitimt enten at holde »sjælen« fuldstændigt adskilt fra »legemet« eller i bedste fald at betragte som antydnet ovenfor

»legemet« qua substans og materie som værende underordnet »sjælen« qua ånd og form. Da det materielle betragtes som råmateriale bliver sansningen kun at betragte som det nødvendige igangsættende erkendelsesmiddel.⁶

Da Løgstrups opfattelse er et opgør med Græcitetens dualistiske holdninger, må der nødvendigvis opstå et stærkt modsætningsforhold til Glossematikken. Thi nogen mere dualistisk sprogteori kan næppe forestilles. Den kan stå som en konsekvent dualistisk opfattelse af ikke alene sproget, men af alle historisk-humanistiske fænomener, en dualisme hvori formkomponenten er altrådende. Derfor kunne man godt have forventet en mere uddybende behandling af Hjelmslevs sprogopfattelse end den som Løgstrup giver på de sidste fire sider af *Vidde og prægnans*; thi Løgstrup kommer frem til en forkert læsning af Hjelmslev, når han - Løgstrup - hævder at Hjelmslev »ser bort fra sproget som formidling i henvisning og henvendelse«.⁷ Dette er ikke korrekt; immanens og transcendens udelukker ikke hinanden:

I stedet for at hindre transcendensen har immanensen netop givet denne en ny og bedre begrundelse; immanens og transcendens forenes i en højere enhed på immanensens grund. Sprogteorien føres af en indre nødvendighed til at erkende ikke blot sprogsystemet, (...), men også mennesket og menneskesamfundet bag sproget, og menneskets samlede erkendelsesområde gennem sproget. Da har sprogteorien naaet det maal, som er dens forpligtelse: *humanitas et universitas*.⁸

Løgstrup angriber et forkert »falsk alternativ« i sprogteorien: Sprogets transcendens har sin naturlige plads hos Hjelmslev. Løgstrup overser et væsentligt aspekt ved sprogteorien, og det er syntesen, syntesebegrebet som ellers spiller en så stor rolle hos Løgstrup i hans opgør med Græcitetens adskilte dualisme mellem sjæl & legeme, sansning & forståelse. Hvor Løgstrup kunne have sat sit angreb ind er mod Hjelmslevs egentlige falske alternativ: Hvis det ikke lykkes at finde et system bag ethvert forløb, så kan humanistiske emner kun »underkastes subjektiv og æstetisk behandling«.⁹ Hjelmslev forudsætter et specifikt system, et kun logisk-matematisk som i naturvidenskaben; alle andre metoder, inklusive en »fænomenologisk«, er uvidenskabelige. Selv om Løgstrup kun har hæftet sig ved sprogteoriens metodiske udgangspunkt, og ikke ved dens konsekvenser, vil jeg i det følgende argumentere for at netop den holdning,

der ser en rehabilitering af substansen som et nødvendigt skridt i vor totale erkendelsessituation, afslører det falske i Hjeltslevs alternativ.

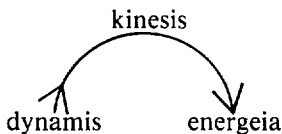
Løgstrup og Hjeltslev placerer sig i en tradition hvis klareste udtryk måske er Henrich Steffens' i *Indledning til filosofiske Forelæsninger*.¹⁰ Vor omverden er delt i to domæner, naturens og historiens; i den førstnævnte skal vi søge friheden i nødvendigheden, i den anden nødvendigheden i friheden. Mens Hjeltslev følger en Kantisk opfattelse af at hele historien¹¹ har et nødvendighedsbegreb i analogi med naturens, hvorved friheden ikke er en lige-gyldig partner med nødvendigheden, opretholder Løgstrup det overordnede skel og nærmer sig Steffens' synspunkt når han siger et sted i *Skabelse og tilintetgørelse*, at der ikke gives noget sanseligt uden sindsligt, og intet sindsligt uden sanseligt. Hjeltslev søger en syntese på lingvistikens grund, Løgstrup opretholder et absolut skel mellem sprogfilosofi og lingvistik, ingen syntese søges etableret. Hjeltslev arbejder på Græcitetens skel mellem form og substans, Løgstrup accepterer såvel formale træk som substansstræk ved sproget, dvs. forskellen mellem det uanskuelige og det anskuelige. Holder vi os ikke for øje at Løgstrups forståelse af dualismen hviler på gensidigheden mellem dens to komponenter - ikke den ene uden den anden, er der noget paradoksalt i Løgstrups sprogfilosofi; thi hans udgangspunkt er denne dualisme: Sprogets ord har en eksistens i sprogs-katten, og de har en eksistens i sætningen. Ordene tages fra sprogs-katten over i sætningen i meningens tjeneste. Ordet i sprogs-katten har vidde, i sætningen har det præg-nans. Sprogfilosoffen undersøger sproget i lyset af dets »anskuelige og materiale ejendommeligheder«, lingvisten undersøger sproget i lyset af dets »uanskuelige og formale træk«. ¹² Sproget vil overses; dette forklares filosofisk ved talens flugt, fart og flygtighed betinget af ordenes vidde og af talens sanselige substrat, lyden; lingvistisk forklares det ved at sprogets konstans er en formal og uanskuelig struktur, der består af et stærkt begrænset antal ikke-tegn kaldet figurer. Endelig beskrives de sproglige fænomener ud fra et systemisk (jvf. sprogs-kattens) synspunkt og et forløbsmæssigt (jvf. sætningens) synspunkt.

Af andre dualismer der har betydning i sprogfilosofien kan nævnes sansning & tydning, den sansede virkelighed (naturen) & den tydede virkelighed (historien). ¹³ Pointen er at de to komponenter ikke kan holdes adskilte, således som de bliver i den moderne (natur)videnskab og der hvor Græciteten dominerer. Løgstrups dualismebegreb er altså et begreb om en gensidig, »sammenhængende« dualisme; den klassiske dualisme er adskilt eller adskillelig. Det vil være på sin plads at illustrere hvad jeg me-

ner med den klassiske dualisme, og det vil jeg gøre i lyset af en anden af Løgstrups dualismer, liv & død, en dualisme som Græciteten forstod i lyset af den asymmetriske forbindelse mellem sjæl og legeme.

Liv og død spiller en stor rolle i *Skabelse og tilintetgørelse*, hvorimod parret ikke er fremtrædende i *Vidde og prægnans*, hvilket må give anledning til undren, når vi taler om sproget: Løgstrup citerer selv Hjelmslevs betingelse for at sproget kan udvikle sig, at sprogets system består af figurer (jvf. ovenfor). Hertil kommer at sprogenes udvikling er et umiddelbart iøjnespringende træk ved sproget, et træk som intet sprog kan være foruden. Sproghistorien bliver dog omtalt af Løgstrup i forbindelse med diskussionen om metaforen; sprogforandringen indgår ikke som et væsenstræk ved sproget; heri følger han Glossematikken, og derfor havner han i den Græcitet som han bestræber sig på at undgå og modargumentere. Thi forandringen, sprogenes liv og død, er for Hjelmslev blot en funktion af sprogets tilstand; forandringen er underordnet tilstanden, men kun under den forudsætning at sprogets system og struktur er baseret på et kalkulebegreb. Hjelmslev følger en klassisk katadynamisk historieopfattelse. Løgstrup følger Hjelmslev, vel at mærke lingvistisk; ergo nissen følger med.

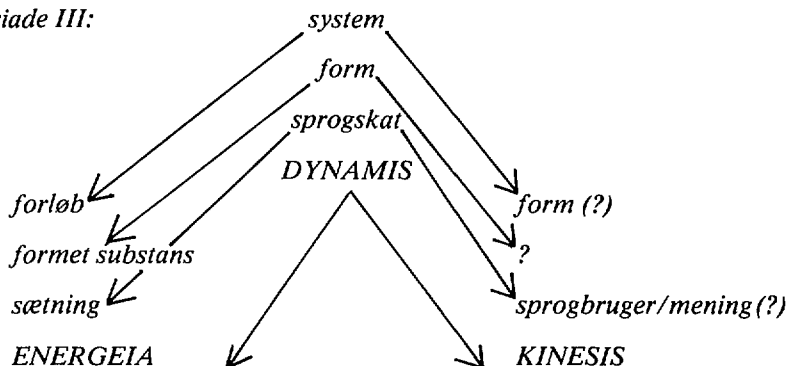
Et katadynamisk sprogsyn er et sprogsyn der baserer sig på især aristoteliske begreber. Som udtrykket angiver *kata* »efter« og *dynamis* »mulighed« må der indgå tre begreber: Et begreb om det potentielle eller mulige (dynamis), et begreb om den realiserede mulighed, der ifølge Aristoteles kaldes *energeia*, mens bevægelsen der forbinder det mulige og det realiserede kaldes *kinesis*:

Om vi kalder dynamis, det potentielle, for sjælen og energeia for legemet (materien) spiller ingen rolle: Det »dynamiske« er det der består og varer ved, ikke undergivet forandringen. Det indeholder alle muligheder således at der intet virkeligt forefindes uden at det er at betragte som en realisation: Statuen er dynamisk (= potentielt) indeholdt i marmorklumpen; alle sproglige manifestationer er dynamisk til stede i sprogsystemet (=

formen; se Triade I ovenfor) før realiseringen. Et sådant sprogsyn reducerer udvikling, liv og død til at være en funktion af dynamis: Forandring bliver blot en rekombination af allerede eksisterende systemiske elementer. En forandring i den sansede virkelighed er en elementkombination som endnu ikke havde været realiseret. Forandringen bringer intet nyt med sig til tilværelsen; den er ikke nydannelse i ordets egentlige betydning. Sprogsystemet er en kalkule, og sprogbeskrivelsen er en beregning af muligheder, mulige kombinationer. Liv og død er funktioner, afhængige af det mulige og dets realisationsbetingelser. Forbindelsen mellem dynamis og energieia, der etableres ved en kinesis, er nødvendig ud fra energieias synspunkt. Eller: Det sproglige forløb som formet substans er ensidigt afhængigt af systemet som form, mens systemet ikke er afhængigt af forløbet. Systemet kan nemlig begribes som »begrebet begreb« og ikke blot som »begrebet virkelighed«.

Triade III:

Ser vi kun på begreberne, er der store ligheder mellem Hjelmslevs sprogteori, Løgstrups sprogfilosofi og Græciteteten; men ingen af dem har Græcitetens bevægelse: Hvorledes kommer forløbet som formet substans og sætningen som bl.a. en kombination af ord fra henholdsvis systemet og sprogskatten i stand. Kun Græciteteten har taget stilling hertil: Overgangen fra dynamis til energieia er en forandring, der effektueres ved en aktivitet der endda blot som realisationsbetingelser er borte fra Løgstrups og Hjelmslevs triader.

Til trods for den begrebsmæssige lighed vil Løgstrup melde fra: For det første er der intet underordningsforhold mellem dynamis og energieia etc. - der er et gensidigt; for det andet indeholder dynamis ikke alt. Dynamis kan ikke forstås som blot begrebet begreb. Ordet i sprogskatten er ikke

at forstå som et potentiale, lige så lidt som ordet i sætningen blot er en realisation, således at sætningen er en kombination af ord og disses betydninger. Sætningen er mere end denne kombination af allerede forudeksisterende elementer, ligesom man jo også siger at en helhed er mere end blot summen af dens dele.

Men hvorledes sikrer Løgstrup sig at hans overgang fra ordet i sprogskatten til ordet i sætningen ikke er en katadynamisk tilblivelsesproces?

Det er ikke tilstrækkeligt at hævde at når vi betragter ordet i sprogskatten og ordet i sætningen, så går vi fra det anskuelige til det anskuelige, og ikke fra det uanskuelige til det anskuelige; det sidste forudsættes i Græcitetet og hos Hjeltslev. Lige så lidt hjælper det at hævde at ordet i sætningen er sanseligt, sansebart, stofligt, materielt, og at ordet i sprogskatten er det samme. Ordet i sprogskatten kan ikke have samme eksistenskvalitet som ordet i sætningen. Når Løgstrup indfører skellet mellem ordet i sprogskatten og ordet i sætningen, medfører dette nok så gensidige afhængighedsforhold at ordet må have to måder at være til på.

Så vidt jeg kan se har Løgstrup den mulighed - hvis han ønsker at distancere sig fra et katadynamisk sprogsyn, at han må etablere en forskel mellem sprogskat og sætning der er i overensstemmelse med det at gå fra det anskuelige til det anskuelige, kort sagt med det at blive på sansningens domæne. Denne forskel må forudsætte et kinesis-begreb. Kinesis-begrebet er i den katadynamiske sprogopfattelse en logisk overgang, således at overgangen fra system til forløb er en logisk implikation: Hvis forløb, så system. Den logiske implikation mangler bevægelsen; thi den siger blot: Enten må der være et system til stede, nu da et forløb er realiseret; eller: Systemet kan være til stede uden at et forløb er det. I den teoretiske erkendelse er overgangen en logisk transitivitet, idet sprogteorien (= metasproget og dets metatermer) poneres i data således:

$$\begin{array}{l} \text{Metaterm M (f.eks. »et substantiv«)} = \text{df } \text{»abc«} \\ \text{Objekt p er M (et substantiv)} \\ \hline \text{Ergo: Objekt p er »abc«} \end{array}$$

I den klassiske syllogisme er overgangen fra præmisserne (= det forudsatte) til konklusionen (= det forudsættende) sket ved den logiske implikation. Konklusionen indeholder intet nyt; alt er indeholdt i præmisserne.

Men Løgstrup lader os i stikken: Han forklarer ikke bevægelsen fra sprogskatten til sætningen. Men da vi skal forblive på det anskueliges område, må bevægelsen høre hjemme - med Kierkegaards udtryk - i »den

historiske Friheds Sphære«, og den er »en Tilstand og er virkelig«. Og skal bevægelsens »Timelighed« bevares inden for et klassisk begreb om forandring, så medfører det sikkert et tilblivelsesbegreb der er uforeneligt med Løgstrups opfattelse af ordet; thi tilblivelsen er forandringen fra »ikke at være til, til at være til«. Ordet i sprogskatten har alt det det skal have; er ikke indeholdt som statuen i marmorklumpen. Ligeledes er en realisering af det værende (fra at være værende) samt en realisering af det anskuelige (fra det anskuelige) meningsløs, i bedste fald overflødig.

Ordet som indgang til Løgstrups sprogopfattelse

Begrebsparret ordet i sprogskatten & ordet i sætningen er en oplagt indgang til Løgstrups sprogsyn. Løgstrup benytter sig i høj grad af analogi og sammenligning til at belyse sproget så vel som det som sproget stilles overfor: Det drejer sig især om videnskabens sprog og psykiaterens sproganalyse. Dagligsproget med det såkaldte sprogfødte ord er væsensforskelligt fra videnskabens sprog med dettes menneskefødte ord. Heraf følger at det trivielle - men lidet undersøgte udsagn om at lingvistikken er en videnskab hvori midlet er det samme som emnet: Midlet er dagligsproget og emnet er dagligsproget, må betegnes som noget upræcist. Indledningsvis nævnes at videnskabens sprog er udpræget nominalistisk og menneskeskabt.

Det sprogfødte ord er ikke et tegn i den forstand at ordet er tegn for noget; kun visse substantiver som »en hest, et æsel, et bjerg, en blomst« nærmer sig funktionen at stå for noget. Ordet er mere end blot et tegn for noget. Derfor er lingvistikken forsøg på at opfatte i det mindste alle de humanistisk-historiske fænomener som tegn i analogi til de sprogfødte tegn forkert. Nationaldragter og trafiksignaler o. lign. er ikke medlemmer af et tegnsystem der er identisk med eller i analogi med dagligsprogets tegnsystem: Sprogteorien og sprogfilosofien er her i konflikt:¹⁵

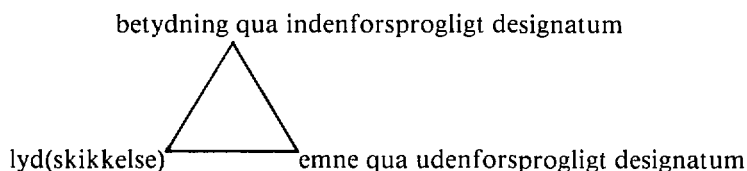
Der findes herefter ingen ikkesprog der ikke er
afdelinger af sprog, og i sidste instans intet
emne der ikke belyses ud fra sprogteoriens nøglestilling.

Jvf. sprogteoriens forpligtelse, *humanitas et universitas*.

Tilbage til Løgstrups ord. Ordet har en betydning og i kraft af denne betydning (= det indenforsproglige designatum) kan lydskikkelsen stå for

noget eller betegne noget (= et udenforsprogligt designatum) - for nu at bruge traditionens egne ord. Denne opfattelse er i overensstemmelse med lingvistikkens betydningstrekanter:

Triade IV:

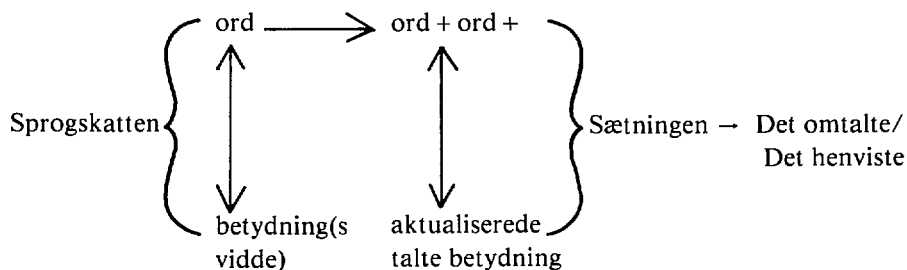

Det sprogfødte ord kan vi ikke efter aftale lade betyde noget andet, kan vi ikke forandre. Det kan vi gøre ved tegnet, både trafiksignalet og videnskabens metasprog: »Ordet har (...) sin betydning før vore aftaler og betyder mere end vi er os bevidst«. ¹⁶ - Mere herom under den religiøse tydning.

Endvidere skal vi skelne mellem ordets betydning og udsagnets, dets mening.

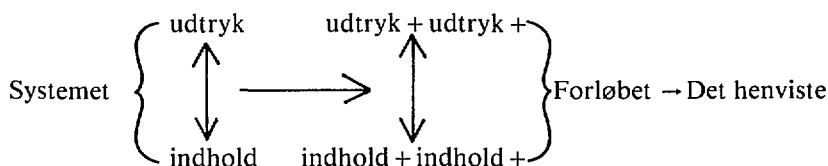
Udsagnets mening er givet på forhånd med talen. Der er en på forhånd given mening med talen og dens sætninger; ¹⁷ og det er udsagnets mening og dets sætninger der tager ordene i dens tjeneste (jvf. ovenfor s. 76 *Triade III*). Hvor lingvistikkens system og form ikke var aktive og skabte forløbet, optræder meningen som et aktivitetslement, der forbinder sprogs-katten og sætningen. Sætningsmeningen aktualiserer ud af ordets betydning hvad udsagnets mening har brug for. Traditionens betydningstrekanter er ikke tilstrækkelig:

MENINGEN

Udsagnets mening, uden hvilken ligheden til lingvistikken ville have været større, fuldbyrder ordets betydning og skaber dets betydning på ny.

Lingvistikkens tegnopfattelse ser således ud:

Al mening er allerede indeholdt i systemets elementer; hertil kommer at lingvistikkens tegnopfattelse er langt mere generel end sprogfilosofiens. Denne gælder kun det sprogfødte ord, hvorimod lingvistikken også opfatter ikkesprog som afdelinger af sprog (jvf. ovenfor). Forløbet fuldbyrder ikke de systemiske elementer; forløbets eneste ydelse er at fungere som råmateriale, vilkårligt endda, for systemet. Derfor spiller anskuelsestrakten i forløbets materiale ingen rolle. Med Løgstrup må man spørge: Hvad er meningen for noget? Hvor er den placeret? Hvis den ikke placeres antropocentrisk, i sprogbrugerne, tenderer den hen imod en ideal eksistens (se under den religiøse tydning). Nok leder den hele talesituation forståelsen, men en egentlig aktivitet som kinesis-begrebet medfører ligger hverken i mening eller talesituation: Talesituationen og meningen bestemmer og fuldbyrder, *udvælger* ikke ordene fra sprogs-katten.

Det sprogfødte ord har ikke en fastlagt betydning; dets betydning er uselvstændig. Men det har vidde. Hvis ordet havde en i sprogs-katten fastlagt betydning, ville vi ikke kunne forstå hvorfor det kan optræde i så mange forskellige kontekster som det enkelte ord vitterligt gør. Det har vidde. Viddet opstår ved at fortrolighedslag skydes sammen, fortrolighedslag der er så forskellige som vidt muligt.¹⁸ Dermed bliver sproget et historisk fænomen; thi det karakteristiske ved historiske fænomener er deres grad af kompleksitet dannet af forskellige fortrolighedslag, i modsætning til naturens forholdsvis homogent sammensatte genstande. Trafiksignaler består ikke af denne slags sammenskydning af fortrolighedslag.

Forbavsende er det at Løgstrup ikke omtaler forandring som et træk ved historiske fænomener, kun at de *er* eller *er blevet* sammensatte(?).

Ordets vidde er en vifte af modsætninger, hvis grænser det er umuligt at trække op. Det menneskefødte ord kan afgrænses, hvad der sker i videnskaben med metategnenes definitioner (jvf. ovenfor). De sprogfødte

ord er til på forhånd, og kan ikke defineres. Ordets vidde og manglende grænser afføder spørgsmålet om vi ikke lades i stikken af ordene. Thi vi kan ikke umiddelbart se af udtrykket »Han gav efter«, hvorfor han gav efter, om det var af f.eks.

- (a) menneskefrygt, dvs. af svaghed
- (b) skønsomhed, dvs. af fornuft + styrke
- (c) overbærenhed, dvs. af ligegyldighed + styrke

Psykiateren mener at vi svigtes; og især dette århundredes naturvidenskabsmand, og med ham lingvisten, mener at vi svigtes, hvorfor han benytter sig enten af et veldefineret teoretisk begrebsapparat eller af et formel- og symbolsprog: Menneskeskabte sprog. Erkendelsens uafhængighed af dagligsproget følger.

Hertil svarer Løgstrup i første omgang at ganske vist erkender sproget ikke for os; det er et middel i erkendelsen; men alligevel er sprogets ord præcise: De forener vidde og præcision. Vidden opstår ved sammenskydningen af de forskellige fortrolighedslag og betinger præciseringen, kaldet prægnans.

Prægnans og vidde har ikke som modspillere eentydighed og flertydighed; det sidste par har kun relevans når ordet, mere eller mindre situationsløst, bruges som tegn for noget, dvs. i en afledt funktion. Prægnansen har ingen modsætning i talen, og her tager Løgstrup Wittgenstein til indtægt, når denne hævdede at en sætnings mening altid er fuldkommen, aldrig vag: Hvis meningen ikke er fuldkommen, så er det ikke en sproglig sætning.¹⁹ De metafysiske konsekvenser af dette synspunkt vil blive behandlet under den religiøse tydning.

Her er der stor uoverensstemmelse med lingvistikken og sprogvidenskaben i det hele taget, der gerne accepterer tvetydigheden, samt det at alle sprog indeholder visse 'pressure-points', ustabiliteter, kort sagt uregelmæssigheder. Konsekvensen af Løgstrups (og Wittgensteins) synspunkt er følgende. Enten må hele et ords betydningsvidde, alle fortrolighedslagene være til stede én gang for alle. Dette betyder at et givet ords fortrolighedslag ikke er forskellige fra, ikke har ændret sig fra, hvad de var i et sprog for ca. 1200 år siden og til hvad de er i dag. Og selv om talesituationen naturligvis har ændret sig siden 700, så kan disse forskellige talesituationer og meningen aktualisere med prægnans ud af et og samme ords vidde hvad der er og har været behov for siden 700. Ordets betydningsvidde - og sigte - har forudset alle fremtidige talesituationer. Her kan vi sige

at energien ligger i ordet selv og ikke så meget i udsagnets mening. Opfattelsen minder stærkt om den kalkulatoriske; systemet indeholder alt, har forudset alle mulige talesituationers behov. Sprogsystemet er i analogi til sprogteorien der jo også skal kunne 'klare' alle, fremtidige og fortidige, sprogmanifestationer. Alternativet er at talesituationen bliver den altdominerende faktor i aktualiseringen og dermed forståelsen. Energien ligger ikke i ordets vidde, der ikke behøver at være så sammensat som antydnet i første tilfælde, fordi talesituationen vil til enhver tid fuldbyrde og lede forståelsen »auch im vagsten Satze«, for nu at bruge et udtryk fra Wittgenstein. Men hvad skal vi så med ordets vidde: Flugten og farten i talen kunne netop være betinget af ordenes vage betydning, idet talesituationen som en umiddelbar intersubjektiv og objektiv faktor sikrede forståelsen.²⁰

Det er karakteristisk for historiske fænomener at de let assimileres. Og en betingelse for assimilationen er kontakt. Et ord kan være mere eller mindre assimileret i sproget. Denne kontaktsituation tager Løgstrup ikke hensyn til. Ordene har vidde, består af fortrolighedslag og har et sigte (jvf. nedenfor); hvad med et ord som *hooligans* i dansk. De nævnte træk ved ordet og det at enhver sætning er fuldkommen gælder naturligvis for modersmålet; men er følgende sætninger fuldkomne:

Efter kampen onsdag mellem Luxembourg og England gik britiske hooligans amok./De frygtede engelske fodboldbøller - de såkaldte hooligans - terroriserede det lille land (...). *Jyllandsposten*, 18.1.1983, s. 1.

Er de fuldkomne, så har *hooligans* vidde, består af fortrolighedslag og har et sigte. Har de ikke det, er sætningen ikke fuldkommen. Har udsagnsmeningen taget *hooligans* i sin tjeneste og aktualiseret en bestemt betydning fra ordets vidde?

På den anden side har Løgstrup med begrebet prægnans fat i en forskel mellem dagligsproget og videnskabens sprog; det sidste har nærmest patent på præcisionen i skarp modsætning til dagligsproget. Men det at metasproget nærmest har monopoliseret ideen om præcisionen medfører ikke at dagligsproget mangler præcision. Dagligsprogets manglende vaghed viser sig i det at to ord næsten aldrig er ombyttelige; i synonymien lærer vi at et og kun et ord er det bedste i en given kontekst; og vi vælger oftest dette ord. At to synonymer ikke er ombyttelige skyldes deres forskellige sigte. Og hvad er sigtet?

Da talesituationen aldrig er den samme - jvf. de historiske fænome-

ners eengangskarakter, og da vi alligevel mener at det samme ord dukker op i forskellige talesituationer, og da ordets vidde udgøres af de forskellige fortrolighedslag, så må noget skabe en identitet, noget der får fortrolighedslagene til at hænge sammen. Dette 'noget' er ikke en grænse omkring ordenes vidde; det er ikke en grænse sat af et bestemt antal talesituationer med et vist antal lighedspunkter. Det er ordets sigte. Betydningens identitet er ordets sigte. Sigtet kan ikke defineres. Vi kommer ikke nærmere til en forståelse af det end ved at sige at det sprogfødte ords funktion er at »stå for hvad det kommer an på i en given situation«, eller der sigtes mod noget med det pågældende ord.²¹ Og derfor er ordets både prægnans og sigte afhængige af talesituationen og dermed af talesituationens eengangskarakter; derfor er det ikke overraskende at sigtet og prægnansen er svære at definere. Thi hver gang vi prøver at gribe og fatte et sætningsord, så forsvinder prægnansen og sigtet, og vi står tilbage med en leksikologisk beskrivelse, med muligheden for blot at gøre det pågældende ord til et tegn for den situation (eller en del af situationen) som vi prøver at genfremkalde; ordet analyseres situationsløst.

Hvad svarer det at talesituationen leder forståelsen og fuldbyrder meningen til i lingvistikken? Talesituationen er sprogets nødvendige grund.²² Lingvistikken vil naturligvis sige: Sprogsystemet, ethvert sprogs konstans. Sprogets grundvold er således noget konstant, mens sprogfilosofiens grund er noget foranderligt, den sig konstant ændrende talesituation. Løgstrup har således givet en om end transcendent basis for sproghistorien. Eller: Når sprogets grundvold ændrer sig konstant, er sprogets konstans da ikke udvikling, og ikke tilstand?

I betragtning af hvor godt samtalen forløber i langt de fleste tilfælde kan vi nok følge Wittgenstein og Løgstrup i deres opfattelse af udsagnets præcision. Og vi kan ikke udelukke at sprogteorien har en anden slags præcision end dagligsprogets, en præcision som ikke rummer dagligsprogets mindre fuldkomne sætninger indiceret ved: »Hvad behager?«, »Hvad mener du med det?« Disse og lignende udtryk angiver at et udsagns mening ikke har været perfekt for *hørerens*; tilsvarende er der udtryk der angiver at taleren heller ikke altid er tilfreds med det sagte. I litteraturen er dette ikke sjældent:

»That was a way of putting it - not very satisfactory:
A perifrastic study in a worn-out poetical fashion,
Leaving one still with the intolerable wrestle
With words and meanings.«²³

Det videnskabelige sprogs præcision består i metatermernes definition hvoraf følger at de har et omfang, der udgøres af det antal genstande den pågældende metaterm henviser til. Det videnskabelige sprogs eentydighed består i definitionen (intensionen) og dets grænsesætning i omfanget (ekstensionen). Det videnskabelige sprog har derfor en anskuelighed der udgøres af de to intersubjektive faktorer, intensionen og ekstensionen. Omvendt har dagligsprogets prægnans ikke samme anskuelighed; det samme gælder ordets sigte og vidde. Det betyder et af to:

Enten accepterer vi at prægnans, sigte og vidde er undefinerbare i deres umiddelbare anskuelighed, hvilket er utilfredsstillende. Eller også forsøger vi at indarbejde dem i en lingvistisk kontekst der ikke er i konflikt med sprogfilosofien. Det første skridt i denne proces er at acceptere prægnansen der hvor den angiveligt er til stede i det anskuelige materiale. Hermed antydes at prægnansen ikke kan generaliseres til alle sætninger. Dette begrundes i talesituationen, der altid indeholder to, en taler og en hører. Prægnansen sikres da ud fra talerens synspunkt, mens en mulig og real vaghed i udsagnets mening opstår hos høreren. På denne måde skabes en dynamik i sproget, der svarer til talesituationens dynamik; talesituationen ændrer sig konstant og er sprogets grundvold. Hermed undgås problemet om forbindelsen mellem det fuldkomne udsagn og udsagnets ufuldkommenhed (set i forhold til høreren). Hvorledes gøres undertiden et fuldkomment udsagn ufuldkomment? Det sker der hvor ordets sigte og vidde ikke er identisk for hører og taler. Dette har til følge at sproget ikke er fællesnævner i samme omfang som naturens genstande er vore fællesnævner i vor dagligdag.²⁴

Forbindelsen mellem det fuldkomne og det ufuldkomne udsagn etableres ved *forandring*, der er en bevægelse der forbinder to anskuelige fænomener og selv er anskuelig. Forandring etableres ved en tydning af forskelligheden. Den talte sætning er forskellig fra den hørte sætning; forskelligheden tydes således at den talte sætning har ændret sig til den hørte sætning. Forskellene i identiteten er blevet rehabiliteret, hvilket er nødvendigt hvis substansen, det materielle, skal rehabiliteres. Trækket forandring placerer sig naturligt som et træk der gør et fænomen historisk ved siden af trækket komplicerethed: det får den talte og hørte sætning til at hænge sammen på det anskueliges område, hvorimod forståelsen af sætningen forudsætter identitet i forskelligheden og derfor fjerner sig fra det anskuelige.

Spørgsmålet bliver blot: Hvorfor har Løgstrup ikke direkte accepteret forandringen som et træk ved sproget; og hvorfor er det først under den

religiøse tydning at Løgstrup inddrager direkte taleren og høreren? Et svar herpå ligger måske i svaret på spørgsmålet: I hvilket omfang er sprogs-katten en real (i modsætning til ideal) størrelse, og i hvilket omfang er den og prægningen intersubjektivt anskuelige? Sproget som en real størrelse er foreneligt med både en taler og en hører; dette betyder at vi må indføre et begreb som talerens sprog og hørerens sprog, imellem hvilke der ikke er absolut dækningslighed. Er der derimod kun et sprog, er vi på vej til en idealisering af sproget ved at det bliver løsrevet fra sprogbrugerne. - Jvf. under den religiøse tydning.

Sproget som adgang til tilværelsen.

Sprogteorien indtager en nøglestilling i vor erkendelse og skulle således være forenelig med sprogfilosofiens opfattelse af sproget som adgang til tilværelsen. I stedet for at søge et fælles grundlag etablerer Løgstrup straks et skel: Sproget erkender ikke for os, hvorimod en teori skaber erkendelsen. Forskellen udbygges ved at Løgstrup etablerer et skel mellem sin ikke-nominalistiske holdning og sprogteoriens nominalisme.²⁵ Når sproget er adgang til tilværelsen, kan Løgstrup ikke være nominalist:

- (a) Naturvidenskaben finder at dagligsproget forhindrer sand erkendelse. Dette betyder to ting: (i) Et formelsprog menneskeskabes som erkendelsesmiddel. Dette middel blander sig ikke ind i vor erkendelse, hvorfor vi har mulighed for en objektiv beskrivelse. (ii) At erkendelsen er sproguafhængig følger af (i). Her må understreges at det drejer sig om uafhængighed af dagligsproget.
- (b) Psykiateren mener at dagligsproget svigter os, fordi det ikke tydeliggør hvilke følelser der ligger bag vore handlinger (jvf. »at give efter«). To modsatrettede følelser kan dækkes af samme ord.²⁶ Men om psykiateren mener at vi kan komme til en erkendelse af vort følelsesliv uden om sproget er vel tvivlsomt.
- (c) Løgstrup mener at (i) sproget ikke lægger erkendelsen fast; (ii) sproget erkender ikke for os; (iii) det giver adgang til fænomenerne: Mindst oplysende er sproget i sig selv når det drejer sig om naturforekomsten, mest når det gælder fænomenerne i vor historiske tilværelse, hvor tydningen er afgørende.

Af Løgstrups synspunkt følger at sproget er adgang til sig selv især når det gælder dets indholdsside, hvorimod dets udtryksside, der som 'mate-

riale' hører til naturen, ikke kan nøjes med at blive tydet med sproget som erkendelsesmiddel.

Selv om sigtet i sprogene er forskellige, og da det er muligt at opnå samme erkendelse vedrørende f.eks. naturfænomenerne med forskellige sprog, forhindrer sigtet ikke vor sansning og erfaring.²⁷ Hertil kommer at kun det videnskabelige sprog, ikke dagligsproget, ændres ved at vor erkendelse udvides eller ændres. Bevares, der opstår nye udtryk for nye begreber og fænomener; men før vi fik disse udtryk, fandtes der omskrivninger i det eksisterende sprog, således at det enkelte ord, f.eks. »kodak«, »omnibus, bus«; »ball-point pen : Kugelschreiber : kuglepen« blot bliver den praktiske navngivning for en længere beskrivelse. Og som sidste rekursbase for videnskabens formelle sprog er dagligsproget, der således rummer al vor erkendelse. Sigtet i sproget lægger ikke bånd på vor erkendelse; men hvad med sprogets system, ellers dets »immanente struktur«?²⁸ Det er et sprogfilosofisk problem, forholdet mellem dagligsprogets åbenhed for al erkendelse og dets struktur. Ingen ordbetydning og sætningsmening uden sprognormer og sprogregler. Sprogets åbenhed og sprogstrukturens restriktivitet tyder på et paradoks. Løgstrup fremfører kun to faktorer på forklaring heraf: Den ene er sprogets vidde og den anden er vor lave bevidsthedsgrad over for vort eget sprog. Vor sprogbevidsthed vækkes først, når der er noget galt, eller når vi skal være særdeles omhyggelige med vor sprogbrug. Sproghistorikeren ville sige: I dagligdagen er vor sprogbrug formstyret - karakteriseret ved en lav bevidsthedsgrad - og ikke funktionsstyret - karakteriseret ved en høj grad af sprogbevidsthed.

Løgstrup har ret i at der er et paradoks, men overser at det er kompliceret: Såvel grammatikken (strukturen) som ordene indeholder samme type paradoks. For det første, grammatikken er i følge sin natur en bidragyder til talens flugt og fart; grammatikken formidler blot en anden slags lethed end ordene: Ordene er lette på grund af deres vidde; grammatikken er let på grund af sine elementers regelbundethed. Mere udførligt: De sprogfødte ord er meget lidt regelbundne; deres sprogregler er lidet bestemte, således at deres sammenknytning i sætningen er styret af deres betydninger, der ikke er gængse. Omvendt er den sprogfødte grammatik lidet betydningsmæssigt bundet, hvorimod dens elementers optræden er bundet af regler, hvis indhold er gængse. Sprogreglen kompenserer for den manglende styring baseret i de grammatiske elementers betydning. Deres gængse betydning tillader for mange kombinationsmuligheder. Grammatikkens ord og leksikologiens ord er to sider af samme sag: Ordene i

sprogskatten er domineret af deres betydninger, i mindre omfang af sprogregler; grammatikkens elementer er domineret af deres sprogregler, i mindre omfang af deres betydninger. Hvorfor skulle det ene forhold forhindre og betinge talens flugt mere end det andet forhold? Et simpelt eksempel på at vi ikke blot kan hævde at grammatikken er restriktiv, og ordene kun åbne, er udeladelsesprøven: Forsvinder et ord, stoppes talens flugt; men mangler en sætning et grammatisk element, forstyrres talen sjældent. Alligevel fremstår det omvendte forhold mellem 'liden regelbundethed + stort betydningsindhold (vidde)' og 'stor regelbundethed + lidet betydningsindhold' noget paradoksalt, og må have en fællesnævner. Kun forandringen synes i stand til at forklare modsætningen: Til trods for deres vidde er ordene åbne for forandringen; til trods for sine regler er grammatikken åben for forandring. Min kritik forudsætter introduktion af forandringsbegrebet; men medfører Løgstrups eget ordvalg ikke forandringen? Jeg skal her kort argumentere for at svaret er Jo. »(...) med hvert sprog er givet et sigte, forskelligt fra andre sprog«:²⁹ Det vil sige at portugisisk, spansk, italiensk, rumænsk og fransk har hvert sit indbyrdes forskellige sigte. Vi ved at de nævnte sprog er menneskeskabte udviklet af folkesproget i oldtidens Rom (latin). Når Løgstrup derfor bruger udtrykket »hvert sprog« forudsætter han forandringens begreb i skikkelse af sprogudvikling.

Forskelle mellem dagligsproget og metasproget.

I sine sprogfilosofiske betragtninger benytter Løgstrup ofte sammenligninger: De ikke-menneskefødte, de sprogfødte ord stilles over for menneskefødte ord som f.eks. tegn og metaord, de videnskabelige termer. Sammenligningerne er oplysende, og det lykkes Løgstrup at sætte spørgsmålstegn ved clichéen om at vi taler 'om sproget i sproget'. Omkostningen er at visse nølebegreber som prægnans og sigte, anskueligheden i fortrolighedslagene (ordenes vidde), samt det at sprogfilosoffen går fra det anskuelige til det anskuelige er mindre tilfredsstillende forklaret, for ikke at sige anskueliggjort. Lad os resumere forskelle mellem dagligsprog og metasprog, forskelle der vanskeliggør at vi kan fastholde at de to typer sprog er det samme:

Dagligsproget

- 1) Dets ord er sprogfødte.
- 2) Det lægger ingen erkendelse fast; sigtet binder ikke sansning og erfaring.
- 3) Det kan ikke forandres pr. aftale; forandres dog.
- 4) Det er kompliceret ved ordenes fortrolighedslag, der sammenholdes af sigtet.
- 5) Dets præcision er prægnans, der kommer i kraft ved sigtet og vidnen.
- 6) Det er åbent for alle erfaringer og sansninger.
- 7) Det sprogfødte ord er let i kraft af dets betydningers vidde og regelfrihed sammen med dets grammatiske regelbundethed og mangel på vidde i betydningen.
- 8) Det sprogfødte ord er intersubjektivt ikke i kraft af aftale.
- 9) Det sprogfødte ord er dog 'tungt', fordi det slæber rundt på et i den daglige talesituation ubrugeligt arvegods.

Metasproget

- 1) Dets ord er menneskeskabte.
- 2) Det lægger erkendelsen fast og skaber viden.
- 3) Det forandres pr. aftale; ændringer styres af vor videns-skabelse.
- 4) Det er simpelt, fordi metaordene kun består af et fortrolighedslag forstået som en definition af ordet, M: Metategn $M = df \text{ »}a + b + c\text{«}$.
- 5) Dets præcision kommer i kraft ved definitionens $\text{»}a + b + c\text{«}$ eenydhed.
- 6) Det er åbent for bestemte erfaringer og sansninger inden for definitionens grænser og omfang. Teorien forudsætter emner af en bestemt beskaffenhed.
- 7) Metaordet er ikke let, fordi definitionen binder ordet til et bestemt antal emner.
- 8) Det menneskefødte metaord er intersubjektivt i kraft af aftale.
- 9) Metaordet er 'let', fordi det ikke slæber rundt med arvegodset.

Med det sidste punkt har jeg kun ønsket at antyde at Løgstrups lingvistiske forudsætninger ikke tager hensyn til alle relevante sprogvidenskabelige kendsgerninger. For eksempel vil en dynamisk, ikke-statisk sprogteori fortolke punkt 8 som et bidrag til sprogets flugt og funktionsduelighed:

Heroverfor står Løgstrups mere uddybende behandling af psykiatriens/psykologiens sprogfaringer, der som sagt går ud på at sproget svigter følelserne.

Sprogfilosofi og sproget i psykiatrien

Løgstrups diskussion med Erling Jacobsen er ikke en uoverensstemmelse der ikke kan forliges. Begge synes at overse en vigtig faktor i hele talesituationen, nemlig det uadskillige forhold mellem taler og hører.

Begge er enige om at sproget ikke erkender for os; uenigheden består i at Erling Jacobsen drager konklusionen at da sproget ikke hjælper så meget som vi kunne ønske det på følelsernes og sjælelivets område, så skyldes problemet at sproget er upræcist, det mangler præcision. Dagligsproget er trods alt en dårlig adgang til fænomenerne, i dette tilfælde følelseslivet.

Løgstrups indvending hertil er at psykiatrien ikke må forvente at den sproglige adgang til de mentale - og historiske - fænomener er den samme (præcise) adgang som til naturens, de optiske genstande: Når vi ser en hest, en skygge, et bjerg, er vi ikke i tvivl om hvorledes vi skal betegne denne slags genstande. Men sproget er på den anden side ikke tilstrækkeligt til at give os særlig stor viden om den optiske verden, hvorimod sproget i eminent grad giver os viden om den mentale i kraft af tydningerne: Ordene for følelsesmæssige oplevelser samt for de historiske fænomener, er ikke ord for hvad vi perciperer, men ord for en tydning; heri består psykiaterens problem, så vel som løsning: Tydningerne afslører det komplicerede i følelseslivet; præcisionen opstår ved hjælp af tydningerne, selv om dagligsproget ikke umiddelbart rummer lovmæssighederne for følelseslivet eller for naturen. Som støtte for sit synspunkt bruger Løgstrup den skizofrenes sprogbrug, hvor psykiateren mener at den er upræcis fordi ordene får et alt for omfattende anvendelsesområde. Løgstrup fortolker anderledes: Den skizofrenes sprogbrug er alt for præcis. Thi den skizofrene forstår ikke at holde ordenes fortrolighedslag sammen. Han koncentrerer sig om et lag og bruger dette på områder hvor et andet skulle have været brugt: Ordet er blevet gjort præcist i sprogskatten, hvorfor det bliver vanskeligt for sætningsmeningen at gøre ordet forståeligt (prægnant) for tilhøreren. Sprogbrugen er præcis (prægnant) nok for taleren; men ikke fuldkommen for høreren, der dog ved tydningen kommer frem til det rigtige resultat. Konklusion: Løgstrup og Erling Jacobsen forudsætter forandringen: Løgstrup forudsætter en forandring placeret i sprogskatten,

hvoraf følger forandring i sætningen (et katadynamisklignende forandringsbegreb); Erling Jacobsen derimod ser forandringen som en følge af den konkrete sprogbrug, hvor anskueligheden er mere klar end den anskuelighed som Løgstrup antyder i og ved fortrolighedslagene.

At sproget svigter følelserne, ifølge psykiateren, er en generalisering draget på et delvist grundlag: Hvad der er et problem for høreren, er ikke nødvendigvis et problem for taleren; problemet for eventuelt både tilhører og taler kan løses ved tydningen. Omvendt: At sproget aldrig svigter, ifølge Løgstrup, er en generalisering baseret på lige så delvist grundlag: At den konkrete sprogtyrning er fuldkommen for taleren, medfører ikke at den også er det for høreren. Erling Jacobsen finder i tråd med den logiske positivisme at dagligsproget er mere eller mindre tvetydigt, fordi f.eks. modsatrettede følelser kan bindes i samme ord; man giver efter ud fra forskellige følelser. Løgstrup mener at tvetydigheden er baseret på forventninger om en bestemt slags præcision: Vi må variere vor opfattelse af ordet præcision efter de konkrete situationer eller emner.

Lad os opsummere sprogfilosofiens, lingvistikens og psykiatriens syn på præcisionen i sproget. Alle forudsætter en dualisme:

System - forløb	(Hjelmslev)
Sprog (ord) - tale (sætning)	(Erling Jacobsen)
Sprogskat - sætning (tale)	(Løgstrup).

Lingvistikken: Forløbet er præcist, fordi ordene fra systemet er præcise: Alt kan udtrykkes i sproget. Forløbet indeholder ikke mere end hvad allerede er indeholdt i systemet. Sprogbrugerne som sådan spiller ingen rolle for den immanente lingvistik.

Psykiatrien: Talens sprog er upræcist fordi ordene i sproget er upræcise og flertydige. For høreren er den skizofrenes sprogbrug upræcis på grund af den menneskeskabte forandring i skikkelse af det udvidede anvendelsesområde. Såvel taler som hører forudsættes, men de betragtes som om deres funktion i talesituationen er identisk.

Sprogfilosofien: Talen er præcis, fordi ordene har vidde. Det skizofrene sprog viser forskellen: Løgstrup ser den menneskeskabte udvidelse som en indsnævring af ordenes vidde; Erling Jacobsen ser udvidelsen som en blot yderligere flertydighedsgørelse af ordene.

I alle tre tilfælde følger en idealisering af sproget. Det er ikke ligegyldigt om sproget betragtes fra talerens eller hørerens synspunkt (Løgstrup og Jacobsen). Lingvistikken er mere ekstrem, fordi den mener at kunne

udfinde (en del af) sprogets natur uden at indarbejde taler og hører i analysens udgangspunkt.

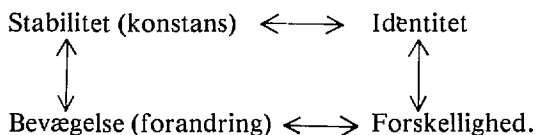
Heroverfor står et dynamisk sprogsyn der i modsætning til lingvistikken også arbejder med taleren og høreren, mens den ser et omvendt forhold mellem indsnævring (specialisering af indholdet) og udvidelse (af anvendelsesområdet), således at en udvidelse af et ords anvendelsesområde medfører en indholdsdevaluering, og omvendt: En indholdsspecialisering medfører et mindre anvendelsesområde. Dette omvendte forhold bevirker at talen ikke altid er fuldkommen for høreren.

Løgstrup og Erling Jacobsen er dog enige om at følelserne spiller en afgørende rolle for at sproget kan fungere, og at sproget selv er nødvendigt for at vi kan have et 'stabilt' følelsesliv. Når sproget kommer til, binder det følelserne, hvilket forhindrer følelserne i at overmande tingene. Bindningen skaber en afstand til tingene, der er nødvendig fordi forståelse er forståelse i afstand til tingene, det forståede. Følelserne er for stærke og for unuancerede; derfor er den sproglige binding af dem nødvendig for at give tilværelsen en tilstrækkelig variation og nuance. Følelserne holder sammen på ordets vidde. Følelsen der er knyttet til et ord er det stabile i ordets mangfoldighed. Men igen vil et dynamisk sprogsyn mene at både Løgstrup og Erling Jacobsen overser et aspekt i det at følelsen er det stabile i variationen (Løgstrup). Følelsens stabilitet sikrer at for taleren er det det samme ord han bruger, selv om talesituationen som helhed varierer mere eller mindre stærkt fra hver gang ordet bliver brugt. Tilsvarende må gælde at tilhøreren har en følelse knyttet til det udtryk (ord) han hører. Denne følelse kan aldrig være identisk med talerens på grund af deres forskellige baggrund, 'historie'; de er historiske eengangsfænomener. Derfor er følelsens funktion tofoldig: Følelserne er det stabile i variationen (for taler og hører), men da følelsen bindes til genstandene via sproget, så er følelsen, knyttet til samme genstand, alligevel forskellig for taleren og høreren: Variationen opstår når sproget bruges; om den kommer til at spille en rolle i samtalen, afgøres af hørerens mulighed for at lade pars-pro-toto loven komme i kraft, hvorved han koncentrerer sig om den del af ytringen der kan siges at være identisk med hans egne forventninger.

Hvorfor tager Løgstrup - jvf. dog under den religiøse tydning - og Erling Jacobsen ikke hensyn til hørerens og talerens forskellige betingelser? Dette skyldes uden tvivl at begge, og med dem lingvisten, betragter sproget som en fælles sprognational, en overindividuel størrelse på lige fod med en naturgenstand. Hvor naturgenstandene helt klart er vore perciperbare fællesnævner, så er sprogskatten kun en fællesnævner i kraft af

pars-pro-toto loven: Samtalen fungerer ikke hvis den skal fungere på betingelse af identitetsloven: Enhver ytring er kun delvis identisk for taleren og høreren.³⁰

Det gælder for lingvistikken og sprogfilosofien at de ikke har klargjort sig forandringsbegrebets natur. Dette er et yderligere opgør med Græcitet, der jo har gjort forskellighedsbegrebet til en asymmetrisk relation idet X varierer over for Y som noget stabilt, noget der bevarer sin selvidentitet. Hvis Løgstrup vil forblive på det anskueliges grund, må forskellighed blive en symmetrisk forbindelse: X varierer ikke kun i forhold til dets anvendelse i en anden sætning, og begge anvendelser af ordet i forhold til ordet i sprogskatten. Hvis ordet i sprogskatten altid bevarer sin selvidentitet, havner vi i en idealisering af sproget (jvf. ovenfor). Ordet i sprogskatten må også variere i forhold til noget andet. Jeg skal ikke yderligere komme ind på dette, blot opstille følgende skema som udgangspunkt for en neutral undersøgelse af forandringsbegrebet:

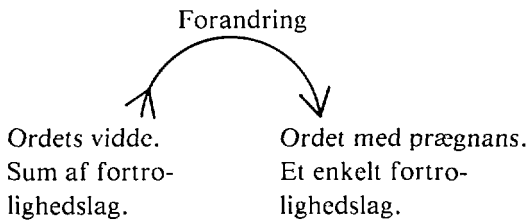
Forandring. Den religiøse tydning.

Der findes ingen egentlig historieteori i *Vidde og præg*; der tages ikke hensyn til at talesituationen ændres, dvs. alle de udenforsproglige fænomener, som ikke hører hjemme i naturvidenskaben. Alle disse udenforsproglige ændringer må der være taget højde for i sprogets sigte og i ordenes fortrolighedslag. Det (menneskeskabte) videnskabelige sprog ændres i takt med ændringer i erkendelsen. Dagligsproget, der ikke ændres af sprogbrugerne, må have taget højde for udviklingen i erkendelsen, såvel som for alle samfundsmæssige, kulturelle og politiske ændringer. Sproget er jo til på forhånd, før sprogbrugeren, og i sproget er alle muligheder, dvs. virkelige muligheder, indlagt på forhånd. Derfor går vi fra det anskuelige (ordet i sprogskatten) til det anskuelige (ordet i sætningen): Derfor fortsætter Løgstrup Græcitetens asymmetriske forskellighedsbegreb, og dermed dennes opfattelse af forandring. Et symmetrisk og anskueligt forandringsbegreb har sin parallel i marmorblokkens overgang til at blive

en statue, men uden at processen involverer et uanskueligt begreb som form (idé).

I *Skabelse og tilintetgørelse* nærmer Løgstrup sig dog et forandringsbegreb: For at noget kan komme til, må noget andet forsvinde. Dette passer udmærket til marmorblok-eksemplet. Og sprogligt er overgangen fra sprogskatten til sætningen sådan en type forandring: Fortrolighedslag 'forsvinder' (forbliver i sprogskatten) for at et bestemt lag kan manifesteres og ordet få sin prægnans:

Triade V:

Og hvad forhindrer at indarbejde i sprogfilosofien en historieteori der tager højde for at ordet i sprogskatten også ændrer sig - fortrolighedslag går tabt, nye kommer til, og netop denne historiske kendsgerning er med til at give sprogene fart og flygtighed, er med til at sikre sprogets funktionsduelighed?

Antag et ord med 5-6 fortrolighedslag som dets vidde; hvad sker der hvis et af disse lag ikke længere aktualiseres i sætningsmeningens tjeneste? Er det meningsfyldt at hævde at denne betydning eksisterer i ordet?

Lad os anskue sagen fra en anden vinkel: Det kan påvises at visse ord - det gælder i alle sprog - i tidens løb får så mange betydninger, at de ikke kan fungere som ord mere, med mindre der sker noget med dem (jvf. Appendix). Hvis vi følger Løgstrup, har sigtet i et sådant ord en enorm kraft, siden det kan holde sammen på disse fortrolighedslag. Alternativet er: Den udenforsproglige kontekst må være temmelig energisk, hvis den skal gøre en sætning prægnant, fuldkommen, med den antydede grad af betydningsmæssig forskelligartethed i et eller flere af en sætnings ord. Erfaringsmæssigt skal sigtet og/eller samtalsituationen være så stærk, at det overskrider hvad noget 'naturligt' sprog kan klare. Thi sproget selv lever ikke med så disparate betydninger i dets ord. Det er meningsløst at argumentere således: Sproget er stærkt nok til at holde sammen på de mest forskellige betydningslag, men det gør det bare ikke.

Hvad angår følelsens funktion, så turde det gælde at selv om følel-

serne ikke er så nuancerede som sproget, er det næppe sandsynligt at en og samme følelse kan forlenes med alle de antydede forskellige betydninger i et ord.

Neutralt sagt: Hvis sprogfilosofien hævder at sigtet altid er stærkt nok til at sammenholde alle et ords fortrolighedslag, så må vi have flere eksempler herpå, eller også må nogle almene sprogvidenskabelige kendsgerninger omfortolkes.

I *Skabelse og tilintetgørelse*³¹ understreges den klassiske forandringsopfattelse: Nok forudsætter tiden forandringen, men ingen forandring uden uforanderligheden. Forandring er som i lingvistikken afhængig af tilstandens konstans. Og vi må gentage spørgsmålet fra ovenfor: Hvorfor er de to sæt begreber ovenfor (s. 92) ikke lige-værdige? Med udgangspunkt i den religiøse tydning skal jeg give et svar på spørgsmålet; men først nogle bemærkninger som baggrund for forståelse af begrebet om den religiøse tydning.

Vor tilværelse består af to forskellige, men gensidigt afhængige dele: En del der udgøres af fænomener der er menneskeskabte. Disse er *ikke fremmede* for os; de er faktisk *afhængige* af os. Den anden del udgøres af genstande der *ikke er menneskeskabte*. Disse er fremmede for os, og de er uafhængige af os. Endvidere er de førstnævnte, de historiske fænomener, også afhængige af naturens fænomener der er deres materiale. Spørgsmålet er om parallellen holder: Er naturens genstande også afhængige af de menneskeskabte fænomener, således at dualismebegrebet også her består af to nødvendigt sammenhængende dele?

I lingvistikken består transcendensproblemet i hvorledes vi får adgang til lingvistikkens genstande; i og med denne adgang er genstandene også konstitueret, og det som videnskabelige genstande. Dette betyder at de sproglige fænomener i deres materielt funderede eksistens (qua sansbare fænomener) kun er råmateriale for teorien.³² Den videnskabelige adgang effektueres ved den logiske transitivitets begreb, således som det findes i teoridannelsen: Metasproget består af veldefinerede M-termer; hvis disse M-termer henviser til noget, så har genstandene de egenskaber (den betydning) der ligger i M-termens definition (jvf. s. 88 ovenfor).³³

I sprogfilosofien er transcendensen mere kompliceret, idet konstitutionen af det værende (genstandene og fænomenerne) er en del af transcendensproblemet. Endelig er sproget selv adgang til tilværelsen.

Lingvistikken og sprogfilosofien er enige om at sproget er en-nødvendig betingelse for adgang til lige meget hvilket emne; med sprogfilosofiens ordvalg:³⁴ » I (O: i sproget) og med sproget tages det værende i sprogets

sigte.« Forskellen er: Lingvistikken arbejder kun med metasproget, sprogfilosofien med dagligsproget.

Men ligesom lingvistikken overser en transcendens, overgangen fra system til forløb, fra uformet substans til formet substans, eller fra form til realiseret form, overser Løgstrup problemet med overgangen fra ordet i sprogskatten til ordet i sætningen. De menneskeskabte ting er brugsting ('kunstprodukter'), de er brugbare. Og adgangen til dem (transcendensen) er givet med den måde hvorpå vi er til. Naturenstandene er ikke brugbare; de er i modsætning til brugstingene »unddraget vor magt«. ³⁵ Sproget er ikke i samme grad adgang til naturen som til brugstingene; betingelserne for forståelse af de to verdener er forskellige, og derfor er transcendensen også forskellig. En enhedsvidenskab er derfor ikke noget vi kan forvente.

Forståelsen af brugstingene er teleologisk og strukturel: Den enkelte del forstås ud fra et formål og en »henvisningshelhed«. ³⁶ Og spørgsmålet bliver om vi forstår naturen med vor eksistens?

Vi er fortrolige med brugstingene og med naturens genstande på forskellig vis. Forståelse er to ting; 'at kende til' er at vide at tingene ikke er unddraget vort greb, dvs. at kende »hvortil de er«. ³⁷ 'At kende til' er at vide at tingene er unddraget vort greb. Og hvad forener denne modsætning? Sproget giver sit større og mindre bidrag. Afgørende er at vi ikke kan være til uden de to slags ting, uden ting der er unddraget os og ting der ikke er unddraget os. Og for det tredje har vi det ubrugbares begreb, der formidler sammenhængen: Vi er åbne for det ubrugbare og vi er åbne for det brugbare. Ind i vor brugs åbenhed for det brugbare indskydes en ubrugbar dimension, det æstetiske, uden hvilken vi ikke kan holde det brugbare ud i brug. Vi er således åbne for noget ubrugbart (det æstetiske), og dermed er betingelsen til stede for at vi også er åbne for naturens ubrugbarhed. Anderledes sagt: Vor fortrolighed med de historiske fænomener er forskellig fra fortroligheden med naturens genstande.

Betingelsen for de to slags forståelse er således etableret; hvorledes med den konkrete 'overgang' til tingene, der giver erkendelse som resultat? Lingvistikken tager ikke direkte hensyn hertil, men indeholder dog implicit elementer både fra den transcendentale sprogfilosofi og fra en angelsaksisk 'common-sense' positivisme. Ifølge lingvistikken så vi at der ikke gives noget ikkesprog der ikke er medlem af klassen sprog. Dette synspunkt etableres transcendentalfilosofisk ved at naturens genstande ikke længere betragtes som uafhængige af og fremmede for os, fordi de udstyres med et indhold, en betydning. Sproget er en dualisme mellem ud-

tryk og indhold, og står således mellem den talendes bevidsthed og genstandene. Det sansbare udtryk er 'udtryk' for indholdet, der knytter an til bevidstheden (begge er ikke-materielle). Udtrykket har som et materielt fænomen direkte kontakt til naturens genstande (begge er materielle), og udtrykket danner bro til genstande, hvorved den sproglige mening går over til og i genstandene. Disse bliver da udtryk for indhold: »Ordet står i midten - legemliggør ånden og åndeliggør verden.«³⁸ Netop ordets lette foranderlighed gør at det ikke binder vor erkendelse til noget forudbestemt. Denne argumentation gælder naturligvis for de menneskeskabte brugsting, de historiske fænomener. Men Løgstrup afviser den, når det gælder naturens genstande; thi synspunktet berører dem en del af deres egennatur, nemlig det for os fremmede og det af os uafhængige. Objektiv erkendelse er ikke mulig. Heroverfor siger lingvistikken, følgende en common-sense opfattelse: Hvad der er fremmed og uafhængigt er kun foreløbigt: Udviklingen indeholder muligheden for at det fremmede og det uafhængige mister disse egenskaber, hvis vi en dag får erkendelse og viden om det: Kort sagt, fremskridt. Lingvistikken er dog også nær ved en kantisk position: Det fremmede og uafhængige ('tingen-i-sig-selv') skubbes ud i uforståeligheden; jvf. begrebet om den af daglig- og meta-sproget uafhængige uformede substans.

Så vidt jeg har forstået Løgstrup er problemet det at lingvistisk, filosofisk og sprogfilosofisk efterlader de dominerende teorier et metafysisk-erkendelsesteoretisk opgør: Enten havner vi på den ene side i erkendelsen som selvforståelse og på den anden i en erkendelse med et element af uforståelighed; eller også i en radikal kontingens-opfattelse, hvorefter intet behøver at være således som det er; tingene kunne lige så godt have været anderledes. Det sidste kræver en uddybende kommentar: Hvorledes kan det være at vor erkendelse (viden) ændres af det der forstås (tingene); hvorledes kan tingene øve modstand mod vor erkendelse? Lingvistikken vil svare: Tingene øver ingen modstand; enhver erkendelse kan principielt være opnået på et hvilket som helst andet tidspunkt og sted. At der fremstår en progression i vor viden har intet med tingene at gøre. Fremskridt er kun en funktion af mennesket og dets instrumenter. Principielt kan en modsigelsesfri og udtømmende beskrivelse fremkomme på et hvilket som helst tidspunkt; tingene er kun råmateriale for erkendelsen. Problemet er mere kompliceret fordi forholdet mellem den udtømmende beskrivelse og den uendelige analyse - i det hele taget, lingvistikens uendelighedsbegreb - ikke er gennemtænkt af lingvistikken: Det filosofiske problem om det endelige og det uendelige er også relevant for lingvistikken. Og i pagt

med Løgstrup må muligheden gælde, at selv om kontingensens begreb er anvendeligt på det naturvidenskabelige område, så er kontingensen ikke af samme art på de historiske fænomeners område.

Løgstrup har ikke taget hensyn til det nævnte kontingenssynspunkt. Derfor forudsætter argumentet om at tingene øver modstand imod vor erkendelse, at vor viden og vor tilværelse ikke er kontingent, hvoraf på sin side følger at fremskridt også er en funktion af tingene. Kun på denne baggrund kan Løgstrup stille spørgsmålet: »Må der ikke (...) være en korrespondence af en metafysisk slags mellem sprog og virkelighed, så et samspil kan finde sted?«³⁹ Dette samspil, mener Løgstrup, erkendes kun ved en *religiøs tydning*.⁴⁰

Det må give anledning til undren at Løgstrup ikke har søgt at skabe en sammenhæng mellem sprogfilosofien og lingvistikken, her i form af Hjelmslevs *Glossematik*, idet Løgstrup i diskussionen om den religiøse tydning jo nærmer sig Hjelmslevs princip om at alt er sprog. Hvor Hjelmslev kommer til dette resultat som en konsekvens af sine præmisser, indfører Løgstrup det i udgangspunktet som en præmis. Thi til sprogets 'fuldbyrdelse' hører to parter, en taler og en hører, og derfor bliver forekomsterne samtalepartneren, hvis vi bruger sproget uden at en hører er til stede. Forekomsterne er udtryk for et indhold: »Ingen kommer udenom at erfare hvad der er til som om det talte til ham.«⁴¹ Dette er ikke overraskende når det drejer sig om de historiske fænomener, som vi selv har skabt og lagt mening ind i: »(...) ordet for det forståede er det forståedes svar på hvad det er.«⁴² Idet en taler bruger sproget, er der i ytringen et svar eller et 'response' fra den tiltalte, eller det som ytringen omhandler. Hverken høreren eller det henviste (forståede) kan betragtes som kun råmateriale for sprogets henvisning og omtale; i selve ytringen har de en andel, og substansen (råmaterialet) er således blevet rehabiliteret. Dette gælder de historiske fænomener.

Parallellen til naturgenstandene holder ikke fuldstændigt. Naturen er fremmed for os ved at (a) den ikke taler til os som svar på et spørgsmål, (b) den ikke taler med henblik på menneskets svar, (c) den ikke taler *for* at blive hørt. Naturen 'taler' til os ved at gøre *indtryk*, selv om den er *stum*.

Løgstrup konkluderer, at enten lader vi dilemmaet ligge - »Så stumme forekomsterne også er, de taler til os« - og dermed er det metafysiske problem uløst, eller også tyr vi til en religiøs tydning: »Skabte er der lagt forståelighed ind i de forekomster, der er uafhængige af os og fremmede for os.«⁴³

Følger vi Løgstrup, så har han leveret en dynamisk baggrund for en opfattelse af tilværelsen hvori forandringen har sin naturlige plads: Forandring følger af skabelse; de historiske fænomener og naturgenstandene er skabte. Forandring er ikke nødvendigvis et problem eller kun en funktion af tilstanden. Tværtimod, tilstanden bliver et problem, ligesom uforanderligheden skal placeres i forhold til skabelsens aktivitet. Uden for teologien forudsætter synspunktet at vi ikke stiller spørgsmål om en agens bag skabelsens aktivitet.

Også i vore forsøg på at forstå sproget melder en religiøs tydning sig. Løgstrup benytter sig her af et typisk rationalistisk argument: Intet endeligt (væsen) kan have skabt noget uendeligt (sproget). Sprogets 'potenser' som udtryk for dets uendelighed må være skabt af »folkets uendelige ånd«, der atter ikke kan være skabt af et endeligt menneske. Mennesket har givet sit bidrag til at en masse »indlæringer« i sproget er hobet op, men sprogets muligheder overgår »indlæringernes sum«. Løgstrup overser at indlæringer også er gået tabt. Sprogets uendelighed og uudtømmelighed er bundet i at den »sammenhæng, som sproget er en udlægning af, er skabt og ikke kan indfanges«. Denne sproglige uformåenhed gør »sprogets forståelses- og udtryksmuligheder uudtømmelige«.

Sprogfilosofisk består problemet i at vi må holde os for øje at når vi undersøger sproget, så vil resultatet altid blive en »afkortning« af sprogets muligheder; »aldrig kan vi lægge miskendelsen af sprogets indsats bag os.«⁴⁴

Sprogvidenskabeligt: Løgstrup følger sprogforandringens ufuldkommenheds begreb; mennesket som sprogbruger er ufuldkomment.⁴⁵ Derfor er forandring nødvendig. Den sproglige substans er ikke kun råmateriale.⁴⁶ Sproget indtager en mellemposition mellem de historiske, menneskeskabte, fænomener og naturens, ikke-menneskeskabte, genstande, idet sproget både er et produkt af mennesket og et resultat af en 'skabelse' der ligger uden for menneskets magt.

Til sidst skal jeg samlet besvare spørgsmål som jeg tidligere har udskudt. Uendelighedsbegrebet (jvf. s. 82 ovenfor) og fuldkommenhedsbegrebet (jvf. s. 87 ovenfor) ender i denne konklusion: Intet ufuldkomment og endeligt væsen kan *skabe* noget fuldkomment og noget uendeligt. Her-til kommer at såvel meningen som sproget (jvf. s. 79 ff. og 90 ovenfor) må placeres antropocentrisk; ellers havner vi i idealiteten, der jo selvstændiggør sproget. Herved opstår et problem med det fuldkomne og det uendelige. Løgstrup ser som alternativ til begge punkter (jvf. også s. 92 ovenfor) en religiøs tydning. Sproget er *skabt* af en magt større end menne-

sket, og som sådan fungerer sproget som en almenmenneskelig fællesnævner. Sproget idealiseres ikke; det er placeret et sted, omend stedet er uden for mennesket og det menneskeskabte samfund. Endelig følger, at Løgstrup ikke kan opretholde ligeværdigheden mellem begreberne omtalt s. ?? ff. ovenfor, fordi han med *skabtheden* som fællesnævner for den historiske og optiske verden har prioriteret ideen om 'ligheden i forskellene' højere end ideen om 'forskellene i ligheden'. Løgstrup følger lingvistikken og bryder med Steffens.

Vurdering af Løgstrups sprogbetragtninger.

Vurderingen gælder kun de aspekter af Løgstrups sprogsyn som her er blevet berørt, ligesom jeg afstår fra enhver teologisk vurdering.

10 Løgstrup placerer sig i en tradition - for så vidt som det er blevet en tradition, der har sit måske klareste udtryk i Henrich Steffens *Indledning* fra 1803. Traditionens kendetegn er forsøget på at etablere en slags enhedssyn på hele tilværelsen, hvorefter tilværelsens historiske side og dens naturvidenskabelige partner betragtes som lige-værdige dele. Steffens forsøgte at forene de to dele ved hjælp af en forskellig vægtning af friheden og nødvendigheden inden for de to domæner. Steffens bryder med Kant - *Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht* fra 1784, der her argumenterer for at historien skal studeres i analogi til naturens genstande, altså for en naturalistisk reduktion. I vort århundrede er traditionen fortsat, nærmest på den kantiske præmis, generelt inden for den logiske positivisme med dens begreb om en enhedsvidenskab (*Unified Science*), og specielt inden for lingvistikken i Københavnerskolen (Hjelmslev og H.J. Uldall). Løgstrup følger Steffens på det punkt at forsøge at opstille et forenende begreb, nemlig skabtheden; dette forener den logiske kontradiktion der udgøres af det menneskeskabte, det ikke-fremmede og det afhængige over for henholdsvis det ikke-menneskeskabte, det fremmede og det uafhængige. Lingvistikken vælger så at sige side, og opterer for at logisk-matematiske (dvs. formale) principper er fundamentet hvorpå de historisk-humanistiske træk (dvs. substans-trækkene) hviler. Løgstrups syntese i diskussionen af den religiøse tydnings begreb og dets alternativ er en intellektuel tour de force; dens værdi afhænger også af begreber som Løgstrup ikke tager hensyn til, aspekter som jeg har inddraget i min diskussion, nemlig forandringsbegrebet og kontingensbegrebet, og begreber som tilstand, nødvendighed (jvf. Ra-

tionalismens *necessitas*) og frihed (jvf. Rationalismens *libertas*, *indifferentia*), samt logikkens principper om kontradiktion og identitet. Den væsentligste indvending går imidlertid på Løgstrups brug, direkte og indirekte, af uendelighedsbegrebet. Her benytter han sig af en argumentation som er fuldstændig i pagt med den som vi ser i Descartes' *Meditationes de prima philosophia*, og som Steffens også benytter sig af. Endelig burde Løgstrup have stillet menneskets naturgivne uformåenhed op over for påstanden om at enhver ytring er *fuldkommen*, er i orden. Hvorledes kan et ufuldkomment væsen præstere noget fuldkomment, dette sidste være nok så flygtigt?

På den anden side har Løgstrup stillet nogle spørgsmål til sproget, foretaget nogle analyser (især semantiske), og fremhævet træk ved sproget, som klart er relevante og væsentlige for sprogvidenskab. Generelt sagt: Løgstrups indlæg kan ansues som et opgør med den herskende nominalisme og idealisme inden for især lingvistikken, og logisk-matematisk funderede videnskaber i det hele taget. Lingvistikken har ikke alene et erkendelsesteoretisk opgør som Hjeltslev erkender, men der er også et metafysisk regnskab, som det er værd at fremhæve *er* blevet erkendt af sprogforandringen.⁴⁷ Og endelig: Skal Løgstrups sprogsyn blive relevant for sprogvidenskab, kommer han ikke uden om at tage stilling til hvilket *sandhedsbegreb* hans metode medfører.

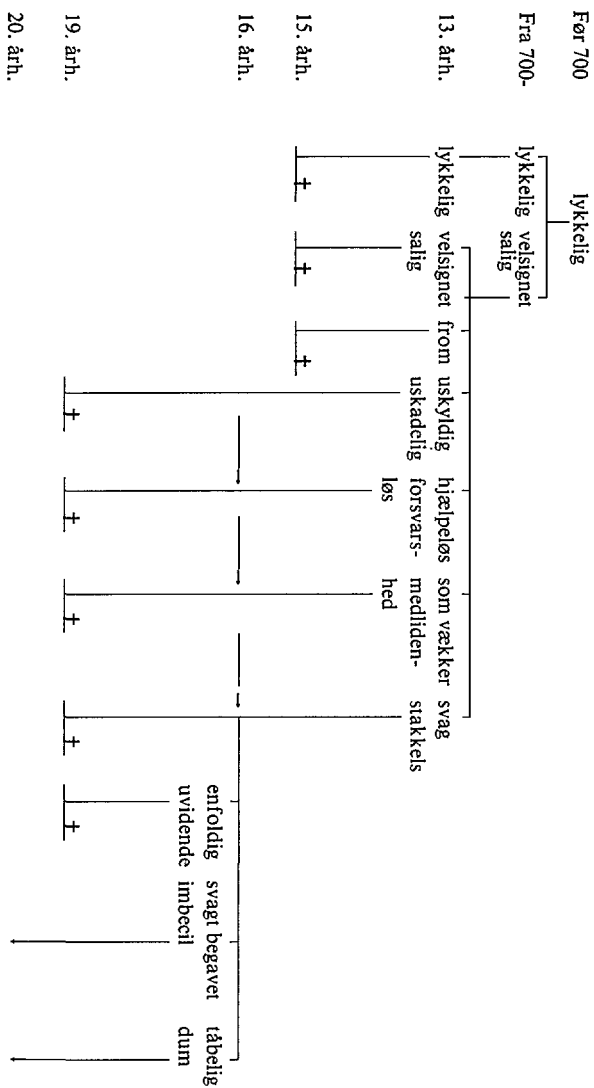
Noter

1. L. Hjeltslev, *Omkring sprogteoriens grundlæggelse*. København 1976 (1943), s. 8-9. I det følgende er »sprogteori«, »lingvistik« det samme som Hjeltslevs sprogteori kaldet Glossematik, udarbejdet delvis i samarbejde med H.J. Uldall. Tilsvarende er »sprogfilosofi« det samme som »Løgstrups sprogfilosofi«; når jeg endvidere bruger ordene »psykiatri« og »psykiater«, menes der psykiateren Erling Jacobsen og hans syn på psykiatrien.
2. *Omkring*, s. 112.
3. *ib.*, s. 8.
4. *ib.* s. 14.
5. K.E. Løgstrup, *Vidde og prægness*. København 1976, s. 68.
6. Hjeltslev (s. 114) er i overensstemmelse med Kant, *Kritik der reinen Vernunft*. Udg. af Raymund Schmidt. Hamburg 1956, B1, B75.
7. *Vidde*, s. 175.
8. *Omkring*, s. 112.
9. *ib.*, s. 11.
10. Henrich Steffens, *Indledning til filosofiske Forelæsninger*. København 1968 (1803).

11. *Kant's gesammelte Schriften. Kant's Werke*. Band VIII. Abhandlungen nach 1781. Berlin und Leipzig 1923. 'Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht.' S. 17-31.
12. *Vidde*, s. 173.
13. *ib.*, s. 129.
14. *ib.*, s. 172.
15. *Omkring*, s. 111. I *Omkring* er det uklart hvornår der menes 'emne' og 'erkendelse om emnet'.
16. *Vidde*, s. 20. Ordet har en anskuelsekraft.
17. *ib.*, s. 22.
18. *ib.*, s. 23.
19. Ludwig Wittgenstein, *Philosophische Untersuchungen*. Udg. G.E.M. Anscombe & R. Rhees. Oxford 1963, s. 45 § 98.
20. *ib.*, jvf. s. 50 § 129.
21. *Vidde*, s. 31.
22. *ib.*, s. 32.
23. T.S. Eliot, 'East Coker' i *Four Quartets*, II 18-21.
24. W.V. Quine, *Methods of Logic*. Third Edition. New York 1972, s. 1.
25. Nominalisme-diskussionen vil jeg ikke komme ind på her til trods for at sprogteoriens nominalisme bevirker et afgørende skel til sprogfilosofiens antinominalisme. Jvf. Jørgen K. Bukdahl, »Sprog og erkendelse« i Maltte Jacobsen (udg.), *Sprog og virkelighed*. København 1973, s. 9-28.
26. *Vidde*, s. 37.
27. *ib.*, s. 35.
28. *ib.*, s. 38.
29. *ib.*, s. 35.
30. Jvf. blot Løgstrups brug af ordet »sprogskatten«, *ib.*, s. 61.
31. *Skabelse og tilintetgørelse*. København 1978, s. 13, 34-37, 56-58.
32. *Omkring*, s. 13-14.
33. Se Holger Steen Sørensen (*Word-Classes in Modern English*. Copenhagen 1958) for et klart og stringent eksempel herpå.
34. *Vidde*, s. 134.
35. *ib.*, s. 136.
36. *ib.*, s. 137.
37. *ib.*, s. 138.
38. *ib.*, s. 139.
39. *ib.*, s. 142. »Metafysisk« betyder »absolut og nødvendig« i skarp modsætning til lingvistikens vilkårlige forbindelse mellem sprog og virkelighed.
40. *ib.*, s. 144-145.
41. *ib.*, s. 143.
42. *ib.*, s. 144.
43. *ib.*, s. 145.
44. Alle henvisninger her er til *Vidde*, s. 145.
45. Barbara M.H. Strang, *A History of English*. London 1972, s. 5-12.
46. M.L. Samuels, *Linguistic Evolution*. Cambridge 1972, s. 9-10.

47. ib. - Jvf. også Carl Hj. Borgstrøm, *Innføring i sprogvidenskab*. Oslo 1958, s. 4. Borgstrøm beskriver her indirekte forskellen mellem formale træk og substansstræk, hvormed han må forudsætte substansens rehabilitering.

Appendix

Eksemplet er tilløbet fra M. L. Samuelsen (*Linguistic Evolution*, s. 66): Det oldengelske ord *selig*'s semantiske udvikling fra før 700 til vort århundrede. Ordet ender som moderne engelsk *stilly* og er beslægtet med moderne dansk *salig*. Eksemplet viser at *selig* ikke i en periode på over 1300 år har kunnet bevare vidden i sit leksikologiske indhold. Modsetningen mellem f. eks. »lykkelig« og »uskyldig« har været for stor. Der er grænser for hvor forskellige betydninger et ords *sigte* og *følelsen* bundet til ordet kan holde sammen.

Mindre bidrag

Frejas klenodie

Et af Frejas kæreste klenodier må have været hendes smykke, Brisingamen. Menglød (Meeg-lad), der forekommer i *Fj*, er navnet på en mø, der bor på Lyfjaberg. Hun hjælper syge og sørgende og råder for heldigt gennemførte fødsler. Hun kan altså tolkes som en Frejaskikkelse. Þry omtaler hendes smykke som »mikla men Brisinga«.

Der er forskellige tydeligheder af klenodiets navn:

Brising er norsk = St.Hansbål. Man har derfor gættet på, at smykket skulle være et sol-symbol.

Verbet *brisa* er ligeledes norsk = at skinne, lyse.

Brisingr (oldnord.) = ild.

Brising kan desuden være et familienavn, altså Brisingfamiliens eller Brisingstammens smykke.

Ordet *men* = smykke, bruges mest i betydningen halssmykke, og i det oldengelske digt »Beowulf«, er smykket, der bærer et lignende navn, også et halssmykke, oven i købet med en kostbar sten. (kap.XVIII). Det nævnes i forbindelse med helten, der bliver belønnet med rige gaver, bl.a.: (i amr./eng.oversættelse)

»the largest of necklaces of those I have
heard spoken of on earth. I have heard of
no better hoard-treasure under the heavens
since Hama carried away to his bright city
the necklace of the Brosings, chain and
rich setting...«.

Brising-smykket benævnes ganske vist i oversættelsen ved »chain« osv., men gaven, der sammenlignes med det, blev senere båret i kampe mod frankere og frisere af göternes kong Hygelac, og digtet beretter:

»Over the cup of waves the mighty prince
wore that treasure, precious stone...«

Hygelac falder imidlertid i kampen, og frankerne tilegner sig hans »breast-armor and the neck-ring together.«

»Beowulf« antages at være nedskrevet ca. 700 og overleveret i *ms* fra ca. år 1000. En af bevisgiverne, det refererer til, Hygelacs togt mod frankerne, skete i år 520, altså ca. 200 år før digtet blev skrevet. Det vil sige, at hændelserne i det tilhører tiden efter, at anglernes, saksernes og jyderne invasion var begyndt, men endnu ikke fuldført. Meget i digtet nævnes kort, fordi det antagelig har været bekendt for tilhørerne, der endnu må have haft erindringer om fortiden på fastlandet.

Sproget er sent vest-saksisk, men med spor af den engelske dialekt, som det oprindeligt var skrevet i.

Indholdet beretter om hændelser i Danmark (Sjælland) og Sydsverige, gøternes land. Når man tager tidsafstanden og den geografiske afstand i betragtning, kan digteren sikkert kun have haft nogle traditionsbestemte opfattelser af et Frejaklenodies eksistens, og han kan selv have prøvet at forestille sig, hvordan det så ud. Smykkerne, der sammenlignes, kaldes henholdsvis »chain« og »ring«. Til fælles har de den usædvanligt store størrelse og den kostelige »sten«.

Et århundrede senere står en norsk skjald, Þjóðolfr enn hvinverski (9. årh.) og betragter billederne på et skjold og bliver inspireret til et digt, hvori Loke omtales som »Brísings girði þjófr.« Dette kunne tyde på, at der her var tale om et bælte. Dog kunne et halssmykke vel også tolkes metaforisk som »halsens bælte«.

Fra gammel tid har halsringen været frugtbarhedsgudindens attribut. Davidson (1964.116) gør opmærksom på, at dette iflg. Freud illustrerer

»the familiar tendency to represent the sexual parts of the body by others higher up, and by ornaments worn on these.«

I Danmark er der således fundet små, nøgne kvindestatuetter af bronze, kun med et ringpar omkring halsen og ringe i ørene og nogle med hænderne under brysterne, som de eksemplarer, der er fundet i Fangel Torp, Itzehoved og Horne (Glob 1969) og i Viksø mose (Glob 1965).

P.V.Glob (1965) tolker dem som frugtbarhedsgudinder i lighed med de forasiatiske og græske: Isar, Astarte og Afrodite. Samme forsker mener, at hvis man skal slutte fra offerfundene i keltisk jernalder har en kvindelig guddom været dominerende i Norden i denne periode og har endda været det allerede i yngre bronzes alders to sidste perioder.

De store mængder af halsringe, der har været det foretrukne offer til gudinden, og som er fundet i moserne, er et godt bevis herpå.

Gudinderne på de offerkar af keltisk oprindelse, der er fundet bl.a. i Rynkeby mose og i Gundestrup, bærer alle halsringe, hvilket dog også nogle mandlige guder gør. Selv om disse billeder er af udenlandsk oprindelse, vil de dog have påvirket nordboerne, der har haft dem for øje ved højtidelige handlinger og måske gennem lange tidsrum.

I 1981 blev der på Fyn fundet en lille mandsstatuette i guld, Nationalmuseet har fastslået, at den i hvert fald næppe er yngre end 3. årh.e.Kr., da den blev fundet sammen med en romersk mønt fra Kejser Valerians tid. Den lille figur er også nøgen og bærer dobbelt halsring. (Vebæk 1982).

Det kan vel tænkes, at ringene fra at symbolisere kvindelig frugtbarhed og gudemagt i tidens løb har fået videre betydning og er blevet tegnet på al frugtbarhed og magisk magt.

Helt op i vikingetiden brugtes ringen ved edsafleggelse. Mosefund i Buskerud har bragt en guldhalsring, der er 26 cm i diameter, for dagen. Den er fra 800-årene og har sikkert haft en sakral betydning og funktion. (S.Grieg: Vikingetidens skattefund. 1929.182). - Atlakviða (30) taler om at sværge ved »Ulls ring«.

Man har altså guldgud fra det 3.årh. med halsring, omtale af »the necklace of the Brising« i forbindelse med handling, der foregår i det 6.årh., og antagelig nedskrevet i det 8.årh. og endelig den store guldring fra Buskerud ca. 100 år senere, dvs., at der er en lang tradition for sakrale ringe. De forskere, der holder på, at Brisingamen var et strålende halssmykke, kunne således godt have ret, men man skal så se bort fra, at det lige så vel kan have været båret af mandlige guder.

Der kan også være en anden mulighed:

Ligesom de andre gudeklenodier, Tors hammer, Sifs hår, Odins spyd og ring og Frejs gyldne galt er Frejas smykke skabt af dværge, som det ses af *Sqrl*. For at komme i besiddelse af det, måtte hun love at tilbringe en nat hos hver af dem, og da dværgene havde overnaturlige evner, var der magi knyttet til de skatte, de overrakte guderne, og dermed vel også til Brisingamen.

Da Loke over for Odin røber, at Freja har skaffet sig dette smykke, beordrer han ham til at stjæle det. I skikkelse af en flue og senere af en loppe lykkes det Loke at få fat i Brisingamen og bringe dette til Odin.

For at få sit smykke igen må Freja love Odin, at de to konger og deres hære skal kæmpe og dø atter og atter, til evig tid. Takket være sin tilknytning til kærlighed og død lykkedes det Freja at skaffe sig og bevare sit smykke.

Det havde egenskaber, der gjorde det efterstræbt af mørkets magter, der jo evindeligt truede Asgård.

Endnu en gang prøvede Loke at tilegne sig smykket, da han kæmpede med Heimdal om det, mens begge var i skikkelse af sæler, og Heimdal vandt. (*SnE* II kap.8) Myten herom må have været almindelig kendt og yndet år 983, da billedkunstneren har brugt denne kamp som motiv, og skjalden Ulfr Uggason medtager den i sit *Húsdrápa*. Ligeledes forekommer den at være Snorre så bekendt, at han nøjes med at henvise til den i sin *Edda*. Hvis der har været skriftlige kilder, er de væk. I *Húsdrápa* hedder det:

Ráðgegninn bregðr ragna
rein at Singasteini
frægr við firna slægjan
Fárbautu mög vári:
móðoflugar ræðr mæðra
mögr háfnýra fögru,
kynnik, áðr ok einnar
átta, mærdar þottum.

Det må være »singastein«, Snorre tænker på, når han taler om, hvordan en kvinde kende- mærkes (*SnE* II.29 s.140, Collinders overs.):

»...Men orsaken til att kvinnan kännemärkes efter
ädla stenar eller glaspärlor är den, att i forn-
tiden fanns det ett kvinno Smycke, som kallades
stenhalsband, och som de buro om halsen...«

Singastein opfattes af Turville-Petre (1964.129) som en klippe i havet, mens de Vries har no- teret, at

»der Gegenstand, um dem gekämpft wird, heisst
hier Singasteinn.« (1956. § 504)

I *SnE* II.kap.8 står:

»Han är också Vågaskärs och Singastens uppsökare;
då stred han med Loke om Brisingamen...«

Genstanden, der kæmpes om, hedder Brisingamen hos Snorre, medens Húsdrápa bruger et andet navn på den, nemlig Singastein. Finnur Jónsson (Skj.I.128.129) forklarer »Singasten« som »den strålende sten«.¹

De Vries henviser til Pering, (1941 I 210-227) som fremfører, at Singastein forklares med ordet háfnýra.

Hermed mener Pering, at der tænkes på vættenyrer eller søbønner, som de også kaldes. Disse tilhører en vestindisk bønneart, hvoraf dens 1 m. lange og 10 cm. brede bælg føres med Golfstrømmen til de vestnorske kyster. Selve bønnerne er nyreformede, deraf navnet. Disse såkaldte sten har ikke mistet spireevnen efter den lange sørejse. Den mystik og vældige livskraft, der karakteriserer dem, var vel grunden til, at netop de blev anset for at stå i forbindelse med frugtbarhedsgudinden.

Pering (1941.217 f) nævner kilder, der beskriver vættenyrerne som smukke, kastaniebrune med rødt skær.

På islandsk kaldes de lausnarsteinar (fødselssten). I det norrøne område brugtes de til at mildne veerne. Man bandt dem om den fødende kvindes hofter og lår for at lindre smerterne. Man kunne også lægge dem i hendes hånd, eller man kunne overhælde dem med kogende vand, som man så gav hende at drikke. (Reichborn-Kjennerud 1933.No.2.67). På nogle steder lod man hende drikke brændevin af stenens hule skal.

Som i hvert fald en af årsagerne til at de kunne virke som amuletter ved fødsler, vil jeg pege på mulighed for »lighedsmagi«, idet *frugt i bælg = g r a v i d i t e t*.²

I Svipdagsmål, str.21-22 er det antagelig dem, der omtales som frugten fra livstræet. (Oversætteren gør dog opmærksom på, at digtet er vanskeligt at tyde.)

Frugten bruges af Menglød til at fremme fødslen til frelse for mor og barn. Fjölsviðr giver følgende anvisning: (str 22)

»Ut af hans aldni
skal á eld bera
fyr kelisjúkar konur
utar hverfa
þaz þær innar skyli,
sá er hann með mönnum mjötuðr.«

(Sæmundar Edda udg. af Sophus Bugge, 1867)

Olaf Hansen (1911) oversætter strofen:

(»læg en af dem
paa lld og bær den
for en Viv, Veen vil dræbe.
Saa føder hun
det Foster, hun bær -
saa stærke har Skæbnen skabt dem«.)

Tanken om lighedsmagi kan her fortsættes, og tydningen af det ellers dunkle vers lettes, idet bælgfrugt, der opvarmes, vil sprænges, og frugterne vil frigøres, ligesom ved naturlig modning, dvs. »f ø d e s«. Formodningen om lighedsmagi kan underbygges hos Reichborn-Kjennerud, (1933.No.2.65) som omtaler forskellige midler, der skulle sætte fødslen i gang

(dvs. skulle løsne, frigøre). Alle kan forbindes med en løsningsproces. Blandt andet nævner han, at på Vestlandet blev en afkastet slangeham bundet om livet på den fødende.

I Telemark skulle barselskvindens hår hænge løst (hvilket også blev krævet af gravide i antikkens Rom). Alle knuder i huset skulle løsnes, også på folks klæder, ligeledes alle sammenføjninger, f.eks. hammerhovedet fra skaffet. I Hardanger fortæltes om en mand, som hele vinteren havde arbejdet med at lave en solid slæde inde i huset. Da fødslen var ved at gå i stå for hans kone, betænkte han sig ikke et øjeblik på at trække alle naglerne ud igen af slæden.

I Svipdagsmål skal frugten (»stenen«) og ilden forbindes. Dette leder tanken hen på et andet eksempel, hvor frugten (»stenen«) også bliver sat i forbindelse med ild, nemlig den under b) nedenfor anførte tolkning af ordet »singastein« i Altnordisches etymologisches Wörterbuch. Her anfører dog de Vries, at ordets etymologi er usikker.

Med hensyn til første stavelse har man:

»got: sineigs = alt	latein: senex < *sé.
norw.dial: sina	} = altes wintergrass
n.schw.dial: sena	
lpN: sidno = feines kurzes grass.	

- b) urn: *sinhjón > nisl: sia, viell.zu nisl: sangur
 »versengt, abgebrannt, »n.norw. dial: sengra, sengla =
 »brenzlich riechen«, n.schw.dial: sjängla, »sengen«.
 æ: sengan < *sangjan = »sengen« (da = at svide. eng. =
 to singe) also »Sintersteinn«.
- c) Pering (1941.219) mener, at netop anvendelsen af háfnýra som »fødselssten« taler for, at singasteinn, der opfattes som synonym for hafnýra oprindelig hed* »signasteinn«, og at første stavelse er i familie med det oldisl. verbum »signa« »signe«, »indvi ved tegn.« (Lex.poet.) I præet.: signdi (eller signaði) (Cleasby-Vigfusson), og at gn + dental > (ɲ) + dental (Noreen. 1923).

Iflg. navnet forbindes Menglǫð med sit »men«, og på andre måder viser hun også, at hun er en Frejaskikkelse, idet hun forbindes med forelskelse, med lægdom, fødsel og død. Hun bor på Lyfjaberg, dvs. norrønt: Lyf-n. og f.gen.pl: -ja = Lægemiddel, lægeråd, tryllemiddel. (nynorsk: lyvja vb.tr. = at lindre.)

I Haustlǫng benævnes Frejas klenodie Brisings girði, og der er også andre magiske bæltter i den nordiske mytologi, nemlig Tors Megingjard og det, der tilhører »den lille vælve« i Eiriks Saga Rauða.

Det hedder her om Þorbjörg:

»..hon hafði um sik hnjóskulinda ok var
 þar á skjóðupungr mikill, ok varðveitti
 hon þar i tofr sin, þau er hon þurfti til
 froðleiks at hafa.«

Bæltet betegnes »hnjóskulinda«, og hnjóskur = Fnjóskur = fyrsvamp, er en fællesbetegnelse for store, træede frugtlegemer af forskellige arter poresvamp, som findes på træstammer og stød. Myceliet breder sig op gennem veddet og danner uden på barken hovformede eller mere flade, oventil hårde og faste, indvendigt blødere frugtlegemer, hvis underside dækkes af tæt sammenstillede porer. Dens indre, brune hyfevæv omdannes ved sønderskæring, ud-blødning og bankning til flade, bløde stykker, der imprægnerede med salpeter, tidligere brugtes til tønder til at opfange gnister fra et fyrtøj.

Hvis man holder sig til, at brising = ild, som ovenfor nævnt, vil Brisings girði være en ganske dækkende betegnelse for vølvens bælte.

Stor magisk kraft var knyttet til ild, og den var afværgemiddel mod onde magter.

Fyrsvamp anvendtes også som blodstillende middel, idet blodet koagulerer mellem de fine hyfetråde.

Ligesom Menglōð behersker den lille vøve altså ilden, og ligesom hun kan hun hjælpe syge og sårede. Man rådfører sig da også med hende om en sygdoms ophør. Ved fødsler og ved blødninger af andre årsager vil bæltets fyrsvamp kunne gøre god gavn ved at standse og op-suge blod. Den kan desuden bruges til at tænde den ild, der skal få »háfnýra's« bælg til at åbne sig, så veerne fremmes, ligesom den i andre tilfælde bruges til at opvarme det vand, der skal udløse »stenens« kraft i det afgørende øjeblik.

I pungen, der er fastgjort til vølvens bælte, er der måske blandt tryllemidlerne netop en »háfnýra« / »singastein«, der kan bruges som amulet og ved lighedsmagi styrke og fremme fødsler.

Andet led i Menglōðs navn hentyder altså næppe, som man nemt kunne tro, til en (lidt naviv) glæde over strålende guld eller sølv³, men til en værdsættelse af prydelsens magiske egenskaber, der kan anvendes til at afværge ondskabens fjendtlige ånder og som middel i lægekunsten til at bevare liv og hjælpe nyt liv frem.

Derved forstås bedre, at det bliver efterstræbt af Loke. Han fungerer som hjælper, snart for dødsguden Odin i Sǫrl., snart i Idun og Tjasse-myten som jætternes redskab i deres kamp for at sikre sig gudernes livsbevarende klenodier. Også de Vries (1956. §536) mener, at Brisingklenodiet kan sættes i forbindelse med fødsel, og at det oprindeligt ikke var noget egentligt »smykke«, samt at den senere betegnelse »Brisingamen«, kan skyldes indflydelse fra »Beowulf«.

Noter:

1. Ny opfattelse hos Aage Kabell (1980): Skalden und Schamanen. FF Communications. Vol.XCVI₂ No.227. Helsinki.
2. Om lighedsmagi, se Arild Hvidtfeldt »Religioner og kulturer« (Kbh) 1961: MANA, ligeartet (begivenhed) fremkalder ligeartet (begivenhed) p.20.
3. R. Cleasby m.fl.: Menglōð = »the necklace-glad« L. Heggstad m.fl.: Menglōð = »den halsringskinnende.«

Tekstliste:

- Beowulf v.E. Talbot Donaldson (1968). The Norton Antology of English Literature. Vol.I. (New York)
- Eiríks Saga Rauða efter Hauksbók.
- Haustlǫng overlev. i Snorres Edda.

Húsdrápa oversat af Finnur Jónsson. Skj.I. (Kbh.)
Snorre Sturlusons Edda. oversat af Björn Collinder (1958)
Sæmundar Edda v/Sophus Bugge (1867) (Christiania): Sörlaþáttur, Svipdagsmál +
Olaf Hansens oversættelse (1911) Þrymskviða.

Litteraturliste:

Davidson, Ellis (1976) Gods and Myths of Northern Europe. (Penguin) England.
Glob P.V. (1965) Mosefolket. (København).
Glob P.V. (1969) Helleristninger i Danmark. (København)
Grieg S. (1929) Vikingetidens skattefund. (Oslo)
Pering B. (1941) Heimdallr. (Lund)
Reichborn-Kjennerud I. (1933) Vår gamle trolldomsmedisin. Skrifter udg. af det norske videnskabs-akademi i Oslo. (II No.2.).
Turville-Petre E.O.G. (1964) Myth and Religion of the North. (London).
Vebæk C.L. (1982) Art. i Skalk nr.2. (Højbjerg).
de Vries Jan (1956) Altgermanische Religionsgeschichte.

Micha Brodersen

Frejas katte

Når Freja rejste omkring, kørte hun i en kærre forspændt katte. (SnE 23.48) Dette var tilfældet til Balders bálfærd. Kun Snorre omtaler dem, og de Vries mener, at de kan være så nyt et mytisk element, at de måske knap tilhører den hedenske tid, i hvert fald kun dens allersidste periode. Dog omtales de i Húsdrápa fra det 10. århundrede.

I eddadigtet Hyndluljóð rider gudinden som bekendt på en galt. Kattedyr synes at knytte forbindelse til den frygiske frugtbarhedsgudinde, Kybele. Hun betjente sig af en vogn forspændt løver og pantere.

Holtmark (1950) mener, at der er mulighed for, at en skjald har betragtet nogle billeder på importeret gods eller krigsbytte, forestillende Kybele i sin vogn. Derved er han blevet inspireret til et mytisk digt på grundlag af sine egne religiøse forudsætninger, altså som f.eks. Húsdrápa og Haustlång er blevet til. Visse symboler kan have fået ham til at genkende en frugtbarhedsgudinde, hvorefter han har digtet den hjemlige Freja ind i billedet og derved skabt en slags udvidelse af Freja-myterne.

Katte virker som et fremmed element i norrøne myter.

Iflg. Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder omfattede begrebet kat en vid betydning, nemlig også andre musefangere som f.eks. lækat og pindsvin (sv. igelkott), der ligeledes er natdyr.

De to katte, der iflg. Snorre trækker Frejas vogn kan, derfor muligvis have været »hreysikettir« (væslar, lækatte, hermeliner), hvis vinterpels er hvid. Det hvide skind, som den grønlandske vølves handsker var foret med, kan have været dette såkaldte »hvitskinn«. (Eiríks saga Rauða.)

I 1100-1200 tallet forekom vel tamkatten (der er dog ingen beviser herfor) men ikke

hermelinen på Island. Dog behøver dragtbeskrivelsen ikke at have haft islandsk lokalpræg. Traditionen med trækdyrene kan være omtolket, inden Snorre skrev sin Edda.

Man ved meget lidt om kattens historie i Norden, og den kan kun rekonstrueres ved hjælp af fragmentariske oplysninger.

De første knogler er fundet i danske og svenske kulturlag fra postglacial varmetid, så ser det ud til, at den er forsvundet. Den er antagelig sammen med andre sydeuropæiske kulturelementer indført i Nordeuropa så sent som under folkevandringstid, og da i første række til agerbrugsområder, antageligt for at udrydde mus i kornlagre. Nord for Østersøen er skeletterer fra denne periode kun fundet ved tæt bebyggelse på Öland og Gotland. Dernæst har man ved udgravninger i Lund fundet knoglerester fra 1000-tallet.

Man kan forestille sig, at den i intensiveret agerbrug og ved anvendelse om bord på skibene som musefanger hurtigt har spredt sig over Norden.

De Vries (1956. §536) forstår tilknytningen til Freja således, at katte ansås for særligt elskovssyge dyr. Kristne i middelalderen betragtede derfor katten som et dæmonisk dyr.

Jeg mener, at det dæmoniske ved katten også har en anden side, som kan belyses ved læsningen af Erik den Rødes saga, kap. IV. Den lille vølves hætte var nemlig foret med hvidt kattekind og hendes handsker som omtalt ligeledes.

...lambskinnskofra svartan á hofði ok
 vid innan kattsinn hvít...
 Hon hafði á höndum sér kattsinnsglófa,
 ok váru hvítir innan ok loðnir...

Dette tyder på, at katten tillagdes en særlig funktion under sejden.

Elementerne i vølvens dragt var ladet med magisk betydning og havde antagelig en lang tradition bag sig, en tradition, der utvivlsomt er opstået i fjern hedensk tid.

Nogle forskere, f.eks. Folke Ström og Dag Strömbäck holder på, at sejden frembyder klart shamanistiske træk p.gr. af dens ekstase-fremkaldende teknik (Ström 61.168f) og det dermed forbundne hamskifte, der illustrerer sjæleflugt til »et andet plan«. Eliade (1951.154) forklarer

»A great part of the power is in the shaman's cap.
 They cannot shamanize without a cap.«

Det hvide hættefor repræsenterede Frejas katte og dermed Freja selv, og derfor var det med til at skabe forbindelse med gudindens kraft og evne. Det var manafyldt.¹⁾

Også gennem håndens magiske funktion var denne forbindelse etableret, idet hendes kattekindshandsker var hvide indvendig og lodne.

Hvidt synes at være en hellig farve, den kan bl.a. forbindes med mel, lys og hvidt lin (således svøbt om Vølse). I *Vsp* 19 hedder det om Yggdrasil: »Hvidt slam vander Vækstens Rødder.« Vanerne havde profetiske evner, hvilket fremgår af *þry* 15, hvor også Heimdal røber mantiske anlæg; det hedder om ham:

»...vissi hann vel fram / sem vanir aðrir...«,

og i Ynglinge saga beretter Snorre, at Freja var den, der først lærte Odin sejd.

Freja ejede en vidunderlig fjederham, og ved brug af den kunne intellektet skilles fra kroppen, som henlå i trance, og i fugls skikkelse gå på opdagelse i »andre verdener« for at hente visdom, som så kunne viderebringes.

Allerede Tacitus (8.2) havde lagt mærke til, at Germanerne mente, at kvinder havde hellige, synske kræfter, og at mændene derfor fulgte deres kvinders råd:

»inesse quin etiam sanctum aliquid et
providum putant, nec aut consilia earum
aspernantur aut responsa neglegunt.«

Blandt vanerne kunne både mænd og kvinder sejde, men noget tyder på, at sejden blev betragtet som en kvindelig håndtering, og man anså det for umandigt at sejde. (*Lok* 24). Dette er måske et senere træk; mytisk synes det udtrykt ved oplysningen om, at Freja var den, der lærte sejdkunsten fra sig.

Kattedyrene, der førte hende af sted, kan måske efter nordisk opfattelse have været vinterhermelin, der jo er hvid. Ligesom katten er den et natdyr, men desuden kan den forfølge vandrotter og muldvarpe i deres gange under jorden. I endnu højere grad end katten vil den således kunne symbolisere Frejas forbindelse med underverdenen.

Katten fortæller altså ikke blot om Frejas tilknytning til erotik, men snarere i højere grad om hendes evner som »sejdkona«. Hvis katten i folks bevidsthed var knyttet til sejdudøvelsen, forstår man, at middelalderkirken havde yderligere vægtige grunde til at betragte den som et dæmonisk dyr.

Freja selv blev i euhemeristisk omtolkning regnet for en heks. Antropomorfe fremstillinger af Freja med sit Hildisvin har man endnu ikke fundet. Men Freja ridende på et sribet kattedyr kan ses i Slesvig Domkirke. I tilknytning dertil er der endnu ét, der sikkert også forestiller hende. Begge, eller i hvert fald det østlige viser hende som volve. Billederne er kalkmalerier i det nordlige sidekor, og deres position beskrives nærmere som henholdsvis »in der westl. Kappe« og »in der östl. Kappe«. (Ellger. 1966.237 f) - (Stange 1940.62 f. og tavle 12)

Det vestlige billede forestiller en kvinde, der rider på et tigeragtigt dyr, som leder tanken hen på Frejas katte og Kybeles store, vilde kattedyr. Det er bemærkelsesværdigt, at kvinden bærer en cape med rund broche over sin ærmeløse kåbe ligesom Nehalennia, i øvrigt er hun nøgen. Især er det dog interessant, at hun er forsynet med et horn. Det er den lille gudinde i vognen på billedstenen fra Levide kirkegård også. Den kan nu ses i Fornsalen i Visby. Gudinden holder hornet som et drikkehorn (øl var en hellig drik), mens »Freja« i Slesvig blæser i sit. I den stilling fører hornet tanken hen på Heimdal og Frejas tilknytning til ham gennem tilnavnet Mardoll, der bl.a. kan tolkes som *hav* og *lyse*. Heimdal tolkes som *verden* og *lyse*. (Danske Studier 1923.61 ff).

I *Vsp* 46 hedder det:

»..hátt blæss Heimdallr / horn er á lopti..«

Heimdals horn hed Gjallarhorn, men det opfattes af Snorre Sturluson også som et drikkehorn (*SnE* 14):

»..hann (Mimir) er fullr af visendum,
fyrir því at hann drékkir ór brunninum
af horninu Gjallarhorni..«

(Pering diskuterer problemerne omkring Heimdals horn. (1941.233 ff)).

Det vestlige og det østlige kalkmaleri betragtet som en helhed viser endnu en lighed med stenen i Visby, idet der ligesom på denne ses en kvinde med horn sammen med en »sejdkona«. Som sådan må den skikkelse med troldtrommen oven over hesten nemlig kunne tolkes.

Det østlige billede er ret ubetydeligt og derfor vanskeligt at beskrive. Det viser en kvindeskikkelse klædt i en lignende kappe eller kåbe som figuren i det vestlige felt og ligeledes ellers nøgen, ridende på en kost. Håret flyver »wie Flammen« om hendes hoved. Kosten ligner et stiliseret træ, hvis blade er bundet sammen i skaftets ende.

Om kostens betydning i folketroen hedder det bl.a.:

»Wird die Ehe geschlossen und baut sich das junge Paar ein neues Haus, dann setzt es neben die Türe im Ziegelmuster den Lebensbaum oder den Besen als Bitte um Nachkommenschaft... Ist der Besen am neuen Hause des jungen Paares eine Bitte um Nachkommenschaft, dann bedeutet folgerichtig der dürre Besen Ablehnung des jungen Lebens, wenn er dem unerwünschten Freier gilt, oder Warnung und Verachtung, wenn er dem allzu leichtsinnigen Mädchen gesetzt wird. Der grüne Laubbesen, den das Domhexlein reitet, ist demnach ausgesprochenes Lebenssindbild, wie es einer Schützerin der Ehen, die Kinderlosen hilft, wohl ansteht.

Der grüne Besen und der grüne Zweig - die Lebensrute - finden sich in mannigfacher Form im Mai und werden danach als Maibaum, als Pfingstmaie oder als (»Maie« schlechthin bezeichnet. (Freerd Haye Hamkens).

Phallossymbolikken er klar. Måske skal den »Putzritzzzeichnung« af en phallisk skikkelse med en mægtig fjerkrone, der findes på den sydlige pille under »heksene«, ses i sammenhæng med kalkmalerierne ovenfor. Den kan være tænkt som et udkast til en aldrig udført dekoration til de udfyldte mod-felter, men det kræver, at den kan bestemmes som nogenlunde samtidig med Freja-billederne.

Støtt (1976.26) mener, at der er »ingen tvivl om, at også skibet har været udførligt dekoreret, men i dag kan man kun skelne Kristus på regnbuen i den østligste hvælving. Der er her sandsynligvis tale om rester af en dommedagsskildring.« De to hekse mod øst og vest er, hvad der er tilbage af »ondskabens hær«, der har hørt med i kompositionen.

Udover på flere danske kirker findes katteskikkelser. Almindeligvis drejer det sig om kvadrer med indhuggede relieffer, som er indsat i kirkemurene. Der er eksempler bl.a. på Børglum kloster og på Viborg domkirkes oprindelige kor, hvis krypt antagelig blev færdigbygget før 1133. (Høirup 1962.182) Der er to løver på hver sin side af et kryptvindue i apsis. Over dem højt ved det centrale korvindue ses to mandshoveder. Efter folkeoverleveringen drejer det sig om de to kæmper, der slæbte sten til kirken med løverne som forspand. (Høirup 1962.178) Dette kunne være en svag erindring om Kybeles løver, forspændt hendes vogn. På den gamle kvindedørs portalfelt findes to løver af »mere gængs type«. Kvadre med løveliggende dyr findes bl.a. på kirken i Vestervig og på flere langlandske kirker.

Ribe domkirke har også en »kat«. Villiam Grønabæk (1962.122) fortæller om Ribe domkirke og beretter, at navnet »Kathoveddør« går mindst 400 år tilbage og stammer fra et gammelt bronzepantherhoved, som endnu er anbragt i en af dørens fyldninger. Jeg ved ikke, om det er muligt at henhøre disse kattedyr til kristne motiver, ellers må de være udtryk for en rest af hedenskab, der her afsløres. De har måske haft til opgave at værne kirkerne mod ondt.

- 1) Vedr. begrebet *mana* henvises til Arild Hvidtfeldt (1961.12 ff): *Religioner og kulturer* (København).

Litteratur

- Danske Studier (1923) Heimdals navne (61 ff).
Edda - Bugge S.: udg.af Sæmundar Edda (Christiania) (1867).
Edda - Finnur Jónsson: udg. og tolkn. af de gamle Eddadigte. (København) (1932).
Edda - Snorre Sturluson: oversat af Finnur Jónsson 2. udg. (1929).
Eiríks Saga Rauða (efter Hauksbók).
Eliade, Mircea (1951): Shamanism (Shamanic Ideologies and Techniques among the Indo-Europeans). (Meridian Books) (Paris - USA).
Ellger, D. (1966): Die Kunstdenkmäler der Stadt Schleswig.
Grønbæk, Villiam (1962): Ribe Domkirke. (Vore Domkirker) (Hillerød).
Hamkens, Freerd Haye: Die Sinnbilder in Schleswiger Dom. (Lübecker Bucht).
Holtmark, Anne (1949): Myten om Idun og Tjatse i Haustlǫng. (Arkiv for nordisk filologi, nr. 64).
Høirup, H. (1962): Viborg Domkirke. (Vore Domkirker) (Hillerød)
Pering, Birger (1941): Heimdall. (Lund).
Stange A. (1940): Der Schleswiger Dom und seine Wandmalereien.
Ström, Folke (1961): Nordisk hedendom. (Göteborg).
Støtt, Henrik (1976): Kirkekunst i Sydslesvig.
Tacitus: Germania v/Niels W. Bruun og Allan A. Lund (1974)
(Wormianum) (København).
de Vries, Jan (1956-57): Altgermanische Religionsgeschichte.

Forkortelser

Lok Lokasenna
SnE Snorres Edda
þry Þrymskviða
Vsp Völuspá

Micha Brodersen

Ægget i humlesækken

1. Den 8. september 1564, altså i en tidlig fase af Syvårskrigen, skrev Herluf Trolle fra sit admiralskib under Bornholm et brev til sin gode ven Hans Skovgaard, der dengang - ligesom længe før og efter - var oversekretær i Danske Kancelli og vistnok øvede betydelig indflydelse på kongen.

Brevet¹ er holdt i en fortrolig, venskabelig tone. Adressaten tiltales i indledningen jævnt og ligefremt *Kere Hans*, uden det *hr.*, som ellers var næsten obligatorisk også mellem personer, der stod hinanden nær. I resten af brevet anvendes gang på gang en endnu fortroligere tiltaleform, *Kere bole*, og ordet *bole* optræder også i Herluf Trolles underskrift, *Thyn frende oc bole*, og tilsvarende i brevudskriften, hvor Hans Skovgaard kaldes *myn kerre frennde oc bole oc gode wen*. I denne anvendelse, om meget nær ven, har *bole* næppe nogen sinde

været almindeligt i dansk, hvorimod brugen har solid hjemmel i ældre tysk. Her er det blot af interesse at få fastslået, at Herluf Trolle lægger megen vægt på at få markeret brevs privat-fortrolige karakter.

Også på anden måde gør han sig umage for at få karakteriseret sit brev som et privatbrev. Efter de indledende obligate taksigelser åbner han således det egentlige brev med en typisk privatbrevsforsikring: *Kere bole, ieg wed intit synnderligt att screffue theg tiill paa thenne tiid.*

Den umiddelbare fortsættelse tyder da også på, at han ikke har meget på hjerte: flåden har i længere tid ligget for vindstille; han mener ikke at have forsømt nogen lejlighed, men vejret har holdt meget med svenskerne i år; dog, han sætter sin lid til Gud, der nok skal give os sejr over vore fjender, når blot vi stoler på ham og tror på os selv.

Med den sidste tanke - om tilliden til egne kræfter - er der imidlertid åbnet for et perspektiv, der aldeles ikke bekræfter påstanden om, at han ikke har noget videre at skrive om. Tværtimod, det viser sig nu, at hans egentlige ærinde er tungtvejende nok, nemlig det at give en vurdering af den militære situation, sandsynligvis med den bagtanke, at han derved kan påvirke Hans Skovgaard, der så igen kan påvirke kongen.

Men at give en sådan vurdering kunne være en penibel sag. Krigen var selv af en krig at være i særklasse tåbelig, og til syvende og sidst var kongen måske den eneste, der var overbevist om dens berettigelse. En sagligt argumenterende vurdering i rene ord, en kritik af dispositioner, der var truffet på højeste sted, kunne meget vel være pinlig læsning for en loyal embedsmand, om han så aldrig så meget var en nær ven. I denne situation valgte Herluf Trolle en løsning, som fortjener at blive citeret i sin helhed:

Gud geffue, vij forstode rett thett gamle sprock, att før suiger the suornne end the bornne. Per Laale drog icke heller langt fraa maalet, ther han sagde: hand maa tiill rompen, ther kooen eyer. Y waar danske krønicke staa och:

Thett er alt santh, vest oc druett,
som staa y gammel mands talle.
Thend ene raffn hugger aldri andens øge vd,
y huad the skriige eller gale.
Naar katten oc musen gjør bode ett,
thaa pleyer gode bonde att thabe,
vden hand ser ther paa full brett,
thaa holles hand for en aabe.

Kere bole, saadan gamle gode lerdømme eere altiit nøttige att følge, mest naar best gjør behoff. Mand kan oc well mit lempe komme ett eg y en humble seck oc ett glauen y genum ett vongeledt.

Denne passage af brevet er et skoleeksempel på, hvad ordsprog, citater og allusioner bl.a. kan bruges til. Her er intet sagt direkte, og dog er der udtrykt en vurdering, som for hovedpartens vedkommende er lysende klar.

De to første ordsprog er velkendte fra Peder Låle, henholdsvis D 353, *Ee swighes the sor-næ oc icke the baarnæ*, og D 112, *Han skal tjl halen ther koen eyer* (jf. for ordlydens vedkommende S 95, *thæn skal til rumpona som kona æghir*, PLåale.I.149). Om deres applikation kan der ikke være tvivl. De svorne må være danskernes forbundsfæller, lybækkerne; der udtales altså mistillid til deres pålidelighed. Modsætningsvis udtrykker det andet ord-

sprog, at danskerne selv må gøre det grove arbejde, ligesom koens ejer selv må gå til rumpen, når koen skal rejses op, hales op af mudder el.l.²

Citatet eller rettere de to citater fra Rimkrøniken er tydeligvis valgt på grund af deres ord-sproglige kvaliteter. Åbenbart er de citeret efter hukommelsen. De første fire linier svarer til Rimkrønikens v 4437-40 (efter den overordnede verstælling), de sidste fire til v 4517-20. At den ene ravn ikke hugger øjet ud på den anden, vil nok sige så meget som, at vore fjender og vore lejede venner er ét fedt; vi kan ikke regne med, at de sidste helhjertet vil slå med de første. Med det sidste citat, om bondens risiko, når katten og musen slutter sig sammen, udtryk-kes vel ligefrem en frygt for, at svenskerne og lybækkerne (eller de mange udenlandske leje-tropper i dansk tjeneste) skal rotte sig sammen mod danskerne.

Det må siges, at citaterne fra Rimkrøniken ikke bliver mindre vægtige, når deres samlede allusionsværdi inddrages. Det første indgår i rimet om Christoffer II, der fortæller, at han søgte at fordrive grev Gert, den kullede greve, ved hjælp af tyske lejetropper, men at de to grupper tyskere ikke ville kæmpe mod hinanden. Det sidste stammer fra rimet om Valdemar Atterdag, der i 1340 overtog fallitboet Danmark, som plyndredes af alle, også af dem, der skulle beskytte det.

Så langt, så klart. Men så slutter denne opregning af god gammel lærdom altså med et ord-sprog, hvis betydning og applikation ikke umiddelbart er gennemskuelig.

2. Ordsproget *Med lempe kan man komme et æg i en humlesæk* er vistnok ikke belagt på dansk, før det dukker op i Herluf Trolles brev, og fortsættelsen, *og et glavind igennem et vangeled*, synes ellers ukendt.

M.h.t. ordsprogets første, velkendte del føres man af fx Mau, Kalkar, ODS og Kjær & Holbek tilbage til Peder Syv som ældste kilde. Ved hjælp af DgO kan man nu (og situationen kan bedres yderligere, når udgivelsen er afsluttet og registret foreligger) supplere med et par belæg fra tiden mellem Herluf Trolle og Peder Syv. I den ordsprogssamling, fra omkring 1600, der med urette er blevet kaldt Hans Thomissøns Ordsprog, findes ordsproget hele to gange: nr. 1866 *Met list kand mand faa it ægh i en Hommelsæck* og dermed verbalt identisk nr. 1874 (begge DgO.II.88). I Herr Iver i Boeslundes ordsprog, *Phrases Rusticæ*, der må være blevet til i tiden 1652-84, findes det i formen *Met liste kand mand faa it Eg i en hommel-sæck* (DgO.VI.101, nr. 1516). Syv har benyttet begge de nævnte samlinger, idet hr. Ivers dog først blev overladt ham, efter at han i 1682 havde udsendt bind I af sin ordsprogssudgave; heri rubriceres ordsproget s. 273 under overskriften *List. Trædskhed, Snedighed. Spidsfind*: og i formen *Med liste kand mand faa et egg i en humelsek* (Aage Hansens udgave s. 131, nr. 4613).

Bortset fra, at Herluf Trolles version rummer en ellers ukendt fortsættelse, er den vigtigste forskel mellem hans og de nærmeste efterfølgeres version, at han taler om at gøre noget *med lempe*, mens de andre har ordlyden *med list(e)*.

Herluf Trolles formulering har ubetinget størst tilslutning i den nyere del af overleveringen.

Med liste synes kun at forekomme i ordsprogssudgaver, der direkte har overtaget formen fra Syv: Molbechs³ og Maus (og Kjær & Holbeks). Men Molbech oplyser, at det oftere hedder *Med Lempe*, Mau anfører varianten med denne optakt som sideform, og Nyerup⁴, der ellers efter titelbladet at dømme leverer en udgave af Peder Syvs kernefulde ordsprog, bringer kun ordlyden *Med Lempe*. En parallel til Syvs og hans forgængeres formulering er i øvrigt registreret i det sydlige nabolag, østfrisisk mit list brengd man 'n ei in 'n hop-sak (eller *hup-sak*)' .

Ellers dominerer *Med lempe*. I VSO II (1802) hedder det (u. *Humlesæk*): *Med Lempe kan man faae et Æg i en Humlesæk*. Samme formulering bruges i Nyerups nysnævnte udgave (1807) og i 2. udg. (1875) af N.F.S. Grundtvigs ordsprogssamling⁶. Et par belæg fra Chr. Winther og fru Heiberg, jf. ndf., har ligeledes *Med Lempe*. Også de nyere rigsmålsordbøger, D&H og ODS, anfører ordsproget i formen *med lempe faar man (et) æg i en humlesæk* (jf. den i ODS meddelte nt. parallel *mit limpe krigt man dat ei in den hoppensak*).

Det er gennemgående også denne form, man finder i optegnelser efter folkelig tradition. I SvGrundtv. GlM.III.216 registreres et belæg fra Angel, *Mæ Læmp fer en et Æg i en Hommelsæk*. Om forekomst i sjællandsk vidner Ingvor Bondesen (SjællBond.188): *Med Lempe faar man Æg i en Humlesæk*. Og i IDD's samlinger findes en række belæg fra Ærø og fra Vest- og Nordfyn, her gengivet i normalisering: *Med lempe får vi et æg i en humlesæk* (Marstal), *Med lempe kan vi få et æg i en humlesæk* (Marstal landsogn), *Med lempe kan man få et æg i en humlesæk* (Stokkeby); *Med lempe får vi et æg i en humlesæk* (Orte), *Med lempe kan vi komme et æg i en humlesæk* (Vissenbjerg og Veflinge), *Med lempe kan et æg gå i en humlesæk* (Skrillinge), jf. *med Lempe kan man faa et Æg i en Humlesæk* CREimer.NB.273.

Kjær & Holbek anfører efter nyere fynsk tradition en variant (fra Ubberud), der samler begge formuleringer: *Med list og lempe kan man få et æg i en humlesæk* (nr. 3365).⁷

I VSO III findes (u. *Kunst*) en variant, der ikke ser meget ægte ud, men i øvrigt er spændende nok (jf. ndf.): *Der hører ei stor Kunst til at faae et Æg i en Humlesæk*.

Ordsproget synes også at have været kendt i svensk, men det er først belagt sent og i en påfaldende form, jf. SAOB: *med godt maner kan man få ett ägg i en humlesäck* (belæg fra 1745, 1755).

I øvrigt kan materialet ikke anses for udtømt med denne præsentation. Det er givet, at der vil kunne findes flere belæg på ordsproget i den gængse formulering, og der er utvivlsomt rige muligheder for at finde varianter. Hvad det sidste angår, kan eksempelvis henvises til Mensing. Wb., der (u. *Brood-gten*, *Ei* og *List*) bringer en i Lüneburg og Rendsburg påtruffet form: *mit Brood-gten* (eller *mit List*) *un Tiedlaten kann man 'n Ei in 'n Roggensack bringen*.

3. En af de fynske meddelere siger om ordsproget, at det er et meget almindeligt »Søj«; men, tilføjer han, »hvad er Mening?».

Spørgsmålet er velbegrunderet og ikke helt enkelt at besvare.

VSO II kalder ordsproget *et spøgende Ordsprog*. Nyerups kommentar til det lyder: *Si-ges ironisk ved slige Lejligheder, hvor ingen Lempe behøves*. Den mærkelige VSO-variant u. *Kunst* (der næppe er et rigtigt ordsprog, men snarest formet af ordbogsforfatteren på grundlag af en erindring om det ægte ordsprogs pointe) støtter Nyerup ved at hævde, at det ikke er nogen kunst at få et æg i en humlesæk. Og til IDD's belæg fra Stokkeby er knyttet kommentaren *Talem. til ironisk Brug*, uden at det fremgår, om denne bemærkning skyldes meddelelsen eller optegneren.

Det er den ene opfattelse: ordsproget er ironisk.

Men langt stærkere repræsenteret er en anden opfattelse, der i dansk ordsprogslitteratur vistnok tidligst mødes hos Molbech (1850):

Man har undertiden troet, der ingen Mening, eller ogsaa en meget skiult, laae i dette Ordsprog. Det er dog let at forstaae, naar man veed og erindrer, at Humlen pakkes meget fast i Sækken. Endog *Nyerup* .. har antaget det for Ironie, »fordi her ingen Lempe behøves«. (Molb.Ordspr.131.)

Mau har overtaget Molbechs forklaring og på grundlag heraf givet en udlægning:

Humlen pakkes nemlig meget fast i Sækken. Ordsproget lærer, at man maa handle med Varsomhed, for ikke at fordærve en god Sag; ogsaa: man udretter Mere med det Gode, end med det Onde. (Mau.II.594.)

Ejendommeligt nok synes Mau ikke at have været opmærksom på belægget i VSO u. *Humlesæk*. Til gengæld har han haft held til at finde VSO-varianten u. *Kunst*, hvor det ikke er nærliggende at søge. Han slutter med at citere denne variant og har tilsyneladende ikke ladet sig distrahere af, at den direkte modsiger hans tolkning.

Maus forklaring videregives af SAOB, og den mærkes bag D&Hs prægnante formulering af ordsprogets betydning, *ved Varsomhed overvindes Vanskeligheder*.

Det er den anden opfattelse: ordsproget handler om, at man kan løse vanskelige opgaver ved at fare med lempe.

Formelt udtaler Nyerup sig om ordsprogets anvendelse (det siges ved visse lejligheder), mens Molbech og efter ham Mau vil indfange dets mening. Nu forholder det sig som bekendt sådan, at et ordsprogs mening ikke kan bestemmes løsrevet fra dets brug, og man kunne måske nære frygt for, at Molbechs sindrige forklaring beroede på konstruktion, ikke på kendskab til praksis. At en sådan frygt er ubegrundet, at Molbechs forklaring altså ikke modsiges af den måde, hvorpå i al fald nogle af ordsprogets brugere har anvendt ordsproget, kan man imidlertid overbevise sig om ved at følge to henvisninger i ODS (der ikke forklarer ordsproget): *Winth. V.93.* og *FruHeib.B.II.204*.

Den første af disse henvisninger gælder Chr. Winthers kendte digt *Ringens Indskrivt*, der fremkom første gang i Nogle Digte 1835. Ordsproget er her, i let omskrevet form, lagt i munden på dronning Margrethe, som skitserer forskellige fremgangsmåder til at få sin vilje sat igennem:

Snart faaer man kun ved rette Træk
Med Lempe Æg i Humlesæk;
Og snart, hvad ei sig bøier smukt,
Maa knækkes ved en mægtig Tugt!

De to første linier er citeret i ODS u. III. *Træk* 4, »(nu især dial.) .. fremgangsmaade .. spec. .. kunstgreb; trick; kneb; fif«. Meningen er klar nok: snart når man sit mål ved (list og) lempe, snart ved at optræde med styrke. Ordsproget er altså her brugt om at fare med lempe.

Den anden ODS-henvisning gælder et brev, som fru Heiberg under sit ophold i Rom i 1874 skrev til A.F. Krieger. Den aktuelle passage lyder:

Jeg har Adgangskort til alt, ogsaa til Villa Ludovisi;
hidindtil har jeg ikke været der. Med Lempe kan man faae
Æg i en Humlesæk; hav derfor Taalmodighed med mig.

Da en del af konteksten savnes, fordi Kriegers breve til fru Heiberg ikke er bevaret, er dette citat måske lige knap så entydigt som Winther-citatet. Sandsynligvis er der dog tale om, at Krieger har lagt særlig vægt på, at hun besøger Villa Ludovisi, hvad hun altså ikke har nået. Ordsproget er da brugt som en mild henstilling om ikke at presse hende; han kan nå sit mål ved at fare med lempe.

4. De forskellige opfattelser af ordsprogets betydning er tydeligvis muliggjort af variabler i dets formulering.

Den ene variabel må være de associationer, som udløses af ordet *humlesæk*. Det er rigtigt, at humle blev presset meget fast sammen i sækkene; hvis man hæfter sig ved det, er det altså svært at få plads til et æg i den fyldte humlesæk. Men der kunne også være tænkt på sækken i sig selv. Den udmærker sig bl.a. ved at være overmåde stor. Den omstændighed kan godt lede tanken ad de samme baner som den først omtalte mulighed; hvis man nemlig placerer ægget i sækken ved at lade det dumpe ned fra oven, er det ikke sandsynligt, at det slipper godt fra turen. Men man kunne også hæfte sig ved, at der altså er god plads til et æg i en humlesæk; m.a.o.: så er det let at udføre den omhandlede operation.

Den anden variabel er ordsprogets indledning. Her kan der som omtalt iagttages variation i ordvalget, *med lempe* eller *med list(e)*. Indledningens status som variabel beror imidlertid ikke blot herpå, men skyldes også, at ordene *lempe* og *list* hver især har forskellige betydninger.

Ordet *lempe* er lånt fra mnt., hvor *limpe* betyder »Angemessenheit, Mass, Glimpf«. I ældre dansk spænder ordet over et stort betydningsspektrum. Der kan naturligt nok ikke drages skarpe grænser inden for dette, men nogle hovedbetydninger kan udskilles: ' (passende) lejlighed '; ' (passende) fremgangsmåde, middel, udvej '; ' snildhed, kunstgreb, list '. Betydningen ' list, listig fremgangsmåde ' registreres endnu i ODS. Inden for ODS' periode optræder ordet også i betydningen ' varsomhed, forsigtighed, sindig adfærd ', der er svagt belagt i ældre dansk. Nu om stunder bruges ordet vel næsten kun i forbindelsen *med lempe*, jf. ndf.

Ordet *list* er vistnok hjemligt (men kunne også være lånt fra eller for visse betydningers vedkommende påvirket af mnt.). Den oprindelige betydning er ' kunst, dygtighed, kløgt '. Fra denne grundbetydning går to forskellige veje: kløgten kan føre til ' varsomhed ', evt. manifestere sig i ' høviskhed '; men den kan også lede til ' snildhed ', der kan ende som ' snedighed, underfundighed '. Den sidst nævnte, nu helt dominerende betydning er solidt dokumenteret allerede i ældre dansk.

De to ord har tidligt fundet sammen i en allitererende toledsfigur, *list og lempe* (sjældnere *lempe og list*). Den kan være en tautologi, og m.h.t. den samlede betydning består der da flere muligheder: ' snildhed ' eller ' varsomhed ' eller ' snedighed '. Men den kan også være af den type, hvori de to led tilsammen udtømmer et mulighedsfelt, og dens betydning bliver da fx ' snedighed og varsomhed '.

I ordsproget indgår de to ord som styrelse i en præpositionsforbindelse: *med lempe*, *med list(e)*, evt. *med list og lempe*. I moderne dansk kan *lempe* som nævnt næsten kun optræde i præpositionsforbindelsen, og anvendelsen er yderligere begrænset af, at denne forbindelse helt overvejende indgår i syntagmet *fare med lempe*, hvor dens betydning er ' varsomt; forsigtigt; lemfældigt '. Men det kan være på sin plads at minde om den oplysning i ODS, at *med lempe* tidligere også kunne have betydningen ' uden vanskelighed; let; bekvemt '.

Ved afvejningen af, hvilken af de to variabler, *humlesæk* og *med lempe* el.l., der kan have haft størst betydning for skiftende tolkninger af ordsproget, er det utvivlsomt vigtigt at lægge vægt på rækkefølgen: det spidsstillede *med lempe* el.l. har givetvis kunnet være styrende for forståelsen.

I Syvs tilfælde er dette meget tydeligt. Det indledende *med liste* må have været bestemmende for hans kategorisering af ordsproget, og *liste* har han ud fra sin samtids forudsætninger tolket, som det fremgår af overskriftens synonymrække: *List. Trædskhed, Snedighed. Spidsfind*:

Andre - tolkere og brugere - har på tilsvarende måde set ordsproget i lyset af *med lempe*,

og *lempe* har de i nyere tid tillagt den nu gangbare betydning. Hermed er der trykket på en knap, der rangerer ordsproget ind på linie med almindeligt vedtagne forestillinger og mange erfaringssætninger. *Kan Sejr ej vindes ved at kæmpe, saa faar man fare frem med Læmpe*, siger fogden i Ibsens Brand, og han får tilslutning af megen folkelig livsvisdom⁸. Naturligvis er det det kuriøse billede, der har sikret ordsproget mod forglemmelse, men betydningssaccenten er blevet placeret på *lempe*, og ordsproget er blevet til en seriøs belæring om værdien af at gå forsigtigt til værks, ja, i Maus smukke udlægning ligefrem opbyggeligt.

5. Nu er det på tide at vende tilbage til Herluf Trolle; og hvad hans version angår, er det hensigtsmæssigt at begynde bagfra, med den ellers ukendte fortsættelse om glavindet og vangeledet.

Marius Kristensen har i Danske Studier 1930, s. 95f, kort omtalt Herluf Trolles brug af ordsprog. Han nævner naturligvis brevet af 8/9 1564 og opholder sig også ved det aktuelle ordsprog. Nogen tolkning af det giver han ikke, og heller ikke han kender fortsættelsen andetsteds fra, men den minder ham, siger han, om manden, der ikke kunne få læssetræet gennem porten.

Den historie, som Marius Kristensen har i tankerne, er en art molbohistorie (i dansk tradition oftest med en aggerbo som hovedperson), der er optegnet i flere varianter af Tang Kristensen og også medtaget i Arthur Christensens udgave af molbohistorier, hvor der tillige gøres rede for motivets udbredelse⁹. Kernen i den er, at en tåbelig person forsøger at komme igennem en port eller en anden forholdsvis smal åbning med en lang stang (et læssetræ, et 6 alens træ til åre, el.l.) på tværs, hvilket forståeligt nok ikke lykkes.

Spyd kunne have meget lange skafter (der er fra det 16. århundrede bevaret spydskafter på helt op til 5,5 m¹⁰); spyddet kunne altså godt fungere som rekvisit i den omtalte molbohistorie. Men vangeledet egner sig ikke godt til at varetage portens funktion; det er - navnlig da, hvis man (som aggerboen i historien) er til hest - for let at bære et spyd i en sådan højde, at kollision med stolperne undgås, også selv om det bæres på tværs.

Man kunne tænke i en anden bane: vangeledet er meget åbent; der skal ikke megen kunst til at stikke eller kaste et spyd igennem det.

Hvis dette spor fastholdes, er der også opstillet en forståelsesramme for den kendte del af ordsproget. Der skal da lægges vægt på, et humlesækken er så rummelig, at det er meget let at få plads til et æg i den.

Begge de operationer, som Herluf Trolle nævner, er da så enkle, at det er ganske overflødigt at fare med lempe, uanset hvilken af de i hans samtid mulige betydninger *lempe* her kan have.

Det ser således ud til, at Herluf Trolle har opfattet ordsproget på samme måde som Nyerup. Han har brugt det ironisk, med brod mod personer, der griber til unødigt komplicerede foranstaltninger, hvad enten han nu har tænkt på en konkret fejldisposition eller i al almindelighed har villet antyde tvivl om ledelsens duellighed. Forstået på denne måde danner ordsproget en effektiv afslutning på den underfundigt fremsatte kritik.

Noter

Der er brugt følgende forkortelser:

DgO Danmarks gamle Ordsprog. Udgivet af Iver Kjær og John Kousgård Sørensen. If. 1977ff.

IDD Institut for dansk Dialektforskning, København.

Kjær&Holbek Iver Kjær og Bengt Holbek: Ordsprog i Danmark. u.å. (1969).

ODS Ordbog over det danske Sprog. I-XXVIII. 1918-56.

SAOB Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien. If. 1898ff.

I øvrigt er der brugt de samme forkortelser som i ODS (se forkortelseslisten i bind XXVIII).

1. Brevet er udgivet og kommenteret i Breve til og fra Herluf Trolle og Birgitte Gjøe .. udgivne ved Gustav Ludvig Wad. I(1893). 264-67, og det citeres ndf. efter denne udgave.
2. Jf. Peder Laales Gammeldanske Ordsprog med sideløbende oversættelse til nydansk af Aage Hansen. Privattræk (Anna og Michael Jensen i Tjørring) 1966, s. 15.
3. Molb.Ordspr.131.
4. Peder Syvs kjernefulde Ordsprog, udsøgte og ordnede ved R. Nyerup .. (1807).
5. J. ten Doornkaat Koolman: Wörterbuch der ostfriesischen Sprache. II(1882).104.
6. Det er altså ikke medtaget i 1. udg. (1845) af Danske Ordsprog og Mundheld, først i den posthume 2. udg. (ved Sv. Grundtvig). Tilføjelserne heri skyldes imidlertid N.F.S. Grundtvig selv.
7. Forekomsten i folkelig tradition kan vel delvis skyldes, at ordsproget var medtaget i Grundtvigs ordsprogssamling, der brugtes i højskolernes undervisning, jf. Kjær&Holbek.44. Men det er værd at notere sig, at IDD's materiale stammer fra kun to områder, hvoraf i al fald det ene, Nordvestfyn, var et centrum for humleavl.
8. *Gaa frem med Lempe er det bedste* Lo11O.324. *Med Lempe kan meget lade sig gøre* MBOtsen.Hostrup-Dansk.II(1964).L161. *Liste og Lempe kunne meget volde* Mau.5635. *Med List og Lempe kommer en Krybling så langt som en Kæmpe* IDD (Fyn). *Med list og lempe kan en dværg slå en kæmpe* IDD (Skrillinge, Kauslunde). Se også Einar Seim: Norske ordtøjle og herme.(1965).262.
9. Feilb.II.504; Molboer.156 f, 214.
10. Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. XVII (1972), sp. 381.

For værdifuld hjælp takker jeg hjerteligt Marie Bjerrum, Iver Kjær og Finn Køster.

Poul Lindegård Hjorth

Hundredvisebogen og ligprædikener - en ny facet i genrehistorien

*Langt bedre er stacket at leffue met ære,
end ilde met huer mands klage oc kære:*

*Langt bedre er vel for Dyd at høre,
end Verdens Guld met spaat atspøre.*

(II 26,19 p 281)

Man kan spørge sig selv, hvad den første trykte samling af folkeviser, nemlig hundredvisebogen, har at gøre med noget så fjerntliggende som ligprædikengenren.

Folkeviserne (= FV) trækker efter mange forskeres mening meget langt på en folkelig tradition; og selv de, der hælder til teorier om, at FV opstod i overklassen, er ikke blinde for den megen sunde (bonde)fornuft og livsvisdom, man kan finde i mange folkeviser. Der er intet stuelært over FV's poesi. Den velkendte strofe fra »Valravnen« er et yndet eksempel herpå:

RAffnen hand fløjer om Afften,
om Dagen hand icke maa:
Den skal haffue den krancke Lycke,
den gode kand icke faa.

(hvb II,3 = DgF 60)

Heroverfor kan ligprædikenen, der fremfor noget er en lærd genre, synes temmelig fremmed - både hvad angår form og indhold.

Ikke desto mindre vil man såvel blandt de DgF- som blandt de DV-viser, der er medtaget i hvb, finde så mange indholdsmæssige sammenfald, at det virker påfaldende. Anders Sørensens Vedel (= ASV) har simpelthen trukket ideologi fra de lærde ligprædikener over i flere af hundredvisebogens (= hvb) viser.

Følgende skal vise hvorledes, idet der i teksten henvises til hvb's egen nummerering¹. Men inden vi kommer så langt, vil det være på sin plads at fortælle lidt om ligprædikengenren²:

Udover en kortere eller længere udlægning af et skriftsted bestod (renaissancens) ligprædikener af endnu et afsnit, benævnet 'personalia'. Heri omtales den afdøde, hans slægt og hans bedrifter; og hvis det på nogen måde var muligt, blev den afdøde fremhævet som et exemplum for de efterlevende³. Når ligprædikenerne blev trykt, hvilket var meget moderne blandt de velhavende i 1500-tallet, var det ikke mindst dette afsnit, der blev studeret med stor opmærksomhed.

Exemplumtænkningen har i europæisk tradition i alt fald to rødder, dels en antik, dels en kristen.

Den kristne kan føres tilbage til den del af Jesu fortællinger, man kalder 'eksempelfortællinger', og hvis enkle moraler lyder: »Gak du hen og gør ligeså« eller »Gør derfor ikke således«. (Ex.: Den barmhjertige Samaritaner, Luk. 10.25-37).

Hovedeksemplet er i øvrigt naturligvis Kristus selv; man taler ligefrem om 'Kristi Efterfølgelse'.

På antik grund er Plutarch kendt for sine biografier over efterlignelsesværdige personer, politikere og feltherrer, parvis ordnet, så en græker og en romer gensidigt belyser hinanden.

Senere i litteraturhistorien overtager helgener og martyres 'vitae' noget af den opdragende funktion, idet deres forbilledlige liv fremhæves.

Exemplumgenren opretter efterhånden ligefrem et system, hvor individet kan handle på autoritetens (= tekstens) ord, hvorved genren næsten kan bruges som problemløser. Det bliver blot et spørgsmål om at finde det rette exemplum frem og handle derefter.

Men dog mener fx Machiavelli (1469-1517), den typiske repræsentant for megen renaissance-tænkning, at man ikke tager nok ved lære af fortiden:

Således finder flertallet af dem, der læser historie, kun behag i den forskellighed af begivenheder, som den fortæller om, uden overhovedet at tænke på at efterligne de ædle handlinger, (...)

(citeret efter Historieopfattelse og samfundsudvikling,
Skoleradioen 1978, p 43)

AVS er ikke begejstret for Machiavellis hensynsløse politiske idealer. Hver gang han viser, at han kender til ham, sker det med adjektivet 'machiavellisk' - altid negativt ladet. (Se fx fortalen til hvb p 16, indledningen til II 28, p 285 eller skriftet »Om den danske Krønike at bescriffue« p 140, 150). Men han kan trods alt medgive ham, at historien *også* er til for at vi kan lære af den:

DET tredje Nytte og Gaffn, som kommer aff Historiers læsning, det er vdi Besynderlighed for Øffrigheds Personer. Thi Herrers oc Førsters haffue her vdi affmalet for sig leffuendis Exempel, huorledis de skulle vijselige føre deris Regimente vdi all Gudelighed oc Retfærdighed. At de skulle effterfølge andre fromme oc forstandige Herrers Gudfryctighed oc Snildhed, oc fly alt det som de formercke at der haffuer veret en Aarsage til store Potentaters fald oc forderffuelse.

(fortalen til Saxo-oversættelsen, p 13)

Hvordan man i særlig grad kan være forpligtet ikke blot på fortiden i almindelighed, men i særdeleshed på sine forfædres fortid, illustreres fx med flg.:

Huillcket er ocsaa den Dødis tilbørlig Loff, som icke bør at ties, men kundgiøris, andre til Exempel oc Efftersyn. Thi dette for det andet følger ocsaa her aff, at naar vnge Adelspersoner oc andre høre tales om de gamle Forfædris dyd oc Mandomelige gerninger, da røres Blodet i dennem, oc om der er ellers en god Art og Natur i dennem, da tracte oc grunde de ved sig selff, huorledis de kunde effterkomme oc opnaa deris Forfædris Maal, saa de icke skulle findes ringere eller vogere for deris Person, end de haffue været.

(ligprædikenen over Pødebusk)

ASV var meget populær som ligprædikant i adelige kredse. Skal man tro Oluf Friis, var det ligefrem ASV, der

skabte Formen og gav den dens Fuldendelse. I det sekstende og syttende Aarhun-

drede udgør den en vigtig Genre i den kirkelige Litteratur. Jævnside med Slægtbøgerne er den nu en vigtig Kilde til Adels Historie. (...) Ligprædikens anden, verdslige Del, Levnedsbekrivelsen, (bliver) i Vedels Haand til et stykke Historie.

(Den danske Litteraturs Historie, I, p 417)

Når man tager den øvelse i betragtning, som ASV gennem de mange prædikener opnåede, er der ikke noget at sige til, at stoffet er gået ham så meget i blodet, at han fører en del af traditionen med over i hvb.

Imidlertid vil jeg ikke bruge ASV's egne ligprædikener til at demonstrere, hvad genren kan indeholde, men gå en generation tilbage, til to af hans lærere, nemlig en af den danske reformationens store mænd, Niels Hemmingsen, som ASV oplevede som lærer ved Københavns Universitet, og til den mindre betydelige Niels Bredal, rektor ved latinskolen i Vejle.

For det allertydeligste eksempel på, at de to genrer et langt stykke trækker på de samme topoi, finder man, hvis man sammenligner II 53, Koning Christians III. Christelig Affgang aff den Verden, som er digtet af ASV's »salig gamle Skolemester Niels Bredal i Vedel« (p 394), med den berømte ligprædiken, som Niels Hemmingsen holdt over Herluf Trolle i 1565. På trods af Friis' ovenfor citerede bemærkning om ASV som ligprædikenformens skaber og fuldender vil jeg vove at påstå, at især Hemmingsen har dannet skole.

Med andre ord:

Udvalgte brudstykker af personalia af Niels Hemmingsens ligprædiken over Herluf Trolle (1565) sammenholdt med strofer fra II 53, Koning Christians III. Christelig Affgang aff den Verden:

Ordsprog, der rummer noget af tematikken:

huo vel leffuer dør aldrig itde
(str 3)

den dør io vel, som leffuer vel
(p 126)

Den døende vil ikke have særpleje:

Strax effter da redde hand sig der paa,
at hand den tid aff Verden vilde gaa,
loed allting rede giøre:

Vilde nogen hannem formindske Død-
sens Fare,

oc sige hans Liff skulde lenger vare,
hand maatte det icke høre.

(str 5)

Her effter komme de til deris Fiende,
huor hand oc fick sin bane oc dødelig
saaer, it i det ene been, oc it vdi sin ven-
stre arm dog stod hand frimodig, oc til
raadde folcket, at de mandelig stode de-
ris Fiender imod. Men der de nu bleffue
skild fra huer andre, da kom Barskeren,
oc vilde forbinde her Herluff før end no-
gen aff de andre som vare saare: Da be-
falede her Herluff at hand først skulde
forbinde de andre som vaare saare, oc
siden komme til sig. (...) Hand stod met
sine Saar, blodet forrant hannem, dog
vilde hand at de fattige Krigsmend oc
Baadsmend skulde først forbindis.

(p 123)

Den døende er klar over, at han skal dø, og forudsiger det i diskrete, omskrevne vendinger:

Hand sagde, nu strax Nyt Aar gaar ind,
skulde ieg min Sorg oc Siugdom for-
uind,
oc aldrig mere at quide,
det er min Aluor ieg siger eder sant,
der er icke Drømme, skemt eller tant,
der paa maa i fast lide.

(str 3)

Der effter sagde hand oss, paa huad dag at hand skulde affskedis fra denne Verden, paa Mandag sagde hand, da bliffuer der en stor foruandling paa min siuge, saa at ieg huercken skal plagis aff hæde eller kuld meer.

(p 125)

En omvendt situation: den døende trøster den lærde:

Doctores oc Mestere vaare der tilstede,
hannem at trøste vaare alle til rede,
dog kunde de self bekiende:
At de større trøst aff hannem, monne
lære,
end nogen vdaff deris egen mone være,
huor skal mand saadant finde.

(str 8)

Nogle dage der effter kom ieg til hannem, oc talede met hannem, om hans Saligheds sag, oc vilde trøste hannem, da fant ieg større trøst aff hannem, end ieg kunde giffue hannem.

(p 124)

Tekstlæsning og salmesang:

De sørget oc græde som de vel maatte,
de haffde helder mist alt det de aatte,
end de vilde hannem ombære:
Hand vaar selff ved saa frit it mod,
lod læse oc suinge mangen Psalme
god,
alt Gud til Loff oc ære.

(str 23)

Da faare gaff hand selff de besynderligste stycker aff den hellige Scrifft met huilcke hand trøstede sig.

(p 124)

Den sidste nadver:

Paa Nyt Aars dag betidligen om
Morgen,
hand tenckte huad hannem vaar sagdt
tilform,
hand loed ey lenger forhale:
Hand giorde sin Scriffemaal den vaar
god,
anammede Christi Legem oc Blod,
monne Gud altineest befale.

(str 7)

Anden dag der effter som vaar om tisdagen, anammede her Herluff oc Fru Birrithe vor Herris Iesu Christi Legeme oc blods Sacramente.

(p 125)

Hustruen græder og sørger:

Droningen hun gick hannem til oc fra,
huad aff vilde vorde hun visselig saa,
hun vrier sine Hender saa saare:

For Graad kunde neppelige tale eller
see,

det gjorde hende i sit Hierte saa vce,
hand maatte icke met hende være.

(str 9)

Der fru Birritthe disse ord hørde, sprang
taarene aff hendis øyen, ned paa hendis
bryst oc paa Iorden.

(p 125)

Hustruen velsignes:

Hun sagde, min Herre, min Herre saa
god,

forlader hues ieg haffuer brødt eder
imod,

det mere alt med det minde:

Hand suarede Dorothea vor Hiertens
kiære,

det lang tid siden forgæt mon være,
aff gantske Hu oc Sinde.

(str 10)

Birritthe hustru. Du haffuer veret min
Hustru vdi alle maade all den stund wi
haffue veret til hobe, som en goder Chri-
sten dannequinde, den almectigste Gud
hand skal vel rigeligen belønne dig.

(p 125)

Gud- og skæbnehengivenhed:

Her hielper ey Søloff her hielper ey
Guld,

GUD være oss naadig blid oc huld,
til hannem vil ieg hiemfare:

I lade vor Ligkiste være til rede,
i alle til Gud for oss vilde bede,
hand oss i Troen beuare.

(str 12)

Min kiere Hustru ver tilfrids, mig skader
intet, det bliffuer vel snart gaat, giff dig
ekun tilfrids, vor Herre forlader oss ic-
ke.

(p 125)

Arven skal ikke i så høj grad gå til arvingerne som til velgørende formål, dvs. skoler og deslige:

Huad wi til Kircker oc Scholer monne
giffue,

at det stedse oc altid kunde bliffue,
ocsaa til Hospitaler dislige:

At ingen det sig fordriste vil,
at tage der fra men heller legge til,
oc intet der fra at snige.

(str 18)

Mig (i.e. Hemmingsen) haabis at den al-
mectigste Gud skal vel opuecke dennem,
som samme Schole kand komme vdi en
ret brug, saa at den bekostning bliffuer
gantske vel sted. (...) Haffuer hand (i.e.
Trolle) oc met sin kiere hustru fru Birr-
tthe Gøe, giffuet Herluffsholm til at ve-
re en Schole, vdi huilcken baade Adels
børn oc andre kunde optuctis oc læris
vdi, Kircken oc Riget til gaffn oc beste.

(p 120)

Det nøjagtige dødstidspunkt:

Der Klocken vaar Fire og Afften kom,
da døde den Herre baade mild oc from,
Gud loed hannem til sig kalde:
I Offuense huilis den Herre hans Lig,
hans Siel den leffuer i Himmerig,
Gud giffue wi findis der alle,
AMEN.

(str 25)

Da skickte hand bud aarle om Morge-
nen der try (i.e. 3) slo, til erlig oc velbyr-
dig mand Christopher Mognsøn, at
hand skulde komme til sig. Der hand nu
vaar kommen, da lod hand dennem løff-
te sig aff sengen, oc sette sig paa en stoel,
huor paa hand bleff sidendis ind til hand
gaff sin aand op.

(p 126)

Det turde hermed være godtgjort, at der eksisterer en veludbygget tradition m.h.t. forskrift-mæssig død, som en forfatter kan trække på.

Ideologisk set er det bemærkelsesværdigt, at det i højere grad er det kristelige end det jordisk-slægtsmæssige, der pointeres. For det er netop slægten, der bestiller ligprædikenerne over deres afdøde. I virkeligheden finder der måske ligefrem en dobbeltlegitimering sted. For når slægten alligevel udgiver noget, der ikke nødvendigvis er særlig venligt mod den selv, kan man kun i mindre berettiget grad beskyldte slægten for til enhver tid at ville gøre reklame for sig. Således har hentydningen i Hemmingsen-prædikenen til slægtens uvilje mod at se en stor del af arven glide sig af hænde til fordel for institutionen Herlufsholm næppe vakt den helt store jubel.

Der er vel ingen, der vil mene, at Bredal-visen er en FV, men en del af tankerne i visen kan trods alt genfindes i fx II 40, Kong Hakon Hakonsøns Død. Næsten direkte kalkeret virker kongens bevidsthed om, at han skal dø:

Min tid er kommen ieg kand icke vige,
mit Testament i scriffue:
I holde det fast alt effter min død,
huad ieg en huer vil giffue.

(22)

Strofen er da også særvedelsk.

Samtidig er det også sagt, at når ASV selv digter lidt med på de viser, han bringer i hvb, skriver han samtidig med på en tradition, han hverken kan eller vil frigøre sig fra. Der er faktisk ganske bestemte regler for, hvordan Man Bør Dø.

I øvrigt er det betegnende, at den døende i selve dødsstunden fremsiger sit åndelige og verdslige testamente. At den døende er en konge, giver kun udtrykket så meget desto større vægt.

Min Søn Kong Magnus ieg raade vil,
hand haffuer Guds Low for Øyne:
Hand elske Dom oc Retfærdighed,
saa vel skal det hannem røne (i.e. kom-
me til gode).

Prester oc Encker skal hand forsuare,
saa bliffuer hand Konning lenge:
En fredløss mand hand giffue ey Fred,
oc Tiuffuen lade hand ophenge.

(23 + 24)

Tankerne i disse strofer stemmer nøje overens med dem, man finder i fortalen til Jyske Lov¹.

Sønnen skal leve efter Guds lov, ikke give fredløse fred, beskytte præster og enker (for de er oftest udsat for vold) og hænge tyve.

Men man kan finde flere paralleller mellem hvb-viserne og anden eksisterende litteratur.

Hvis mange af hvb's viser på en eller anden måde - med exemplumgenren som rygrad - skal udgøre et billede, hvorefter læseren kan danne sig, kan man til illustration af begrebet 'noblesse oblige' ikke finde noget bedre end flg. strofer fra II 55, Om det merkelige Falckenbergs Slag (...) sammenholdt med endnu en passage fra Hemmingsens ligprædiken over Trolle:

Vide i huor faare wi hede Herremend,
hui wi bære Guld kæder,
oc haffue Iordegods,
oc ville vere yppermere oc høyre
actet end andre?
Der faare haffue wi
denne ære for andre,
at naar vor Konning oc Herre,
Land oc Rige
haffuer det behoff,
da skulle wi Rigens Fiender
affuerie,
beskytte oc beskerme
met mact oc all formue
vor Fæderne rige,
at vore Vndersaate,
maa bo oc vere vdi fred oc rolighed:

(p 123))

Det vide de vise Hoffueder vel,
huor for de Adel mon vere:

Oc huor at huer sig holde skal,
at giømme sit Naffn oc ære.
Saa hør det sig en Adels Mand,
sin Konning oc Herre at tiene:
Huo sig saa holder til Land oc Vand,
ham bør de røde Steene.

For troskab styrcke, mandom oc flid,
er Skiolde oc Hielm indsette.

Thi det er vist i fordom tid,
være skeed oc vel met rette:

(str 112, 110, 111b, 111a)

I beskrivelsen af de forpligtelser, der påhviler en adelsmand, er der så tydelige sammenfald mellem visen og prædikenen, at en yderligere uddybelse turde være overflødig.

I øvrigt ligger visens hovedvægt på det nationale. Og dét er ikke blot en nationalfølelse for adelen, men for hele folket. Feudalpyramiden kan ikke undvære toppen, men så sandelig heller ikke bunden:

Met andre Friborne oc fattige met,
saa mangelen stolt Heldt til pricke:
Som aff frjt Mod oc god beskeed,
gantsk sterckelig mon indtrycke.

(68)

De lavere stænders funktion er her ikke at give den baggrund, foran hvilken adelen kan udfolde sig og sin styrke, men at optræde på lige fod for den fælles sag. Desværre er det ikke en holdning, der skyldes ASV og hans indstilling, således at man kunne hævde ham som fortæller for 'Folket'. Han har blot i næsten uændret form aftrykt et samtidigt flyveblad. Ifølge Agnes Agerschou har han ikke engang altid ændret ved ortografien. Har man gjort sig håb om at fange ASV i at tale for en eller anden form for ligeberettigelse, bliver man skuffet. Ordene er ikke hans. Men - bevares - han bringer dem da!

Noter:

1. Følgende viser er benyttet:

Hvb	II 3	svarende til	DgF 60F
	II 26	-	DgF 139B
	II 40	-	DgF 142B
	II 53	-	digtet af N. Bredal
	II 55	-	DV 24

2. Generelt henvises til Paul Diderichsen: Dansk Prosahistorie.
3. At det netop er denne tankegang, der konstituerer personaliaafsnittene, kan også ses i forbindelse med ASV selv. I Ægidius Lauridsens »Memoire« over ASV hedder det:

Ligesom han inderlig elskede samme sin forrige Hustrue, saa holdt han ogsaa efter hendes Død en god og tryk Svogerskab med hendes Moder og Sødskende, saalænge han levede, hvilket var Gud behageligt og hannem stor Ære, saa at andre deraf bør tage sig Exempel.

(citeret efter Wegener pp 122-23)

Eller som ASV selv kan udtrykke det i sin prædiken over Podebusk, hvor vi på én gang får antikken som forbillede og exemplumtænkningen udmøntet:

Oc Børnene vide vdi Scholen at opregne aff den skarpsindige Poet Horatio: Fortes creantur fortibud etc. Huilcket er ocsaa den Dødis tilbørlig Loff, som icke bør at ties, men kundgiøres, andre til Exempel oc Efttersyn.

4. Som de vigtigste ligprædikener nævner Wegener og Carl S. Petersen:
 1571: Kansler Johan Friis.
 1576: Laurids Bertelsen (dediceret fru Karine, g.m.
 Holger Rosenkrantz til Boller).
 1588: Kong Frederik II.
 1591: Claus Glambek
 1591: (trykt 1592): Ingeborg Gyldenstjerne.
 Heraf fremgår det også, at ASV omkring det tidspunkt, hvor han syslede med hvb, der jo er fra 1591, havde nok op at gøre med andre ting.

5. Her hedder blandt andet om kongen, at han skal

gøme (i.e. vogte) dóm oc gøre ræt. oc frælsæ them
thær mæth wald thuyngæs (i.e. tvinges), swa sum ær
widue (i.e. enker) oc weriløsæ børn, pelegrim oc ut lanz mæn oc fatøke men. them
gøræs tithæst wald, (...)

(AM 455,12⁰)

Litteraturliste:

- Agerschou, Agnes*: Vedels Forhold til de af ham benyttede Tekster, saaledes som det fremtræder i Hundredvisebogen. in: *Acta Philologica Scandinavica*, XV/3, 1941-42.
- Bricka, C.F. & Gjellerup, S.M.*: Den danske Adel i det 16de og 17de Aarhundrede. 1. & 2. samling. Kbh., 1874-75, 1913
- Danmarks gamle Folkeviser* (DgF) b. I-XII. Udg. v. Svend Grundtvig, Axel Olrik, H. Grüner-Nielsen, Karl-Ivar Hildeman, Erik Dal og Iørn Piø. Kbh., 1853-1976
- Danske Viser fra Adelsvisebøger og Flyveblade 1530-1630 (= DV)* b. I-VII. Udg. v. H. Grüner-Nielsen. Kbh., 1912-31
- Diderichsen, Paul*: Dansk prosahistorie. Kbh., 1968
- Friis, Oluf*: Den danske Litteraturs Historie. Kbh., 1937-45, 1975
- Hemmingsen, Niels*: Personalialia af ligprædiken over Herluf Trolle. (Rettet efter originaludgaven 1565).
Læst efter: Tekstprøver fra det 16. & 17. århundredes danske litteratur, Kbh., 1970
- Manniche, Jens Chr. & Torntoft, Preben & Æstergård, Uffe*: Historieopfattelse og samfundsudvikling - fra de første agerbrugssamfund til idag. Skoleradioen 1978
- Rubow, Paul V. (udg.)*: Anders Sørensen Vedels Folkevisebog. Kbh., 1926
- Uldaler, Nelly & Wellejus, Gerd (red)*: Gammeldansk læsebog. Kbh., 1968
- Vedel, Anders Sørensen*: Den Danske Krønike som Saxo Grammaticus screff/ halffierde hundrede Aar forleden. 1575. Læst efter genoptryk ved Samfundet til den danske Litteraturs Fremme. Kbh., 1851
- Vedel, Anders Sørensen*: Om den Danske Krønike at bescriffue. 1581.
Læst efter: Gustav Albeck: Anders Sørensen Vedel og hans skrift »Om den danske krønike at beskrive.« in: *Humanister i Jylland*, Kbh., 1959

Vibeke Pedersen

Til Blichers »Præludium«

Hans Brix har i »Fagre Ord. Smaa Kommentarer til berømte danske Digte« (1908) en meget mærkelig gennemgang af Blichers »Præludium«, indledningsdigtet til »Trækfuglene. Naturconcert« (1838) p. 161-174). I stedet for at give en indtrængende analyse af dette gribende digt - et af de mest gribende i dansk poesi - bruger han en stor del af pladsen (ca. 8 sider) til en undersøgelse af Blichers økonomi (jf. digtets »En stakkels gjældbunden Fange« strofe 5). Han omtaler Hr. Aakjær (p. 167, 169 og 173). Det virker fuldstændigt latterligt. Hvorfor ikke Jeppe Aakjær eller digteren Jeppe Aakjær?

Hans Brix skriver: »Sig nærmer Tiden, da jeg maa væk«, siger Digteren; man mærker

sig Ordet »væk«; det lyder saa selvfølgelig; »bort« vilde være Digterstil og formindske Tilforladeligheden. - Versene har noget jævnt og fredelig forklaret over sig, ligesom en indiansk Sommer: efter lange og mørke Tider et Skær af gyldenfarvet Lykke« (p. 165).

Det er en højst besynderlig kommentar. Hans Brix har digtet noget ind i digtet - noget som det overhovedet ikke giver hjemmel for. Her må være sket en kortslutning af en eller anden art. Lige efter skriver han at trækfuglen ser tilbage på den svundne sommer; den har været lidet lystelig: det har været storm og mørke dage og dens fjer er forrevne.

Er bedømmelse af *væk* nu også rigtig? Hans Brix glemmer at tilføje - og det er meget vigtigt - at ordet *væk* står i rimstilling: det rimer på *Træk*: »Thi ogsaa jeg er kun her paa Træk«¹.

»Ordbog over det danske sprog« (i det følgende ODS) skriver: »*væk er i modsætn. til II. bort, II, borte et udpræget talesprogsord, i mange tilfælde (især tidligere, jf. Levin. og VSO.) m. et præg af plathed, hvorfor ordet undgaas i højere talesprog og i skriftsproget; ordet findes ikke hos Moth. (uden for den ovf. 1. 34 nævnte forb.)², ej heller hos Holb. ell. i biblerne; sml. ogs. II. hen. hennne*« XXVII, 706. Blicher citeres 708. Her med den vigtige tilføjelse: (~Træk).

Wessels »Smeden og Bageren« citeres (707): »Den Bager græd gudsjammerlig,/ Da man ham førte væk««. Chr. Winther »Hjortens Flugt« (smst.): »Storken, den kloge Fugl,/ Forlængst var draget væk«.³ Poul Møllers »Studentsang II«: Munken med sin Pengesæk/Sig listed over Elben væk/Til Rom«.⁴ Jeppe Aakjær »Ved Rugsjeldet«: »Annas nye Fingerbøl det trilled ogsaa væk« (RS 23).⁵ Et kendt sted i dansk lyrik savnes. Det er begyndelsesversene til Poul Møllers »Aprilsvisen«: »Grøn er Vaarens Hæk,/ Kaaben kastes væk«.⁶ Fra Chr. Winther »Til En« XXXIV citerer jeg: »Og Livets Roser, Melk og Druer/I Vismod ei du kaster væk«.⁷ Her har vi rimet *kjæk* ~Væk. ODS kunne have anført rimordene ligesom ved Blicher. Hos Wessel *Skræk*, Chr. Winther *Bæk*, Jeppe Aakjær *Skræk*.

Ordet *væk* er som skabt til rim. I citaterne har vi haft: *bæk, hæk, kæk, skræk, sæk* og *træk*. Hertil kan føjes eksempler som *dæk* og *læk*.

Hans Brix's kommentar er fra 1908, ODS om *væk* fra 1954. Mon ikke forholdet er et andet i 1983.

ODS anfører under II. :« i dagl. tale foretrækkes i mange tilfælde væk; i jy. bruges alm. hen, ell. væk« (II (1920), 1030). Første udgave af »Nudansk ordbog« (1953) gør ikke forskel på brugen af *bort* og *væk*. Kommentaren til brugen af *væk* kunne »Nudansk ordbog« ikke bruge!

Blicher har i »Sneppen« rimet *kort bort* (»Til den kjære Gjæst rejser atter bort«). »Svalen« har *kort bort* (»Men Soireen er atter kort,/ Kommer endda først, naar han vil bort«).

På bort rimer bl.a. *hårdt* og *kort* (adjektiv og substantiv). Andre rim er f.eks. *fort*, *sort* (substantiv) og *tort*. Et dårligt rim er *sort* adjektiv ~ *bort*. Det er anvendt i et berømt digt, Chr. Winthers »Flyv Fugl, flyv over Furesøens Vove«. Første strofe har: »Nu kommer Nat-ten saa sort« ~»Dagen den lister sig bort«.⁸ Chr. Winther tog det ikke altid så nøje med sine rim.⁹

Jeg tænker mig at Blicher havde begyndt sit digt med verset: »Sig nærmer Tiden, da jeg maa bort«. Her var flere gode rim-muligheder: *hårdt*, *kort* (adjektiv) og *sort* (adjektiv - dårligt rim). Hvad mon Brix så ville have skrevet i sin kommentar til »Præludium«.

Om Ludvig Holsteins digt »Solsort« (i »Mos og Muld« 1917) skriver jeg i min bog »Ludvig Holsteins kunst« (1956):¹⁰ »Det synes skrevet som et bevidst modstykke til Blichers »Præludium«. Dette gripende og mærkelige digt, hvor der sker den forskydning, at trækfuglen bliver til en fugl i bur - der er digteren selv - dristig forskydning som man ikke føler sig generet af¹⁰⁷. Strofeformen i de to digte er ens, blot med den forskel at Blicher har jambisk-ana-

pæstisk rytme. I Blichers uroligere rytme hører jeg som baskende vinger mod burets gitterværk. Blichers digt er et farvel til livet, så gribende som intet andet man kender, Holsteins er et goddag og et ja til livet« (p. 117).

Blicher har:¹¹ »Og sender stundom min Vemodsrøst/Med Længsel gennem mit Gitter« (strofe 6) og »Mig bæres for, som ret snart i Qvel/At Gitterværket vil briste« (sidste strofe).¹²

Noter

1. Citeres ODS XXIV (1948), 794.
2. Skal være l. 33. Her anføres talemåden »vek og borte det er eet« (med henvisning til Bording).
3. Indledningsversene til »Den vandrende Sanger«. Se f.eks. »Hjortens Flugt«. Udgivet af Dansk lærerforening, ved Oluf Friis. 2. opl. af 4. udg. (1965) p. 31.
4. Se f.eks. Poul Møller »Udvalgte Skrifter. I« (1895), ved Vilh. Andersen, p. 38.
5. Jeppe Aakjær har i digtet »Humlebo« (fra 1910): »Jeg skal nok gjenne Humlen væk (~læk). Se f.eks. »Rugens Sange«. 8. Udg. (1923) p. 185.
6. Citeres ODS under *kæk* VIII (1926), 1031, under *Kaabe* IX (1927), 1022 og under *kaste væk* X (1928), 84 (punkt 34: kaste væk. Eneste citat).
7. Se Chr. Winther »Poetiske Skrifter. I« (1927), ved Oluf Friis, p. 273.
8. Citeres ODS II (1920). 1030. Chr. Winther har i »Til Een. XXIV«: »O, lad ei svinde/Timen unyttet bort« (~Rødt og Sort, første strofe). og »Lad da ei svinde//Timen uændset bort' (~Rødt og Sort, sidste strofe). Se Chr. Winther »Poetiske Skrifter. I« p. 261 og 262. Chr. Winther har i »Flugten til Amerika«: »Nu flygter jeg bort til Amerika!« (strofe 7).
9. Jf. Ulla Albeck »Dansk Stilistik« 7. Udg. (1973): »Navnlig er Chr. Winther en skødesløs Rimer« (p. 149).
10. I »Festskrift udgivet af Københavns universitet i anledning af universitetets årsfest november 1956«.
11. Note 107 henviser til Hans Brix i »Fagre Ord« (se min bog p. 131).
12. Det undrer mig at Blichers landsmand Peter Skautrup, der har redigeret artiklerne *Gitter* og *Gitterværk* i ODS VI (1924). 970 f., ikke har citeret Blichers »Præludium«. - Blicher har »Vinterens Stemme« (~hjemme, strofe 1) (citeres ODS XXI (1943), 1132 under *Stemme*. Strofe 6 har Vemodsrøst ~Trøst); citeres ODS under *Vemod*-XXVI (1952), 1052. Chr. Winther har i »Flugten til Amerika« Glemme ~Stemme» »Den moderligt myndige Stemme«, næstsidste strofe) og blide Røst ~Trøst (sidste strofe). Digternes valg af *røst* eller *stemme* i rimet lyrik er i høj grad betinget af rim-muligheder (jf. Blichers »Præludium«, ODS XXI (1943) har I. Stemme (1129 ff. (redigeret af Johs. Brøndum-Nielsen): »laaneordet Stemme er nu (spec. i bet. 1) det alm. sprogs gængse og omfattende (ogs. saglige, neutrale) udtryk, hvorimod det hjemlige ord Røst har en mere litterær (højtidelig) karakter. Under I. Røst XVIII (1936), 260 ff. (redigeret af Aage Hansen) anføres: »jf. det i alm. spr. oftere (som I. led af ssgr. udelukkende) brugte ord Stemme«. - De her let gjorte iagttagelser (om væk: bort, stemme: røst) kan betragtes som elementer til den analyse af Blichers »Præludium« som Hans Brix altså ikke fik skrevet.

Harry Andersen

Til Johannes V. Jensen »Dyrlægens Minde«

Den femte strofe i Johannes V. Jensens digt »Dyrlægens Minde« (fra 1924) lyder således:

I al Slags Vejr, med liden Ro,
naar kværksyg Hest, forfangen Ko
hans Hjælp paakaldte, ud han drog.
Og Vejret ham med Svøber slog.

(»Verdens Lys. Nye Digte« (1926 p. 34)¹

Udtrykket »med liden Ro« fører en usøgt hen til den første strofe i Poul Møllers »St. Laurentius« (skrevet 1817-18):

Bonden beder med liden Ro,
Naar Regnen slaar paa hans Hue;
Naar Taaen er kold og Ryggen vaad,
Kun lidet hans Tanker due.²

Jeg tror ikke at der kan være tvivl om, at Johannes V. Jensen - måske ubevidst - har hentet udtrykket »med liden Ro« fra Poul Møllers digt. Det er ordet *liden* som er det afgørende. Jeg har ikke fundet dette udtryk citeret i »Ordbog over det danske sprog« - hverken under *liden* eller under *Ro*. I begge strofer hører vi om vejret.³ Det giver yderligere de to strofer affinitet til hinanden.

I »Æstetik og Udvikling. Efterskrift til Den lange Rejse« (1923) omtaler Johannes V. Jensen Poul Møller i afsnittet »Naturmennesket i Litteraturen« (p. 69 ff.). Digteren skriver: »I Tiden efter Oehlenschläger er der kun to der har gjort Indtryk paa mig af at have bidraget til Menneskets Placering i Naturen: H.C. Andersen og Poul Møller« (p. 69). Johannes V. Jensen skriver om Poul Møller: »han *rejste*, nærmede sig Naturmennesket ogsaa geografisk... Ikke desto mindre har han paa et Sted direkte været inde i Midten af Temaet, kun en Berøring, men fuldstændig rigtig sigtet, i det mærkelige lille Digt der hedder *Længsel*, kun to Strofer, først for ganske nylig er jeg bleven opmærksom paa det« (smst.). Digtet citeres (p. 70). Johannes V. Jensen spørger: hvorfor kaldes digtet for »Længsel«. Havde døden ikke indhentet Poul Møller »saa kunde han have fyldestgjort denne Længsel, der er vor Races dybest iboende Trang til at rekonstruere sig som Art med fuld Livsbevidsthed om den Natur og den Forhistorie hvoraf vi er fremgaaet« (p. 70 f).⁴

I Oehlenschlägers fortælling »Eremiten« fra november 1813 (trykt i »Digtninger. II« (1813) findes et digt. Det hedder i første strofe »Jeg har kun liden Ro, / Jeg slider mine Sko« (se f.eks. Oehlenschlägers »Poetiske Skrifter«. I Udvalg ved A. Boysen. XV (1899) p. 257). Poul Møllers digt blev trykt første gang i nytårsgaven »Iris« (1819). Det er ikke usandsynligt at Poul Møller har lånt udtrykket »med liden Ro« fra Oehlenschläger.

Noter

1. Se f.eks., også Johannes V. Jensen »Digte« (1954) p. 166.
2. Se f.eks. Poul Møller (»Udvalgte Skrifter. I« (1895), ved Vilh. Andersen, p. 15.
3. ODS XXII (1944) har i artiklen I. Svøbe: om piskende blæst ell. nedbør. Her citeres bl.a. Knud Rasmussen »Under Nordenvindens Svøbe (1906), bogtitel (1368). Johannes V. Jensen har i »Bræen« (1908): »Nordenvinden med sin kolde Svøbe« (p. 12) og »Nordenvinden suser bagved dem over Passet med sin lange, kolde Svøbe« (p. 19). Se min afhandling »Bræen«. (i Ord och Bild« 1959), optrykt i min bog »Afhandlinger om Johannes V. Jensen« (1982). Se p. 182. Her citerer jeg ikke »Dyrlægens Minde«. Det burde jeg have gjort. Tænk om man havde en ordbog over Johannes V. Jensens sprog. Hvilket skatkammer det ville blive. Man havde gerne set *svøbe* citeret fra »Bræen« og »Dyrlægens Minde«.
4. Vilh. Andersen skriver i indledningen til digtet »Længsel« (i »Udvalgte Skrifter. I« p. 89 f.): »I Aforismerne fra denne Tid, da Poul Møller havde sine fjendtlige Berøringer med Hovedstadens kvindelige Intelligens, udtaler han oftere sin primitive Naturs Uvilje ved det moderne Kulturlivs Fordringer, som det var ham en Overvindelse at skulle opfylde. Nedenstaaende halvt humoristiske Længselssuk efter de gamle Tider, der er af en noget grundigere Beskaffenhed end de dannede romantiske Sværmerier, findes indskrevet mellem Strøtankerne fra disse Aar og er optaget 2. Udgave af Eftel. Skr.«. Jeg ved ikke hvor Johannes V. Jensen har fundet Poul Møllers »længselssuk«. Jeg ved ikke om han har kendt Vilh. Andersens meget smukke udgave af Poul Møllers skrifter i udvalg.

Harry Andersen

Hamlet igen - og igen

Saxo skrev en god historie. Shakespeare gjorde den bedre.

Begge dele er blevet gransket af forskere gennem generationer. Deres produktion af notiser, diskussioner, artikler, bøger, er endeløs.

Og Amleths kværn maler videre.

De sidste otte år har høstudbyttet været særlig rigt.

For at kanalisere en del af produktionen har universitetet i New Delhi påtaget sig at udsende et særligt tidsskrift, under redaktion af Professor R.W. Desai, HAMLET STUDIES. *An International Journal of Research*. I 1981 udkom vol. 3. (Endnu ikke i vore biblioteker).

Cay Dollerups bog fra 1975 om *Danmark, Hamlet og Shakespeare* er siden da blevet ivrigt benyttet og har imødekommet et savn. Hr. Dollerup (trods fornavnet er det altså en mand) er født 1939 og universitetslektor i København, velbevandret i Elizabeth-periodens engelske dramatik. Bogen gennemgår diskussionerne om de danske træk i »Hamlet«. Det er blot en enkelt side af stykkets problemer. Og så kunne man tro, det var nemt gjort. Men nej, det må have været et hårdt og stædigt detektivarbejde at opspore og registrere hvad der er påstået om det og det i tidens løb i diverse publikationer. Og derefter at finde kontrolmidler i de kilder vi har til rådighed for perioden 1580-1603. Bibliografien opregner 250 titler.

Det er en næsten ukendt og glemt verden der dukker op, også for danske læsere. De årtier havde deres egne sensationer og besynderligheder, og det er meget godt afspejlet i »Hamlet«.

Måske bedre end i vor egen hjemlige digtning fra de år.

Undersøgelsen er systematisk ordnet i hundrede paragraffer. De fleste fører frem til et citat fra stykket.

Kun indledningen, i ti paragraffer, angår Saxos fortælling og beslægtede tekster. Nogle få teorier bliver diskuteret, eller i det mindste nævnt. Fra de seneste år således Marion A. Taylor's teori 1968 om indflydelsen fra Byzantium (næppe via Varægerne i 10. årh., snarere via handelsmænd p. 238.)

Giorgio de Santillana og Hertha von Dechend har 1970 i London udsendt en stor bog om *Hamlet's Mill*. Kværnen i international folkløse og mytedigtning repræsenterer ikke bare en malstrøm i havet: Der må ligge en højere filosofi bagved. Kværnen roterer, ligesom stjernerne omkring os; dens akse repræsenterer selve verdens akse... Dollerup refererer skånsomt.

Allerede Belleforest, i 1570'erne, havde bemærket at ikke blot Amleth, men også den romerske Brutus, havde reddet livet ved at spille tåbe, samt at den unge David i Bibelen (Samuel I 21, 12-15) reddede sig på samme måde hos kong Achis.

I en note (p. 238) bemærker Dollerup, at Axel Olriks korte behandling i 1894 (*Kilderne til Saksens Oldhistorie* pp. 158-81) af Amleth-fortællingen og dens kilder stadig er den mest fyldestgørende (by far the most comprehensive one).

Men det er lidt beskæmmende for vore hjemlige institutioner, at Dollerups nyttige bog er udgivet af universitetet i Salzburg.

Det var kun de ni første bøger af Saxos værk, der i 1894 blev oversat til engelsk og udmærket kommenteret af Oliver Elton.

Først nu, 90 år efter, er hele værket blevet oversat. Og ikke uden vanskeligheder - de første ni bøger er udkommet i Cambridge², resten (i offset) i Oxford³.

Oxford-udgaven med Saxos 10.-16. bog er i tre bind i kvartformat. Takket være dette store format er der på hvert opslag plads til både en letlæselig reproduktion af 1514-udgavens side, og en engelsk oversættelse. Dertil kommer så, i særskilte afdelinger, Eric Christiansens kommentar med kort, tabeller og indeks. Kommentarerne er tilpas fyldige og giver god information om moderne, ikke bare danske, forskningsresultater inden for perioden 800-1185.

Danske Saxo-læsere har hidtil måttet klare sig med Jørgen Olriks korte fodnoter i hans oversættelse (1908-12; i anden, gennemsete udgave 1925) - og ellers supplere fra faglitteratur. Nu er vi ført ajour, på engelsk.

Cambridge-udgaven afløser Oliver Eltons fra 1894. Det er sagnhistorien i Peter Fishers oversættelse med indledninger af Hilda Ellis Davidson i vol. I (1979), og hendes kommentar i vol. II (1980) med kort, tabeller, bibliografi og index.

Det er to smukke bøger, lette og dog solidt indbundne, og en klar og let læselig sats på godt papir.

»Det er klart, at en fuldstændig og detaljeret kommentar til Saxos første ni bøger ville blive et meget omfangsrigt arbejde der ville kræve et hold af forskere og stærk finansiell rygdækning. Nærværende kommentar er ment som en hjælp til dem der kommer til Saxo for første gang, og også som en oplysning til grundigere læsere om, hvor der kan hentes yderligere oplysning om problemer i teksten, samt krydshenvisninger og et fuldstændigt index« (II 13).

Amleth-historien er oversat af Fisher I 82-101 med Mrs. Davidsons indledninger I 66-68 og 91-93, og hendes kommentar II 58-67. Det er altid en fornøjelse at læse Mrs. Davidson. Overraskende nye iagttagelser forenes med en forsigtig holdning over for en hel del fortravlet forskning. Hendes forkærlighed for mytologi og islandske sagaer er umiskendelig, hendes viden overvældende. Ingen kunne have gjort det bedre.

»Hvor Saxo fandt sin fortælling, er ikke kendt. Navnet *Amlódi* forekommer i et skjaldevers fra niende århundrede (II 59: fra tidligt i 11. årh.), tillagt digteren Snæbjørn, hvor sandet betegnes som Amlódis mel, malet på havets kværn. Dette har en vis lighed med en gåde hofmændene stiller Saxos helt, og det er muligt, at en gådesamling, ligesom den i *Hervarar saga*, var knyttet til navnet Amlódi. Saxo kendte også historien om Brutus, som den fortæltes af Valerius Maximus, hvor en ung mand foregiver at være sindssyg for at beskytte sig over for en tyrann, og kan vel være påvirket derfra. Navnet Brutus betød »stupid«, og var i virkeligheden et øgenavn, og dette kan også have været tilfældet med Amlódi, selv om det er vanskeligt at fastslå hvad dette navn betød...

Amleths forskellige replikker synes imidlertid at passe bedre ind i en leg med gåder end som eksempler på et vanvid der skulle narre en voldshersker. Ændringen af meddelelsen... kunne være taget fra en folkelig fortælling, ligeledes Amleths afsløring af de beklagelige forhold ved det britiske hof som skaffer ham hans ry for visdom. Saxos henvisning til heltens formodede gravsted er endnu et vidnesbyrd om, at han benyttede lokal folkløse hvor det var muligt« (I 67-68).

Saxo fortsætter med velkendte navnegrupper fra Oldengelske Genealogier etc. (Wihltæg, Warmund, Offa, Thryd, Freawine, Wig). Er de navne så lånt fra oldengelske tekster? Eller er Saxos fortælling en genuin »tradition der går tilbage til de gamle dage da anglerne herskede i det sydlige Jylland« ? (I 92).

Mrs. Davidson mener det sidste (I 93):

»Det er ikke sandsynligt at Danskerne tog historien fra fremmede kilder, på grund af navneformerne Uffo og Frowinus og den præcise stedfæstelse af kampen i det sydlige Jylland.

Det, vi her har, ser ud til at være en tidlig tradition fra det sydlige Danmark som også var kendt af Angel-Saxerne, der imidlertid omkring det 12. århundrede havde glemt den oprindelige skueplads og anbragt den i Mercia. På Saxos tid er det nok blevet modtaget med begejstring i Danmark på grund af Valdemars aktuelle sejr over Saxerne« (I 93; mere forsigtigt II 67-69).

Mrs. Davidson er altså tilbøjelig til at tro på, at Amleth- og Uffe-historierne er genuin jysk tradition gennem mange århundreder, og giver sine argumenter, stedfæstelserne og navneformer. Så må læseren selv skønne om de kan bære. Nogle vil mene at fortællingerne og navnestoffet er blevet overført til Danmark af historikere fra de Britiske Øer. I 12. årh. blev de første danske kongebioграфier skrevet af klerke fra England. Efter midten af 12. årh. havde både Valdemar I og hans uægte søn, den unge hertug af Jylland, sekretærer af »Britisk nation« som Radulf, der blev biskop i Ribe, og den Lucas, der ifølge Saxo (i 14. bog) var en fremragende historiker og entertainer.

Med Saxo i hånden kan en Hamlet-studerende let blive distraheret af hans mange andre gode historier. Det skulle jo nødtigt ske for en målbevidst college amerikaner. Men det kan forhindres.

I 1983 er »*The Life of Hamlet*« udgivet som en selvstændig roman, der slutter hvor der er fortalt om Amleths grav, Hermu-Thrudas utroskab og Vichlechs død, midt i optakten til Uffe-historien⁴.

William F. Hansens indledning fører fra Amleth-novellen frem til Shakespeare (The Hamlet Story pp. 1-15; The Hero as a Fool 16-37; Legend and Literature 38-65; The Shakespearean Transformation 66-91). Selve oversættelsen (93-118) med kommentar (119-46) er suppleret med to tillæg: I Hamlet i danske annaler og krøniker (147-53), og II De første Hamlet-billeder (4 ill.) (154-56) - Noter (157-91), udvalgt bibliografi (193-98), index (199-202).

Det er en grundig, og nydeligt udstyret bog. På omslaget anbefales den af Professor C.J. Clover, University of California, for enhver der har følt med den »gale« prins og kunne ønske at få mere at vide - og især for Shakespeare-studerende.

Wm.F. Hansen har kunnet benytte Dollerups og Mrs. Davidsons bøger i sine kommentarer. 60 år efter Paul Herrmanns massive tyske kommentarer er læsere og studerende pludselig i den heldige, eller forvirrende, situation at de har hele tre kompetente, ajourførte vejledninger på engelsk.

De tre bøger har hver sine fordele, hver sine synsvinkler og hver sit valg af henvisninger. De er alle enige om at Saxos Amleth-fortælling er bygget over mundtlige traditioner fra Jylland omkring år 1200. Alle tre undgår at nævne det resultat, Axel Olrik nåede til i sin grundlæggende undersøgelse i 1894: at det meste af Amleth-novellen var overført til Jylland fra de Britiske Øer af den Lucas, Saxo fremhæver ved år 1170.

I stedet henviser alle tre til Snæbjørns vers, kendt fra Snorres citat o. 1230. De er alle overbeviste om at det flertydige vers om Amlódis mel, havets sand, var fra omkring år 1000. Dette udtryk i Amleth-historien betragtes derfor som bevis på at der her foreligger en århundred gammel nordisk tradition.

Men dateringen til omkring år 1000 har sin egen pikante historie. Den fremkom i 19. årh., da Snæbjørn formodedes at være den Snæbjørn galti, som iflg. *Landnámabók* skal have levet ved år 1000, og derfor placeredes hans vers i samlingerne side om side med andre digte fra den tid.

Senere afviste Finnur Jónsson identifikationen med Snæbjørn galti. Men versene beholdt den plads, hvor de nu en gang var blevet anbragt.

Grundlaget for dateringen o. 1000 var skredet væk. Denne traditionelle datering bygger nu kun på - sand.

Landnámabók og sagaerne nævner adskillige personer der hed Snæbjørn, uden at de omtales som digtere. Men derfor kan de, eller andre af samme navn, godt have været det. Versene i sig selv er i traditionel gammeldags stil som så mange andre af dem Snorre citerede eller selv lavede.

Så vidt vides er der indtil Snorres tid kun én Snæbjørn hvis vers citeres, og det er vers med en helt anden stemning. De varsler dystert om en kamp 1238 hvor Snorres slægtninge faldt (citeret i *Sturlunga saga*). Snorre kan have kendt andre vers af ham. -

Wm.F. Hansen er klassisk filolog og folklorist. Han er specielt optaget af de mere eller mindre relevante ligheder med de antike Brutus-tekster. Den slags historier, hvor helten optræder som tåbe, kan være meget gamle. Da Saxos fremstilling er mere logisk end Brutus-historierne, er Hansen overbevist om, at den repræsenterer en ældre tradition end de romerske tekster, selv om den først er nedskrevet 1200 år senere, og »hvadenten helten i denne ældre tradition blev kaldt Brutus eller Hamlet eller noget andet... Historien om helten som tåbe kan have spredt sig indad i Europa eller være kommet til Indo-Europæerne som en arv fra et proto-Indo-Europæisk repertoire« (pp. 35-36).

Kan man så forlange mere? Det skulle da lige være den ovennævnte astronomiske teori.

Så fjerne perspektiver har Hamlet-forskningen ikke været vant til. Vi er kommet i rumfarts-epoken.

Er man lidt forskrækket af Hansens folkloristiske dristighed, kan man straks ved starten være lidt i tvivl om, hvorvidt et mindre logisk arrangement absolut må være yngre end det mere logiske - en god fortæller må vel kunne hjælpe lidt til, hvor der mangler en sammenhæng i en ældre fortælling.

Når Hansen er så stærkt optaget af de gamle Brutushistorier kunne man have ventet at han også ville have kigget lidt i de walisiske krøniker. I 9.-12. årh. gjorde de et stort nummer ud af deres egen romerske Brutus, Britanniens første konge, efter hvem hele den Britiske nation skal have fået navn.

Brutus-elementerne i Amleth-fortællingen ville næppe have ledt Hansen ud i det helt fjerne, hvis han så også havde været opmærksom på den Lucas, af Britisk nation, der i 1170 underholdt sine jyske og andre danske tilhørere med sine historier.

Som amerikaner af dansk afstamning og flere gange på studieophold her i landet, har Wm.F. Hansen, født 1941, selvfølgelig været i Helsingør og på Kronborg, og beretter nydeligt om den hyggelige by og dens elegante turistattraktion.

Studierne i København har skaffet ham indblik i en række Amleth-tekster der hidtil ikke har været kendt af ret mange engelske læsere. I tillægget gengiver han dem i engelsk oversættelse.

Af særlig interesse er her annalerne fra Ryd kloster (nu Glücksburg slot) ved Flensborg. Det oprettedes i 1209 af munke der var kommet fra Slesvig. De korte notiser om sagnkongerne afviger en del fra Saxo: Amleth og hans familie er her konger af Danmark, ikke blot af Jylland. Kong Wichlech kommer fra Norge og vinder Danmark efter at have besejret Amleth i kamp på Øresund.

Shakespeare har samme afvigelser fra Saxo.

En afskrift af disse annaler tilhørte Arild Huitfeldt.

I 1597 var han ambassadør i England. Året efter var det den kongelige danske historiograf Niels Krag's tur (Dollerup p. 307)).

Indtil nu har Hamlet-forskningen været en bestandig læsen. Og læsen. Og læsen. Den bedste overraskelse har Wm.F. Hansen gemt til Appendix II med illustrationerne. Her kan engelske læsere se det første billede af Amleth.

Det kunne bruges idag som plakat for en opførelse af »Hamlet«.

Men billedet er ældre end stykket. Og tegneren var komplet uvidende om at denne figur skulle komme til at optræde på en scene i London.

1. Cay Dollerup, *Denmark, »Hamlet« and Shakespeare. A Study of Englishmen's Knowledge of Denmark towards the End of the Sixteenth Century with Special Reference to »Hamlet«*. I-II. Salzburg 1975.
2. *Saxo Grammaticus: The History of the Danes*. Books I-IX Edited by Hilda Ellis Davidson, Translated by Peter Fisher. I-II. Cambridge 1979-80.
3. *Saxo Grammaticus: Danorum Regum Heroumque Historia*. Books X-XVI The text of the first edition with translation and commentary in three volumes, by Eric Christiansen. I-III. Oxford 1980-81.
4. *Saxo Grammaticus and the Life of Hamlet. A Translation, History, and Commentary* by William F. Hansen. University of Nebraska Press. Lincoln and London 1983.

Niels Lukman

Anmeldelser

Klaus Düwel: Runenkunde (Sammlung Metzler. Realien zur Literatur. Abt. C: Sprachwissenschaft). 2., um einen Anhang vermehrte Auflage. Stuttgart 1983. XIII + 154 sider, 8 tavler.

Forf. er elev af Wolfgang Krause, der gjorde det skandinaviske seminar til et centrum for runeforskning, specielt med henblik på bibliografi (jf. *Mediaeval Scandinavia* II, 1969, 160 f.). Der er udkommet en bibliografi for indskrifter på de britiske øer, en for de kontinentalgermanske indskrifter. Efter Professor W. Langes afgang blev hovedvægten lagt på nyere skandinavisk litteratur. Forf., der nu er professor i Deutsche Philologie i Göttingen, har videreført Krauses forskning. Han forbereder sammen med H. Roth en nyudgave af runeindskrifter på fastlandet og medvirker ved Haucks brakteatværk. Efter at det bibliografiske arbejde for ca. 10 år siden gik i stå, har forf. opbygget et privat apparat for de ældre indskrifter, specielt kontinentets. Der er planer om at genoptage det bibliografiske arbejde ved samvirken med Seminar für deutsche Philologie.

1. udgave af Runenkunde udkom i 1968. Efter en bibliografi og et indledende kapitel om runerne følger afsnittene om indskrifterne (s. 19-89). Forf. henviser til de eksisterende runeværker, men anfører eventuel nyere litteratur (f.eks. citeres litteratur om Rök-indskriften efter 1918, medens der for Sparlösa henvises til Västergötlands Runinskrifter, 1958). Indskrifterne med de ældre runer inddeles efter fundtyper og fundgrupper (s. 19-43), et fundkort viser udbredelsen af indskrifter med futharken og på spydblade, et forekomsten af spænder, mosefund og sydgermanske indskrifter. De anglosaksiske og frisiske indskrifter behandles i et kapitel for sig.

Udviklingen af den yngre futhark fremstilles s. 50-54 (i den nye udgave står fejlagtigt i registret »Die Entwicklung des jütischen (!) Futharks«). Af de skandinaviske indskrifter omtales et snævert, men karakteristisk udvalg, fra Danmark således de ældste runestene og de historiske indskrifter. Af de talrige svenske runeindskrifter anføres eksempler på sådanne, der fortæller om Englandsfærd og østerfærd, vidnesbyrd om kristendommen, reisdokumenter, m.m. Fra Norge nævnes foruden nogle indskrifter fra vikingetiden en række eksempler fra Bergens-fundene (s. 83-86). Til de nordiske indskrifter uden for Skandinavien gives bibliografiske oplysninger (s. 86 f.).

De forskellige teorier om runernes oprindelse drøftes s. 90-95. Spørgsmålet inddeles i tre punkter: 1. Hvilket alfabet ligger til grund for runerne? 2. På hvilket sted og hos hvilken germansk stamme udvikledes runeskriften? 3. På hvilket tidspunkt skete det? For den norditaliske teori taler efter forf.'s opfattelse en række formelle overensstemmelser, vekslende skriftretning, anvendelsen af skille tegn, enkeltskrivning af dobbeltkonsonant.

I en række korte kapitler behandles forskellige forhold: Lønruner, litterære vidnesbyrd, runedigte, runenavne, runemagi, forfalskninger. Bogen slutter med en fortegnelse over opbevaringssteder (museer) og et indskriftregister.

Det er et meget omfattende stof, forf. har givet en kort og klar fremstilling af. Ved hjælp af samlingerne i det skandinaviske seminar har han kunnet ledsage de enkelte afsnit med fylde henvisninger til den vigtigste litteratur.

Den nye udgave består af et optryk af 1. udgave, udvidet med et »Anhang« (s. 122-54).

Forlaget ville ikke gå med til en helt ny udgave, og anhanget måtte begrænses til 2 ark. I dette giver forf. en oversigt over fund og forskning efter 1968. I Danmark er nyfundne indskrifter indtil 1976 optaget i Erik Moltkes bog. Efter den tid er der fremkommet genstande med runeskrift fra o. 200 ved udgravningerne i Illerup Ådal (s. 124-125). Indskriften på Ribe hjerneskal omtales s. 137 med henvisning til Moltke og Kabell. En ny tolkning er foreslået af Niels Åge Nielsen i *Sønderjysk Månedsskrift*, 1980, s. 276-80 (hertil bemærkninger af Harry Andersen, smst. 1981, s. 21-23). Et knivskaft fra 12. årh. med ca. 120 runer er fundet i Slesvig (s. 123). Af Bergen-indskrifterne er den første del publiceret af Aslak Liestøl i 1980 (den opføres s. 123 med en fejl i titlen: »Norges Innskrifter med de ældre (!) Runer. Bd. VI, 1«).

Jelling stenene og anlægget er udførligt behandlet i 1. udg. (s. 59-62). I anhanget gives en orientering om nyere litteratur (s. 136 f.). Forf. foretrækker nu den traditionelle opfattelse af Jelling 1; han omtaler de forskellige tolkninger af indskrifternes *kumbl* (senest behandlet af Ole Thamdrup i *Kuml*, 1981) og de forskellige opfattelser af stensætningen. Der kunne være grund til også at omtale den diskussion, der har været om indskriften på Jelling 2, idet nogle forskere har ment, at slutningen er en senere tilføjelse. Om runestenene skriver han, at deres oprindelige stilling er omstridt (s. 61). Ved en udgravning under den store Jelling sten er det nu konstateret, at den står på sin gamle plads; men dette resultat er vist kun fremlagt i et foredrag.

Centrale problemer inden for runologien er under bestandig drøftelse. Det gælder runernes oprindelse, futharkens omdannelse og indskrifternes (eller runernes) magiske karakter. Höfler har fremsat en ny udformning af Bugges teori, at Herulerne har spillet en afgørende rolle for runeskriften; efter hans opfattelse er det ikke et folk, en stamme, men et kultisk krigerbund med tilstrømning af forskellige germanske stammer (s. 144). For spørgsmålet om runernes tidligste historie er Meldorf-fibulaen, Syd-Ditmarsken, muligvis af stor interesse; den dateres til 1. halvdel af 1. årh. e. Kr. Forf. opdagede ved et besøg i 1979 i det slesvigholstenske landsmuseum, at den har (skrift)tegn, men han anser det ikke for sikkert, at tegnene er runer (s. 125).

Det har i dette århundrede været en fremherskende opfattelse, at runer og runeindskrifter er magiske. Anders Bæksted, *Målruner og Trolldruner* (1952) underkastede denne teori en indgående kritik, og tråden er på det seneste taget op af forf. og Elmer H. Antonsen (s. 145). Forf. søger gennem en kritisk analyse at udskille indskrifter, som må eller kan være umagiske (profane). Antonsen mener, at den magiske opfattelse hænger sammen med, at man har betragtet sproget som nordisk, og han stiller sig afvisende over for de magiske tolkninger. Men det gælder om adskillige af hans tolkninger som om Bæksteds: De er ingenlunde mere sandsynlige end de magiske (jf. min anmeldelse af Bæksted i *Arkiv* 1955).

Forf. anfører en hel række afhandlinger om futharkens omdannelse (s. 133 f.). Og så har han endda ikke medtaget Wessén, *Från Rök till Forsa* (1969), og Aslak Liestøl har skrevet endnu en afhandling i *Saga-Book XX*, 4 (1981). Det er snart sagt sådan, at der er lige så mange meninger som runologer, og forf. nøjes med at skrive, at spørgsmålet er »in der letzten Zeit kontrovers diskutiert worden, ohne dass sich bisher eine einheitliche Auffassung durchzusetzen vermochte.«

De urnordiske indskrifternes sprogform har været omstridt; forf. har gjort rede for nyere opfattelser (s. 15 f.), bl.a. at sproget skulle være nordvestgermansk (Kuhn, Makaev). Denne tanke har fundet tilslutning, men også mødt kritik (se *APHs XXX*, 1975, 6 ff.). Spørgsmålet er senest blevet udførligt behandlet af Ottar Grønvik, *Runcene på Tunesteinen* (1981) s. 33-69. Ud fra visse lydudviklingers relative kronologi kommer Grønvik til det resultat, at den nordvestgermanske fællestrin ligger forud for indskrifternes tid. Hans konklusion er, at

indskriftsproget er nordisk (denne bog er øjensynlig først kommet til forf. 's kendskab efter afslutningen af hans manuskript. Det samme gælder Kai-Erik Westergaard, Skrifte tegn og symboler, 1981).

2. udgave af Runenkunde med Anhang giver en værdifuld orientering i emnet. Fremstillingen vidner om forf. 's kyndighed, og den er præget af en saglig holdning. Bogen er velegnet til indføring i studiet, og for runologer af faget er den et nyttigt hjælpemiddel, ikke mindst ved den litteratur, der er samlet.

Karl Martin Nielsen

Sveriges medeltida ballader. Band 1: Naturmytiska visor (nr. 1-36). Utgivna av Svenskt Visarkiv. Huvudredaktör: Bengt R. Jonsson. Melodiedering: Margareta Jersild. Textedering: Sven-Bertil Jansson och Bengt R. Jonsson. Almqvist & Wiksell International, Stockholm (1983). (6), 496 s., hellærred.

Det var af flere grunde min hensigt at anmelde den norske og den svenske standardballadeudgave samtidig, måske som een punktvis sammenlignende recension. Da nu red. bad mig fremskynde anm. af *Norske mellomalderballadar* I 1982 (NMB, se DSt 1983 125-27), vil jeg gå den modsatte vej og tale om den svenske udgave, SMB, uden hensyn til den norske, skønt de selvfølgelig har mange fællestræk. Ligheden begynder med formatet, dog ikke i bibliotekarøjne, hvor SMB lige akkurat er de millimeter større, som trækker den over i kvartformatet over 25 cm.

Planen om et svensk visecorpus er ikke århundredgammel som planen om et norsk, men i Svenskt Visarkiv's godt trediveårige levetid har udgaven altid været regnet som institutionens fornemste langtidsplan. Den nytiltrådte bestyrelse traf sit allervigtigste valg allerede i 1951 ved at beslutte sig for en udgave efter teksttyper og ikke kilde for kilde, og siden har man haft målet i sigte gennem »udredninger« og prøveredaktioner og gennem arbejdet på typeindexet *The Types of the Scandinavian Medieval Ballad* (nævnt i min »norske« anm.). Andre vigtige beslutninger gjaldt optagelsen af hele det finlands-svenske materiale trods Otto Anderssons udgave fra 1934; begrænsningen til højst 25 trykte varianter pr. vise; publicering af melodierne side om side med deres tekst; og adskillelse af edition og kommentar, således at kommentaren bringes i særlige bind, der i tidens fylde kan udarbejdes i nye ændrede udgaver uden at vanskeliggøre fotografiske optryk af tekstudgaven, der må anses for definitiv.

SMB tænkes udgivet med fem tekstbind efter traditionel genredeling, 2 + 1 bind tekst- og melodikommentar og et mindre bind 9 med supplement og registre. Kan man gennemføre dette ud fra de meget store forarbejder med et bind hvert andet år som planlagt, kommer der til at stå 1999 på det sidste; den der lever vil få det at se.

SMBs udnævner er få: foran 16 s. indledning om tidligere udgaver og en redegørelse for de meget gennemtænkte principper og procedurer for tekst- og melodigengivelse; bagi forkortelser, en knap litteraturliste udelukkende med kilder og et ligeledes kort engelsk resumé af indledninger. Registre må man som sagt vente på, og der er som i de fleste balladeudgaver ingen illustrationer udover en frontespice.

Mellem disse udnævner henruller selve sagen, viseopskrifter af 36 naturmytiske viser, hvoraf nr. 7 ikke findes i DgF, mens enkelte andre findes i DgF udenfor bind II. Til visens titel føjes TSB-nummer. Viseindledninger må søges i kommentarbindet, men kommer dog altså; derimod gives en kildenote (énspaltet og på en eller anden måde svær at overskue) og omhyggelige tekstkritiske anmærkninger til hver opskrift. Opskrifterne har selvfølgelig

storbogstaver, evt. med tilføjede småbogstaver, og er der over 25, meddeles en rent bibliografisk note med signatur AA, AB, ... AX, BA, BB osv., hvilket uægtelig er klart forskelligt fra Ab el.lg., men til gengæld ikke giver noget relief, intet foreløbigt indtryk af disse opskrifter sammenhæng med de trykte eller med hverandre. Noter, viser og anmærkninger er sat med en og samme skrift (Times 9/10), men her savnes relieffet ikke, fordi de tre tekstarter er tilpas forskellige.

Melodierne optræder foran deres tekst i klar traditionel skrivning af Bengt Lundblad; de er omfattet af den bibliografiske note og forsynet med egne anmærkninger. Er kilden harmoniseret, optrykkes hele satsen, således i mange numre fra anm.s specielle ven Peter Grønlands *Alte schwedische Volksmelodien*, Kph. 1818, som i sig selv er uopdrivelig.

Naturligvis bruges kolumnetitler, nemlig *SMB 1* osv. Ja ja, vi har jo set titler uden nummer (DgF's tidlige bind), begge dele (sammes senere bind), ingen af delene (NMB), men forandring fryder nu ikke altid, så propert det end ser ud. Kan vi ikke få titlerne med???

Hæderen for SMB tilfalder adskillige. Det første binds udgivere er nævnt ovenfor, flere andre figurerer i forord og indledning, men ikke for intet står institutionen Svenskt Visarkiv alene på titelbladet, og ikke for intet har professor dr. Bengt Jonsson været dets chef i mange år. Vi takker, og hvis planen holder, hvad dette bind lover, tør vi vel bruge F.J. Childs ord om DgF, at det er en udgave som ikke levner andre ønsker end ønsket om dens fuldendelse.

Erik Dal

Familieliv på »Liljebjerget« i Ribe omkring 1600 belyst gennem breve ved Bue Kaae. Sydjysk Universitetsforlag, 1983. 77 s. Kr. 94,50.

Denne lille bog er en kommenteret udgave af otte breve, der i begyndelsen af det 17. århundrede er blevet udvekslet mellem medlemmer af familien Vedel. Brevene har været kendt og benyttet tidligere, men nogle har kun været citeret i uddrag, og andre er blevet gengivet med diverse normaliserende indgreb. Det er en god idé, som det her er sket, at samle dem til en helhed og at udgive dem bogstav- og tegnet efter originalmanuskripterne.

Brevenes hovedperson er Søren Andersen Vedel (1587-1653), ældste søn af Anders Sørensen Vedel og hans anden hustru, Mette Hansdatter. Søren Andersen Vedel har skrevet de fem af brevene, to til faderen og tre til moderen, og de resterende tre, et fra faderen og to fra moderen, er skrevet til ham. Brevene mellem fader og søn er i den velkendte makaroniske sprogform, hovedsagelig dog skrevet på latin.

Udgavens titel er måske lidt misvisende. Brevene belyser ikke så meget familielivet på Liljebjerget som Søren Andersen Vedels løbebane, fra han i 1604 forlod Ribe for at studere i København, til han i 1616 kæmpede for at vende hjem igen ved at opnå stillingen som sognepræst ved domkirken. Han havde da studeret et lille års tid i Heidelberg, hvor han i 1607 erhvervede magistergraden, han havde slidt sig igennem næsten tre bitre år som rektor i Sorø (»Gud giffue ieg aldrig haffde seet Soerø«, skriver han), og han havde som kongelig stipendiat foretaget en langvarig studierejse udenlands.

Men naturligvis bidrager brevene også til at belyse de korresponderende personer. Stærkest tegner sig nok billedet af moderen, bekymret og formanende, men åbenbart også udstyret med ikke ringe åndelig styrke og praktisk handledygtighed. Gennem hendes levende breve gives også streger til et portræt af den aldrende Anders Sørensen Vedel: han gøres »nu med tiden wankelig oc skrøbelig«, skriver hun i 1606, og hun har svært ved at få ham til at ta-

ge klar stilling til sønnens anmodning om pengeforstærkning, »hand suarer mig icke altid saa lige det wedst du well« (s. 27); og i 1608 må hun tålmodigt vente på, at han træffer beslutning om sine yngre sønners uddannelse: »fader er icke lenge wid it synd oc meget wankelig der hos« (s. 41).

Udgiferen har forsynet brevene med indledninger og med udførlige noter, overvejende af personal- og lærdomshistorisk, i mindre udstrækning af sproglig art. Der er illustrationer, bl.a. faksimilerede prøver af et brev fra hver af de tre brevskrivere. Til de latinske partier er knyttet dansk oversættelse. Udgiven afsluttes med et personregister. Hovedindtrykket er, at udgavens benytter er vel hjulpet med dette apparat. På baggrund af, at udgiferen identificerer snart sagt alle de personer, der nævnes i brevene, og også ofte giver en kort redegørelse for deres levnedsløb, kan det måske undre lidt, at han ikke gør meget for at tilfredsstille læserens dog vist berettigede nysgerrighed m.h.t., hvordan det siden gik hovedpersonen Søren Andersen Vedel. At han blev gift med Susanne Pedersdatter, og at han døde i 1653, må udlæses af en billedtekst på s. 53, og hvad han i øvrigt har bedrevet, står der ikke meget om; men naturligvis kan udgiferen have ret i at mene, at det er lettere at skaffe oplysninger om ham end om så mange andre af de implicerede.

Brevene stammer fra en social gruppe, der ikke er så stærkt repræsenteret i det bevarede materiale, og fra et tidspunkt, da den kraftige strøm af (adelige) privatbreve er ved at ebbe ud. Udgiven har således interesse under mange synsvinkler, og udgiferen har i sine kommentarer beskæftiget sig med adskillige af dem. En særlig anledning til at gøre opmærksom på udgiven i Danske Studier er, at den også har interesse under en synsvinkel, der ikke primært har været udgiverens: den giver godt materiale til studiet af sprog og stil i privatbreve fra ældrendansk periode.

Poul Lindegård Hjorth

Christian Falster: Satirer, 1720-42. I: Tekst, II: Kommentar. Udgivet for Det danske Sprog- og Litteraturselskab af Aage Schiøtzt-Christensen. C.A. Reitzels Forlag. Kbh. 1982.

Den nye tobinds-udgave af Falsters danske satirer, som DSL har ladet besørge, afløser Christen Thaarups udgave fra 1840 og danner sidestykke til selskabets udgivelse af Falsters latinske essays *Amoenitates philologiae* (I-III, 1729-32), som Jørgen Olrik oversatte under titlen *Lærdoms Lystgaard* (1919-20).

Textbindet indeholder otte originale satirer: *Disse Tiders Onde Optugtelse* (1720), *Daaerss Alamodiske Leve-Regler* (1721), *Dend Daarlige Udenlandske Rejse Og Modige Hiemkomst* (1721), *Dend U-tidige Rang-Syge* (1722), *Dend Uforsvarlige Recommendation* (1722), *Verden Som Et Doll-Huus* (1730), »Amicus certus in re incerta cernitur« (bidrag til Holbergs verskonkurrence 1739) og »Den Latinske Skriver-Stue« (bidrag til Bolle Luxdorphs *Samling Af smukke Danske Vers* og *Miscellanea* (1742) samt hans oversættelse af Juvenals 14. satire om børneopdragelse. Kriterierne for afgrænsning af dette tekstkorpus som det autentiske har udgiferen overbevisende redegjort for i en artikel i *Danske Studier* 1980; det betegner en reduktion i forhold til den kánon, som blev etableret af Nyerup, fastholdt af Thaarup og yderligere udvidet af Ehrencron-Müller; bl.a. den berømte »Det daarlige Giftermaal« må fra nu anses som apokryf.

Til den anm. udgave er de udgaver af satirerne, der udkom i Falsters levetid, blevet kol-

lationeret og resultatet meddelt i et (selektivt) variantapparat, placeret umiddelbart inden kommentaren til den enkelte satire. Smst. findes angivet udgiverens tekstkritik, som desværre ikke er udført helt konsekvent: I de fleste tilfælde er de foreslåede rettelser faktisk foretaget i førstebindets text, i flg. tilfælde derimod ikke: Utid.Rang-Syge 55,7, Doll-Huus 42,4 og 51,2 (den forskellige praxis falder ikke sammen med forskellene i formulering mellem »rettes« og »er rettet«), og i tilfældet Uforsv. Recom. 71,3 er rettelsen ukorrekt udført. Egentlige trykfejl i teksten er meget få (»Berænkstom« for »Betænkstom« i Uforsv.Recom. 44,6; »Skriffit« afskåret til »Skrif« i Juv. 1,3).

Udgiverens godt 50 sider lange generelle indledning (bd.II) redegør kyndigt for mange slags afhængigheder, Falster som satiredigter var bundet af i forhold til den ældre cnevælde og dens institutioner: Statsformen påførte ham loyalitetskrav og (selv-)censur, patronklient-systemet (i Falstes tilfælde repræsenteret af bl.a. den kloge Chr. Rantzau) betød både støtte og styring, og latinskolen (Ribe Katedralskole) blev rektor Falsters liv og skæbne, en meningsfuld livsopgave og skuepladsen for ansættelsestrakasserier og - formentlig indbildt - martyrium. Herudover inkorporerer indledningen tre mere specielle undersøgelsesresultater, der tidligere har kunnet læses i *Danske Studier* 1981: 1) Den færdigskrevne Juvenaloversættelse blev henlagt efter kritisk vejledning fra Rantzau i jan. 1719 (Chr. Bruun: *Falsteriana* 1869, p. 129) og først udgivet 1731. Erik Sønnerholm fremlægger andetsteds i denne årgang af *Danske Studier* et håndskriftfund, der på afgørende måde støtter den hidtidige antagelse af en tabt udgave fra omkr. 1719 - under den ene forudsætning, at den af Sønnerholm fremdragne afskrift (dateret 1719) virkelig er foretaget efter et tryk og ikke efter et håndskrift. Selv om Sønnerholms fund skulle tillægges beviskraft, bliver dette dog uden destruktive konsekvenser for Schiøttz-Christensens to øvrige resultater. 2) Falster modtog en dobbelt impuls til at skrive satire på dansk: Rantzaus animering i det nævnte brev og Juvenal-satirens omtale af forskellige »furores«, en psykologisk-moralsk betragtning, der fik fornyet aktualitet ved i Falsters påhør at have tjent som kommentar til en religiøs psykops optræden i Ribe (*Lærdoms Lystgaard* II, p.82 f). 3) Ud fra Falsters egen redegørelse bliver *Verden Som Et Doll-Huus* gennembrudsværket for Falster som dansksproget satiredigter, og ved sammenligning mellem det latinske essays redegørelse for den oprindelige udformning (*Lærdoms Lystgaard* II, p. 83-85) og den trykte version fra 1730 kan aflæses yderpunkterne i en udvikling fra almen satire, båret af humor og selvironi, til personlig satire, med præg af mismod, defeatisme og resignation. - Af detaljer i indledningen skal kun bemærkes, at den med tilslutning citerer Nyerups karakteristik af satirerne, at de har skaffet Falster »en hæderlig Plads paa den danske Parnas.« (p.8, jvf.p. 35), hvorefter der fortsættes: »Netop en hæderlig - hverken mere eller mindre: Falster var ikke et primitivt poetisk geni.« Men udgiveren burde nok have fået mistanke til betydningen af ordet »hæderlig«, når han så sin forgænger Christen Thaarup i sin højtstungne dedikation af *sin* Falster-udgave betegne sin faderstatistikeren Frederik Thaarups »Skribentbane« som »hæderlig[*g*]« - og fornemmet, at ordet i det 18. og 19. årh. oftest betyder: hæderfuld (ODS VIII, sp.1005).

Som optakt til kommentaren bringes nogle siders »Almindelige bemærkninger«, hvori nutidslæseren én gang for alle instrueres om ejendommeligheder af metrisk og sproglig art (arkaismer i vokabularet, obsolete træk i morfologi og syntax). Den forventede forudsetningsløshed på disse områder hos den ikke-filologiske bruger vil nok i stadig højere grad vise sig som realistisk, og en sådan kortfattet introduktion dermed som nyttig og måske endog nødvendig: Læsere af det 18. årh.s poesi kan begynde her! Det er dog næppe helt korrekt, når Schiøttz-Christensen omtaler »[...] den aleksandriner, der som havets ustandselige og ensformige bølgeslag har genlydt i dansk poesi i århundredet før [Falster] og næsten et år-

hundrede efter.« (p.63, min fremhæv.): *Peder Paars* (som Chr. Rantzau sendte Falster med sin anbefaling: *Falstria*, p.130) umuliggjorde stort set alexandrineren som metrum i al seriøs digtning på dansk grund; Brorsons *Lissabons ynkelige Undergang* (1756) og Ewalds *Adam og Ewa* (1769) er enlige svaler.

De derpå flg. kommentarer rummer såvel kortfattede sproglige og reale oplysninger som noget længere - diskuterende og ræsonnerende - tolkninger og tolkningsforslag. Vi vender os i første omgang mod de sproglige kommentarer, hvortil ODS angiveligt (p. 62) har været hovedkilden. Efter skyldig kvittering for de mange gode håndsækninger til forståelsen fremdrager vi et par diskutabile enkeltheder. I Ond.Opt. skriver Falster om dagdriveren, der undrager sig sine sociale forpligtelser: »Ham maa jeg spørge, hvem hand er?/Hvad Meen hand har paa Armen?/ Thi see! hand Haanden enten bær/I Lommen eller Barmen.« (53, 5-8). Kommentaren går ud fra, at Falster med det omtalte »Meen« sigter til en legemsbeskædigelse, som manden kan have påført sig for at undgå at springe soldat (p.80), men den flg. str. hos Falster viser, at der - ironisk - sigtes til invalidering som følge af krigsdeltagelse (en fare, som den asociale parasit netop ikke har udsat sig for). Når junkeren i Leve-Regler rådes til at tage religionen let og ikke bryde hovedet med »Bibels Postil« (8,5), men gør bedst, når han »[...] alting udi Verden til/Naturens Lov hentyder.« (8,7-8), forklarer kommentaren »Naturens Lov« alene som fysiske naturlove. En anden betydning kunne måske tænkes at klinge med her, nemlig den juridiske: naturretten som rationalistisk, sekular opposition mod teologisk supremati inden for retsfilosofien. Således benytter Holberg begrebet i *Introduction Til Naturens- Og Folke-Rettens Kundskab* (1716) i kapiteloverskrift (»Cap.III. Om Naturens Lov«) og definerer det: »Hvad Naturens Lov er. Grundvolden af den naturlige Lov, er at et hvert Menneske, saa vit det staaer til ham maa holde ved lige Samqvem og Foreening [...]« (SS I, p.540). Samme junker kan roligt stifte gæld: »Ved *Moratorium* I Jo/Kand hindre Registering,« (30,5-6); »moratorium« betyder her ikke »henstand« (p.93), men officiel beskyttelse mod kreditorers forfølgning (jvf. ODS XIV, sp.350). Til den unge rejsende i Udenl. Rejse lyder spørgsmålet: »Hvi lodst du ikke til Pariis/Ved Borgerskab dig gifte?« (62,5-6). Kommentaren sætter gifte til = gifte med og parafraserer: »Hvorfor giftede du dig ikke med Paris ved at tage borgerskab dér?« (p.112). Men idet til lokalitet her (som ellers hos Falster) læses som: i, forekommer flg. opfattelse af de to vers mere nærliggende: Hvorfor tog du ikke borgerskab i Paris, hvorved du kunne gifte dig og sætte bo dér? I Juvenal-oversættelsen hedder det om jøderne: »Ja disse holder for [...] Ey underskød [...] at være/ Imellem Kjød af dem og Sviin:/De lader sig omskiære.« (25, 5-8). Schiøttz-Christensen følger Thaarup i den tvivlsomme accentuering af det jødiske forbud mod at spise svinekød og drager derefter konsekvensen: »Der er ingen forbindelse mellem dette og omskærelsen.« (p.162). Hermed overses den betydning, der kunne ligge i kolonet efter v.7, og som lader forbindelse ramme omskærelsen: De regner ikke mennesket for mere end et slagtedyr, man skærer i. En kontrol af stedet hos Juvenal, der anbringer forbudet mod at spise svinekød som parentetisk sidepointe, tyder på, at det er den sidste læsemåde, der må være den tilsigtede: »nec distare putant humana carne suillam,/qua pater abstinuit, mox et praeputia ponunt;« (Sat. XIV, v.98f). I en bemærkning til Juvenal-oversættelsens »Bølge-Vogne« (69,5) søger udgiveren det stilistiske forbillede i »den norrøne digtnings *kenninger*« (p.165); det er vel snarere et barokalt compositum. Til Utid. Rang-Syge 9, 4-6 foreslår udgiveren konjekturen Vor > For; strofen lyder: »Min Gienbos Nabo er bekient/Af Rang, men ej af andet;/Thi see! hand aldrig haver tient/Vor Konge eller Landet,/Vor Borger eller Clerici,/Vor Bonde og Soldater/I Cammer eller Cancelli/Og Commissariater.« Argumentationen går dels på, at man iflg. Falster som god absolutist kun kan tjene kongen: »Men gør man det, tjener

man netop derved for den ham betroede og ham undergivne samfundstotalitet, repræsenteret af de fire stænder« (p. 118), dels flg. parallelsted, hvis brug af præpositionen for hævdes at styrke konjekturen (ibid.): »Hvo kunde dømmes selsomt (i.e. urimeligt, vrangt; ukommenteret) om/ At dend et Tilnavn nyder/ Af Stat, *Justitz* og andet (...) / Som hjælper til med gode Raad/ At tienne Land og Riige,/ Hvis Pande tiit af Sveed er vaad/ For mig og mine Liige?« (Utid.Rang-Syge 56, 1-3 og 5-8). Til det første kan bemærkes, at dét synonyme forhold mellem »tjene for« og »tjene i transitiv anvendelse, som kommentatoren forudsætter, synes uden belæg i samtidens sprogbrug, hvor »tjene for« enten betyder »tjene som, tjene i egen-skab af« (jvf. Kalkar IV, p. 399, ODS XXIV, sp. 10f) eller skal efterfølges af en betegnelse for lønnen (jvf. ODS XXIV, sp. 11). Til det andet, at den tekstlige analogi må falde af syntaktiske grunde: »tjenne« og »[f]or« står i hver sin sætning.

At udgiveren har haft god hjælp i Thaarups realkommentar er en kendsgerning, og at han har benyttet sig heraf en selvfølge. Så meget mere kan det undre, at Schiøttz-Christensen i flere tilfælde giver op over for problemer, der allerede er tilfredsstillende løst hos Thaarup. I forbindelse med den kokette moders lektüre i Ond.Opt. 42,5-8 lyder kommentaren: »*Célin*[d]e, *Clé*[i]e, Faramond efter sammenhængen: franske romaner af tvivlsom værdi. Forfatternavnene har ikke kunnet oplyses.« (p.77). Thaarup har derimod været klar over, at de to første titler dækker over Madeleine de Scudéry's *Célinthe, nouvelle première* (1661) og samme forfatterindes berømte præcise 10 binds-roman *Clélie, histoire romaine* (1656-60) (p.14). Om *Faramond, ou Histoire de France* (1661-71), ligeledes en præcis roman, oplyser standardværket Barbier: *Dictionnaire des ouvrages anonymes* (II, sp. 433), at de syv første bind er af La Calprenède, de fem sidste af de Vaumorière. Ud-giveren kunne også have fulgt vinket hos Thaarup, som i forbindelse med *Clélie* og *Faramond* (i Casten Worms danske overs.) citerer Boileaus hån mod forfattere til en roman, der »sans blesser les lois ni la coutume,/ Peut conduire un héros au dixième volume.« Linjerne stammer fra Boileaus 9. satire (v.107f), forfattet 1667 og udg. 1668, altså inden afslutningen af *Faramond*. Et opslag i en kommenteret udgave af Boileaus *Oeuvres*, fx. Mongrédiens fra 1943 eller Françoise Escals Pléiade-udgave fra 1966, skaffer én både Mlle de Scudéry og La Calprenèdes navn. Når denne præcise læsende dames datter »[...] sine Oftringer/ Vil have paa sit Alter,/ Hvor *Cleopatra* Bibel er,/ Og Viiser *David's* Psalter.« (Ond.Opt 45,5-8), skal titlen (hvis metrisk bestemte udtale også synes at pege i fransk retning) søges i samme kulturtradition: »*Cléopâtre* I-XII (1647-58) er forfattet af den nævnte La Calprenède (jvf. Barbier I, sp. 617). Thaarup anfører dels dette værk (som dog fejlagtigt tillægges Mlle de Scudéry), dels - med Werlauff som kilde - en dansk »Cleopatra«, som Wielandt i 1721 søgte privilegium på at udgive (p.15); Schiøttz-Christensen benytter kun den sidste henvisning, hvis litterære fejlorientering han forstærker ved - under henvisning til stedet hos Werlauff - at indsætte bogen i »en række udgivelser af folkebogstypen« (p.77). De nævnte præcise romanværker oplevede europæisk udbredelse i oversættelser og var for det læsende publikum indbegrebet af sværmerisk kvindelitteratur; se eksempelvis omtalerne af La Calprenèdes romaner i Farquhars komedier *The Constant Couple* (1700) III, 4 og *The Inconstant* (1702) II,1. Empedokles benyttes i Utid.Rang-Syge 1,7 som eksempel på en ambitiøs åndsperson, og kommentaren henviser i denne forbindelse alene til »et bevaret fragment«, hvori han »fremstiller sig som gudernes ligemand, når han kranset med bånd og blomster drager ind i en by og da modtages af skarer, der trænger sig om ham i forventning om spådomme og helbredelser.« (p.116); det drejer sig om Empedokles-fragmentet 112 (Hermann Diels: *Die Fragmente der Vorsokratiker* I, 1951⁶, p.354f), citeret hos Diogenes Laertios (VIII,62). Men det er nok at søge for fjernt; Thaarup giver en utvivlsomt rigtigere forklaring, når han (p.67) udpeger den i Falsters

samtid udbredte beretning om filosofiens død: Empedokles styrkede sig i Etna for at bekræfte et rygte om sin guddommeliggørelse, men afsløredes ved, at en af hans bronze-tøfler blev udspyet af flammerne. Diogenes Laertios bringer anekdoten (VIII, 69), og Falster henviser selv til den (*Lærdoms Lystgaard* I, p. 153)!

I betragtning af kommentarens pædagogiske bredde kan det forekomme utaknemmeligt at efterlyse suppleringer (som da også kan indskrænkes til et fåtal). Men mon ikke det publikum, der her er udgivet for, burde få oplyst, at »degner« (Uforsv.Recom. 6,6) betyder: ælter, at »kroget« (Doll-Huus 62,4) betyder: ubillig, at »Hoved-sproget« (Lat.Skr.Stue 42,6) er hebraisk, og at »Behiertighed« (Juv.50,note (o)) er den egenskab, vi i dag benævner: mod? Desuden savnes kommentar til Juvenal-oversættelsens fortale.

Når Falsters satirer er så interessante - og den anm. udgave derfor trods de anførte, sporadiske pletter må betragtes som meget kærdkommen - skyldes det jo ikke blot disse tekster selv, men lige så meget, at den væsentligste del af dem er både skrevet og udgivet umiddelbart forud for Holbergs skæmtedigte og komedier. Har Holberg kendt Falsters satirer og har han modtaget påvirkning fra dem? Til det første spørgsmål må det straks konstateres, at ved den lejlighed, hvor Holberg mest direkte omtaler Falster, har han været uvidende om hans identitet. Det drejer sig om Falsters anonyme deltagelse i tredje omgang af Holbergs verskonkurrence 1739; Holberg vurderede Falsters »Amicus certus« (der dog ikke tilkendtes prisen) sådan: »*Poësen* og Tankerne give [...] tilkiende, at Skribenten er en gammel og vel *exerceret Poët.*« (SS IX, p.552). Først 1797 udlagde C.A. Lund Falster som forfatteren, beviseligt med rette (jvf. Schiøtzt-Christensen i *Danske Studier* 1980, p.128f). Et tidligt og med henblik på påvirkningsspørgsmålet derfor mere interessant vidnesbyrd findes i de to fortale til *de 4re Skiente-Digte* (1722). Når det i den første af disse, Hans Mikkelsens, hedder: »Jeg kand roese mig af, [med *Peder Paars*] at have brudt lisen til adskillige andre smukke Vers, som nyeligen udi *de Materier* ere komne for Lyset, og som læses af Folk med Behag og Opbyggelse.« (SS II, p.454 jvf. indl. til anm. udg., p.7), er det en allusion til Falsters Ond.Opt. og Udenl.Rejse (evt. også Leve-Regler). Dette kan man vide med sikkerhed, ikke blot på grundlag af manglende alternativer, men også fordi der i denne og i Just Justesens følgende fortale explicit henvises til og citeres fra den - anerkendende - anmeldelse, Andreas Hojer skrev af de to nævnte Falster-satirer i sine *Nova Litteraria* nr. 13 af 10. juli 1721 med diffamerende sidehug til *Peder Paars*' forfatter: »Qui vulgo plebis, vt fere certius esset lucrum, plebeia quin obscoena subinde cecinerunt [af: cano], eiusmodi Lectoribus laudandos permittimus.« (p. 16), jvf. N.M. Petersen: *Bidrag til den danske Literaturs Historie* IV, 1871², p. 410 og Ehrencron-Müller: *Forfatterlexikon* X, 1933, p.80). Holbergs egen vurdering af Falsters satirer er, at de er »*honnete* og uskyldige«, men på den anden side rammes af kritikken mod »*Juvenalis* eller dislige *Poeters Morosité*, der dræbe Folck med gammel *Postil-Morale* og *Io-cis commonibus*, der fordømme Fruentimret, fordi det dricker *Thee* eller *Caffée*, gaar paa *Comoedier*, bruger anden Klædedragt end den gamle Verden & c. eller Mandfolk, fordi de spille Kort eller drikke sig et Ruus iblant.« (SS II, p.455, jvf. indl. til anm. udg., p. 36f). Den refererede sædekritik svarer til Ond.Opt. 40 (+ 53), Udenl.Rejse 9, Ond.Opt. 51 (+ 40), Ond.Opt. 8-16 (+ 46 + Udenl.Rejse 46f, 50) og Udenl. Rejse 53.

Spørgsmålet om påvirkning har været stillet med henblik på forholdet mellem Udenl. Rejse og *Jean de France*, hvis emnefællesskab allerede bemærkes af Werlauff (*Historiske Antegnelser til Ludvig Holbergs atten første Lystspil*, 1858, p.51), og hvorimellem påvirkningsrelation er blevet hævdet af Billeskov Jansen (*Danmarks Digtekunst* II, 1964², p.168 og Holberg: *Værker i tolv bind* III, 1969, p.159f), samt mellem Utid.Rang-Syge og *Den honnette Ambition*, hvis emnefællesskab noteres af Roos (Holberg: *Comoedierne* III, 1924,

p.466,n.1); Vilh. Andersen foretager en mere uforpligtende sammenføring af de 2 × 2 værker (*Illustreret dansk Litteraturhistorie* II, 1934, p.165). Dêrudover kunne man hæfte sig ved ligheden mellem figuren i Doll-Huus, str. 54-65 og Herman von Bremen i *Den Politiske Kandestøber*. Som omtalt blev Falsters satire, skønt affattet ca. 1719, først udgivet 1730, hvorfor en påvirkning fra Falster på Holberg som ved de to først anførte tilfælde, kan udelukkes her. Muligheden af en påvirkning den anden vej diskuteres af Schiøttz-Christensen i anm.udg.s kommentar, hvor den afvises med den næppe principielt holdbare begrundelse, at lighederne er for påfaldende (p.138).

Men selv om påvirkningsspørgsmålet indskrænkes til at gælde Udenl.Rejse - *Jean de France* og Utid.Rang-Syge - *Den honnette Ambition*, er der grund til at vogte sig for to af komparatismens klassiske fejkilder. Den første angår muligheden af en fælles kilde for den potentielle giver og modtager af indflydelse, i dette tilfælde oplagt: Juvenal. Når eksempelvis Frands i *Jean de France* over for Jeronimus omtaler et nu helbredt sdestykke til sin gallomane søn og herunder bemærker: [...] hand vilde end icke ligge hos en Pige, uden det var paa Frandsk« (I, 4; SS II,p.665), er vi langt fra Falsters blufærdige beskrivelser af den unge rejsendes turisterotik (Udenl.Rejse str. 19, 23 og 38), men står over for en (upåagtet) Juvenal-reminiscens: Blandt kvinders viderværdigheder opregnes i 6. satire deres græsk-snobberi, og i denne forbindelse hedder det: »concumbunt Graece« (v.191).

Den anden komparative fejkilde, der kan være grund til at være på vagt over for også i denne sammenhæng, er atomismen, fokuseringen på partikulære ligheder på bekostning af de meningsstrukturelle helheder, hvori de indgår. Vi skal gå en smule nærmere ind herpå og i al korthed pege på nogle forskelligheder mellem disse overordnede tematiske strukturer hos hhv. Holberg og Falster. I en række af Holbergs komedier, herunder de tre nævnte, men typisk også fx. *Erasmus Montanus*, opdeles personinventaret i to lejre efter modsatte normer. Disse normer støder sammen ved modsatte holdninger til visse emneområder, som repræsentanter for begge lejre forholder sig til. Blandt emneområderne er: penge, sprog, viden, udseende/fremtoning og konfession. De negative personer, »narrene«, forbruger uhæmmet, de positive investerer. De negative personer er ligeglade med, om de forstås, de positive vil bruge sproget som middel til kommunikation. De negative personers viden er mål i sig selv, for de positive er ordentlig viden instrumental. For de negative personer er udstyr, påklædning, allure etc. status-symboler, for de positive skal det tjene praktiske formål og opfylde materielle behov. Denne sidste modsætning, repræsentativitet vs. utilitet, fungerer *til-lige* som overordnet modsætning for de nævnte modsætninger inden for det finansielle, sproglige og cognitive emneområde: forbrug, ikke-kommunikation og ikke-instrumental viden fungerer som repræsentative normer, investering, kommunikation og instrumental viden som utile normer. Endelig er samtlige repræsentative normer esoteriske: kun gyldige for en snæver og lukket kreds, mens samtlige utile normer er exoteriske: almindeligt anerkendte og knæsatte. Under denne øverste binaritet kan det religiøse emneområdes modsætning, kætteri vs. ortodoksi, subsumeres direkte.

Sammenligner vi nu først med de to satirer af Falster, der mest iøjnefaldende indbyder hertil, ses det umiddelbart, at de esoteriske normer manifesteres hos satirikerens såvel som hos komedieskriveren. I Udenl.Rejse er den unge turist-students ødsle pengeforbrug et gennemgående træk og eksemplerne legio; at dette forbrug - i hvert tilfælde lejlighedsvis - har repræsentativ-esoterisk karakter skinner også igennem (fx.str.4 og 26). Det samme gælder forholdet til det ligeledes gennemgående cognitive emneområde: Han »meente, at hans Ungdoms Tid/ Ham havde kostet meere/ *Berømmelig* Studerings Flid,/ End *Mabillon* og *fleere*.« (2,5-8, den første fremhævelse er vores). I satirens afsluttende sekvens fordeler de

omtalte emneområder sig på enkelte strofer: str. 56: det apparitionelle, str. 57: det sproglige, str. 58: det cognitive, str. 59: det apparitionelle, str. 60: det konfessionelle, og normernes esoteriske præg fremgår explicit: »[...] Saa Folk i hvert et Vindue,/ Ja Børn i alle Gader/ Forfølger hannem, for at see/ Hans Udenlandske Lader.« (59, 5-8). I Utid. Rang-Syge indtager den ambitiøse (så længe han er det) en lignende holdning til finans: »Ej! koste, hvad det koste vil./ Gid pokker Penge skaane (...)« (3, 1-2) - og ud fra samme overordnede norm-sæt: »Lad Enden blive Bankerot,/ Saa er mand dog befriet/ Fra dend gemeene Pøbels Spot,/ At døe i Slutteriet.« (23, 5-8). Og hvad der forekommer ham attraktivt er netop at kunne posere i repræsentativ-esoterisk glans: »At alles Øyen gaber/ Paa mig, som Compagniets Sool,/ At alle for mig skraber.« (5, 6-8), hvilket konkretiseres i stroferne 12-22. Men det er karakteristisk, at ingen af de to satirer formulerer positive, utilt-exoteriske normer; galskaben er uden alternativ.

Sammenligner vi dernæst med de af de øvrige satirer, der behandler »Holbergske« emneområder (foruden de nævnte: konsumption, erotik, arbejde, familie), ser vi en anden karakteristisk forskel, nemlig en fra Holberg afvigende sammenkobling af repræsentative normer (udyd) og exoteriske: »Hvis *Cato* skulde nu opstaa,/ Og see i vore Dage,/ Hvad Maade Folk anvender paa/ De Unge at opdrage,/ Hand neppe fandt, den brave Mand,/ En Tøddel efterlevet/ Af sine Regler, hvilke hand/ Om Børne-Tugt har skrevet.« (Ond. Opt., str. 1); »Saa vil jeg Eder lære,/ Hvorledes I kand Folkelig/ Og efter Moden [NB: de to udtryk er synonyme] være [...]« (Leve-Regler, 5, 2-4, jvf. »disse Love« 68,6); »[...] Vor Verdens Børs (...)/ Der som et Doll-Huus er besat/ Af kloge Grillen-fænger (...)« (Doll-Huus, 5, 4-6); »Hand [i.e. satiredigteren] for sig selv en Landstings-Ret/ Mod heele Verden fører [...]« (ibid., 77, 5-6). Galskaben (udyden) er universel.

De to strukturelt beskrivelige afvigelsestyper (som kombineres Lat. Skr. Stue, hvilket vi ikke kan gå nærmere ind på her) lader altså Falsters satirer udsige en pessimistisk overbevisning om en enerådende eller ligefrem universel galskab, modsat Holbergs (emnemæssigt tilsvarende) komedier. Der kan herfra anstilles reflexioner over, i hvilket omfang denne strukturelle og ideologiske diskrepans skyldes forskelle i genrekraav og -muligheder. Den nye, tiltrængte udgave kan i det hele give anledning til fornyet beskæftigelse med de sjove gamle tekster. Der er grund til at bringe en tak for dette udgivelses-initiativ til DSL og udgiveren, ret en *rector falsteriensis*.

Jens Kr. Andersen

Johan Fjord Jensen, Morten Møller, Toni Nielsen og Jørgen Stigel: Dansk litteraturhistorie 4. Patriotismens tid 1746-1807. Gyldendal, Bbh. 1983. 640 s. 240,- kr. hæftet, 325,- kr. indbundet (sælges kun samlet).

Bind 4, det først udsendte af Gyldendals nye danske litteraturhistorie i ni bind, »den største nogen sinde« (salgsbrochuren), fremtræder i det ydre som et stateligt værk. Typografien er behagelig, den brede margin i højre kant velegnet til kommentarer og billedstoffet tilstræbt nyt, ofte tværfagligt og forsynet med hele små afhandlinger som tekst. Bindet har et summarisk forfatterregister, mens egentlig kritisk apparat (kilde- og litteraturhenvisninger) og registre (over navne, emner og illustrationer) først vil fremkomme i bind 9 i efteråret 1985, - en disposition, der ikke kun er upraktisk under den årelange udgivelse.

Er dette den moderne danske litteraturhistorie, standardhåndbogen, der gør alle tidligere overflødige? Svaret er afgjort nej - af flere, hver for sig vægtige grunde.

Det kollektivt forfattede storværk går ud i verden uden en programmerklæring. Den må ud læses af de arbejdspapirer, som deltagere i projektet for nogle år siden offentliggjorde forskellige steder (bl.a. Kultur & Klasse 32 og 35, 1978-79, og Festskrift til Mogens Brøndsted, 1978). Heraf fremgår, at det i midten af 1970'erne var hensigten at tilvejebringe en alternativ og materialhistorisk litteraturhistorie, medtagende de mundtlige og/eller proletarisk-folkelige genrer, der var »udgrænset« i den borgerlige litteraturhistorieskrivning. Det blev dog allerede da betonet, at målet ikke blot kunne være »en ideologisk-likvidatorisk traditions- 'formidling' « (Søren Baggesen). I forlagsbrochuren tales endnu mere neddæmpet om, med udgangspunkt i »en genlæsning og nytolkning«, at skildre »kendte og hidtil ukendte forfattere samt klassisk og folkelig digtning i sammenhæng med den kultur- og socialhistoriske udvikling«. Kursjusteringen, der heldigvis også sætter sig igennem sprogligt som et skift fra 1970'ernes ulæselige ideologikritiske sociolekt til en mere flydende stil, afspejler ikke alene de krav, et kommercielt bogmarked stiller til udgivelsen af et så dyrt værk. Den beror også på, at forfatterne - ifølge et upubliceret internt problemkatalog af murstens-tykkelse - måtte se i øjnene, at den grundforskning, de nye synsvinkler skulle baseres på, så godt som ikke eksisterede og ikke kunne oparbejdes på et kort åremål af de mange unge, forholdsvis urutinerede og beskedent belæste forskere. Værket tegner fra sin start in medias res til at blive mindre opsigtsvækkende i videnskabelig henseende end oprindeligt tænkt.

Bind 4 fra efteråret 1983 dækker perioden 1746-1807, - en afgrænsning, der pudsigt nok næsten præcist falder sammen med Frederik V.s og Christian VII.s regeringstid uden dog at være udtryk for en litteraturvidenskabelig nyroyalisme. Forfatterne, der med overraskende sprogbrug betegner sig selv som et kollektivt projekt - vel for ikke at hedde, hvad de er: *projektmagere* - er Johan Fjord Jensen, Morten Møller, Toni Nielsen og Jørgen Stigel. De er født henholdsvis 1928, 1949, 1952 og 1949 og er alle knyttet til jyske universiteter, men har baggrund i en landsdækkende litteraturhistorikergruppe på i alt 47 medlemmer. Forfatterkollektivet vil i det følgende blive betegnet som værket.

Værkets fællesnævner for perioden 1746-1807 er ikke, som man kunne vente, materialhistorisk: borgerskabets økonomiske og følgelig politiske vækst, men bevidsthedshistorisk: enevældens patriotisme-begreb. Indledningen bringer ingen egentlig definition af patriotisme, men det klarlægges dog, at en patriot er en undersåt, der ofrer sig for, hvad enevælden forstår ved det almene bedste, og den patriotiske ideologi opfattes som et historisk, men midlertidigt kompromis mellem den autoritære stat og den fremstormende borgerlige litterære intelligens (s. 28 ff.). Patriotisme-filosofien udfoldes især i forbindelse med J.S. Sneedorffs statsretlige synspunkter (s. 214 ff.), der forbavsende ordret går igen hos Steffens (s. 618 f.).

Indledningen trækker i øvrigt kortfattet nogle materialhistoriske linjer op (den oplyste enevældens statsapparat og selvskabte image, kongerigets dobbeltøkonomi med feudalisme på landet og merkantilisme i København).

Dernæst hedder det i et lettere forbløffet (og forurettet?) tonefald, at periodens digtning - altså bogens emne - helt »på tværs af hvad man skulle forestille sig« (s. 28) var forud for den materielle virkelighed, et laboratorium for eksperimenter med frigørelsesprocesser. Og så senere fremhæves usamtidigheden mellem den historiske og den litterære udvikling (s. 210), ja, det godtages næsten romantisk, at digtningen (in casu den bedste i årene 1770-84) kan være organ for ny erkendelse (s. 277). Desværre drager værket ikke for alvor konsekvensen heraf, men bruger megen kraft og plads på at belyse de velkendte historiske tildragelser, som man efter denne tese skulle tro var uinteressante i en litteraturs historie. Og værket lader sig absolut ikke henrive til en forgudelse af poesien for visionære egenskaber. I for-

bindelse med teodicé-problemet ræsonneres - vistnok nedsættende - at »Hvor logikken standsede, tog digtningen over. Den digteriske fantasi havde den evne, at den kunne sætte sig ud over de logiske modsigelser og hæfte sig ved det, den fandt væsentlig« (s. 266). Værkets forfattere er åbenbart ikke langt fra at mene som deres antagonist, den reformaristokratiske fyrstecopdrager Ove Guldberg, at poesi kan være prægtig, men indeholder for megen løgn (jf. s. 201). Det er ikke noget videre frodigt udgangspunkt for en litteraturhistorie.

Bindet falder i tre dele: tiden 1746-1770, hvor den aristokratiske dannelseskultur, primært hoffets, hersker, tiden 1770-1784, hvor den mødes af et borgerligt modspil under Struensee og Guldberg, og tiden 1784-1807, hvor den borgerlige kultur sætter sig igennem.

Inden for disse tre dele behandles stoffet efter udvalgte temaer (og i noget omfang efter litterære genrer), ikke efter forfatterskaber som i traditionel litteraturhistorieskrivning. En art linje danner nogle eksempler på kontraktligt indgåede og for kvinderne ulykkelige ægteskaber hentet fra det virkelige liv: rektor Tauber og jomfru Gregorians (s. 28), Frederik V. og Louise (s. 104), P.F. Suhm og Karen Angell (s. 170 f.), P.A. Heiberg og Thomasine Gyllembourg (s. 577 ff). Temagennemgangen udvides fra det rent litterære område til andre: den fransk-inspirerede salonkultur i Københavns fremmedsprogede overklasselag, brevskrivningens udvikling, adelens anstandslære, den aristokratiske affektpsykologi, herregårdsparkernes arkadiske naturiscenesættelse, hovedstadens klubliv, bogmarkedets etablering, naturvidenskabernes institutionelle frembrud.

Forfatterne fremdrager såvel interessante som mere kuriøse sager. Arkitektur analyseres som udtryk for magtudfoldelse og undertrykkelse: Frihedsstøtten (s. 18), Frederiksstaden (s. 43), søjle-moden (s. 106 f.), de landlige lystslotte (s. 143 ff.). Bindet lægger - bl.a. i en grundig diskussion af en typisk Metastasio-opera (s. 105-110) - megen vægt på teaterpolitiske forhold omkring Det kongelige Theater og Hofteatret som symptomer på konflikten mellem den stadigt mere svækkede aristokratiske ideologi og den styrkede borgerlige moral. Den atomistiske affektlære med rødder i førborgerlig psykologi beskrives udførligt i forbindelse med tidens arieteorier (s. 113, vist efter Torben Krogh). Overgangen i brevskrivningens historie fra embedsbrev til privatbrev får nogle instruktive sider (s. 57-69) - dog uden hensyntagen til, at der i de lærde århundreder også eksisterer privatbreve på latin. Hyrdedigtningen tildeles en stærkere placering end normalt som et sidste udtryksfelt for de førnævnte affekter, en drøm om »en arbejdsfri og sansebetonet overklassetilværelse« (s. 166). At samme hyrdepoesi tit beror på bagatelagtige misforståelser, der løses så let og elegant, som man trækker en sløjfe op, bliver i værkets alvorssprog til en diagnose af en »kommunikationsforstyrrelse« (s. 165).

Det er et princip, at de store forfatterskaber parteres og omarrangeres stykkevis og delte til fordel for de indbyggede teser om kampen mellem aristokratisme og borgerlighed. Alligevel kan værket noteres for et kompetent og velskrevet afsnit om Jens Baggesen op til 1800 (s. 589-597), solidt funderet på de endnu unævnte forgængere Vilh. Andersen, Brix, Aage Henriksen, Brostrøm og L.L. Albertsen. De nye og »hidtil ukendte forfattere« (brochuren) er ikke så mange i tal; blandt dem er visedigteren J.C. Brestrup og spændingsromanforfatteren Emanuel Balling. Sidstnævnte kunne for resten godt have været ihukommet også for en artikel »Om Haver« som et »Konstens Paradiis« (altså den følsomme havestil) i Ewaldianernes Det almindelige Danske Bibliothek for april 1778; den kunne på et lavere socialt niveau have suppleret værkets redegørelse for herregårdenes park-mode. På værkets kreditside kan endelig sættes kapitlet Det litterære marked (s. 512-549) med gennemgang af skillingsviser og presse og med udredning af boghandlernes, forlagernes og bogkøbernes situation (i forlængelse af Sven Møller Kristensens undersøgelse fra 1942 af digteren og samfundet).

Naturligvis rejser en så stofmættet fremstilling større og mindre indvendinger. Til dronning Louises ægteskab kan bemærkes, at det utvivlsomt var ulykkeligt i det lange løb, men Biehls beskrivelse af de nyforlovede på Charlottenborg berettiger ikke ordet »mishandlet« om Louise (s. 105) ved partiets indgåelse. Og det uddybes ikke senere (s. 594 og 597), at Jens Baggesens inklinationsægteskaber ikke faldt bedre ud end de kontraktlige, snarere tværtimod. Det må undre, at H. A. Brorsons »Svane-Sang« 1765 ikke er medtaget, da denne posthume ariesamling for det første er et fremragende eksempel på lyrisk rokoko, for det andet kunne støtte tesen om den stigende individualisering i litteraturen ved at vise Brorsons overgang fra kollektiv husandagt (Troens Rare Klenodie, 1739 ff.) til centrallyrisk bekendelsesdigtning. Det kan tilføjes, at i værkets bind 3, udsendt sent i 1983, får »Svane-Sang« en tilfredsstillende kort behandling (3 s. 511-513); det samme gælder sammesteds Stubs pietistiske alderdomsdigtning, som altså besynderligt nok skal opledes i bind 3, mens hans - kronologisk ældre - arie- og visedigtning er med i bind 4. Bag dette ikke videre heldige greb ligger vist nok en bestræbelse for ikke at komme ind på stilholdningen rokoko. Rokoko-begrebet, et af hele periodens væsentligste (og kendteste), strejfs kun (f.eks. s. 174), og definitionen af det gemmes i en billedtekst om fransk kunst (s. 166). Digternes nye selvbevidste oplevelse af deres skabende jeg demonstreres lidt overraskende på Tullins »Majdagen« (s. 184) snarere end på det i denne henseende bedre »Rungsteds Lyksaligheder« af Ewald, der må nøjes med en mat omtale (s. 186 f.), - et kunstigt forsøg på fornyelse. En billedtekst fantaserer (men harmløst) over udviklingen fra heroisk til borgerlig portrættstil ved indtolkning af en marskalstav og en hyrdestav i billeder, der ikke viser nogen af delene (s. 202). Tyge Rothes historiefilosofi og -skrivning, der i forening med den samtidige Herders bliver en vigtig inspiration for Grundtvig og dermed folkehøjskolen, er kun inddraget for så vidt angår Rothes syn på bondefrihed (s. 348 f.), - forståeligt, eftersom Rothe nærmest slet ikke er udforsket, men beklageligt. At betegne Rothes historikerkollega P. F. Suhms fremstillingsform som »kildeskritisk« (s. 312) er en forbier; Suhm refererer helst alle kilder med indgroet ulyst til at udelade nogen og fortsætter ikke på nogen måde Holberg-tidens hæderværdige kildekritiske skole (Árni Magnússon, Hans Gram). En påstand om P. H. Frimanns vellykkede omsætning af visen om Axel og Valborg til moderne episk-lyrisk form (s. 345) er allerede i samtiden dementeret af J. H. Wessel, der foretrak den oprindelige version for Frimanns akademiske klassicisme. I øvrigt er det Ewaldianernes - indrømmet: meget ufærdige - folkevises eksperimenter, der fører frem til romantikkens folkevisegennembrud med Oehlenschlägers »De tvende Kirketaarne« 1808, Baggesens »Agnete fra Holmegaard« samme år og Grundtvigs »Knud Lavard« 1809, ikke Norske Selskabs. Wessels komiske fortællinger, udtryk for »nøgtern afmagt« og retningsløse som konkret politisk satire (s. 339), tolkes uden eksemplifikation som angreb på aristokratiets livs- og oplevelsesformer. Wessel kaldes endog dansk litteraturs første store satiriker (s. 343), - hvad der går dårligt i spænd med analysen i øvrigt. Figurerne Hother og Balder i Ewalds »Balders Død« tolkes som to dimensioner af ét menneske (s. 410) med suveræn foragt for det af Ewald omhyggeligt understregede mytologiske perspektiv. I

1970' er-jargon lægges skylden for Ewalds mangel på borgerlig karriere over på samfundet og politikken, når det om »Levnet og Meeninger«, med underkendelse af Ewalds subtile sonderinger i sin egen labile digterkarakter, siges, at den i reduceret forstand handler om en kærlighed, der må mislykkes »på grund af samfundets materielle organisation og de deraf følgende begrænsninger af livet som helhed og følelseslivet i særdeleshed« (s. 459). Det meddeles i forarget tone, at Goethes Werther-roman blev forbudt i dansk oversættelse, fordi den forkyndte følelsernes grænsesprængende kraft (s. 464), men det kunne være tilføjet, at det borgerskab, den talte om og for, naturligvis uhindret kunne læse bogen på tysk (jf. s. 256: ca. 20% af Københavns borgere kunne tysk). Myten om Kamma Rahbeks litterære salon på Bakkehuset holdes ved magt (s. 474), skønt det i hvert fald ikke var i fransk aristokratisk stil (som beskrevet s. 34-51); Vilh. Andersen har rigtigt kaldt Bakkehuset et feriehjem for tidens digtere og skønlånder, hvor de netop blev behandlet efter deres menneskelige kvaliteter og ikke efter deres kunstneriske talenter (Ill. Lit.hist. II s. 841). Mere substans er der i omtalen af Friederike Bruns litterære selskabelighed på Sophienholm (s. 580), som nu aldrig fik videre betydning. Et udtryk fra en lyrisk skillingsarie om, at spradebasser sværmer omkring en piges uskyld »Som Fluier i September Maaned« (s. 523), udlægges bogstaveligt: »fluerne, der svirrer om pigens køn« røber »et slet skjult begær«; det er imidlertid en fast vending om et stort antal, der (i hvert fald i første omgang) kan ledes tilbage til Holberg (Jacob v. Tyboe, I.3 o.a.st.). Ved P.A.Heibergs to første komedier (s. 574) kunne der være peget på, at de bygger på lånt stof (Cervantes og Stephanie). Besynderligt er det, at Heibergs berømte og bekyrdede originalkomedier karakteriseres uden (direkte) brug af de vigtige, ofte meget lange og politiserende fortællinger i de trykte udgaver. Den ellers nyttige oversigt over bogmarkedets udvikling kunne under publikums muligheder for at skaffe sig læsning have nævnt, at P.F. Suhms privatbibliotek på 100.000 bind - en frugt af hans fornuftsægteskab med den rige og hæslige Karen Angell - fra 1770'ernes begyndelse var åbent for almindelige mennesker, også for hjemlån; Suhm holdt faktisk bibliotekar til formålet (en overgang således Rasmus Nyerup); det var på en tid, da Universitetsbiblioteket dårligt nok var retableret efter branden i 1728; Det kongelige Bibliotek åbnede først i 1793 for publikum. Epokens glæde ved kortspil - ifølge Clemens Petersens bevidsthedshistoriske undersøgelse i 1867 en udpræget nivellerende, ætsende og opløsende faktor i det stift rangordnede samfund - savnes, ligesom en anden nivellerende mode, de mange private dilettantteatergrupper i borgerlige kredse (skildret af Kaj Nielsen i 1953), næsten er glemt (dog s. 367 og 385). Nordmanden Ulrik Greens aftenundervisning i 1765-66 for københavnske håndværkere, en tidlig forløber for folkehøjskolen (også i den mundtlige form), kunne have været med i forbindelse med Ewalds (da utrykte) afhandling om almuens oplysning (s. 413). Birgitte Boyes salmedigtning er (trods L.L. Albertsens Ehrenrettung i Hymnologiske meddelelser 1978) uomtalt. Hverken Guldbergs salmebog (1778) eller den nye autoriserede i perioden, »Evangelisk-kristelig Psalmebog« (1798), er med. Pontoppidans »Danske Atlas«, der udkom 1763-81, skal hittes i bind 3. Den så tidstypiske debat om dyrenes mulige sjæleliv og om dyrebeskyttelse (fra Holberg over Eilshov og J.S. Sneedorff til Laur. Smith) er gledet ud. Slutningen af Oehlenschlägers »Sanct Hansaften-Spil« forstås »prosaisk« (s. 624) som et fælles selvmord; her er Aage Kabells læsning (i Danske Studier 1981) af den religiøse løftelse i slutscenerne nok mere kongenial med tiden og romantikken. Den af Grundtvig fremsatte påstand, at Oehlenschlägers »Digte« 1803 læstes af få og yndedes af færre, gentages kritikløst (s. 627), skønt bogen anmeldtes udførligt og tryktes i først 1000, derpå endnu 1500 eksemplarer, hvad der er mere end respektabelt. Og endelig er det på baggrund af den omhyggelige fremlægning af den førborgerlige affektlære mærkeligt, at en af dennes sidste udløbere i det praktiske liv, tableauerne - Ida

Bruns antikt-mytologiske, skuespiller H.C. Knudsens heroiske under englænderkrigene - ikke skildres, men det kan komme i bind 5.

Løse ender af modetænkning fra 1970'erne flagrer nu og da ind i fremstillingen. Christian VII.s sindssyge bliver à la Laing (og Ebbe Kløvedal Reich) til et oprør mod den bestående orden (s. 276 og 385). Ewald var borgerligt ved at dele skæbne med alle enevældesamfundets frisatte eksistenser, der lukkedes inde på stiftelser og hospitaler og i arbejdshuse og fængsler (s. 394). Akademisk udtænkte »folkelige« sange til almuens brug er »et ideologisk modstykke til den fysiske indespærring af folk« (s. 533). Det er udpræget moderne tænkemåde.

En ny litteraturhistorie må bevidst markere sig imod forgængerne. Det går et par gange ud over Vilh. Andersen. En billedtekst under to portrætter af C.D. Biehl (s. 132) insinuerer, at han i sin litteraturhistorie har valgt det hæsligste, hvor damen er matronefed og halvkømt, for at latterliggøre hende og formindske hendes ry som forfatterinde. Det forholder sig ikke nødvendigvis således. Dansk biografisk Leksikon, bind II, 1933, anfører i ikonografien ikke det flatterende maleri af Jens Juel, som værket foretrækker. Fyns Kunstmuseum, Odense, der i 1905 købte billedet, har ikke belæg for, at det er Biehl, men betegner det »Portræt af en ældre Dame«; en postkortreproduktion sætter et spørgsmålstegn efter Biehls navn. Vilh. Andersen har rimeligt nok gengivet det stik, som ingen - uanset mulig ringe lighed - kan nægteskal forestille Biehl. For resten lader det sig også diskutere, hvilket af billederne der er mest præget af myndighed og selvtilid. En anden billedtekst (s. 376) tager Vilh. Andersen i skole for at have kaldt voltaire' ianeren T.C. Bruun liderlig og plat snarere end håndfast erotisk og saftig - det turde være et spørgsmål om smagen, ikke om sagen. En tredje billedtekst (s. 183) anklager ikke meget med rette den traditionelle litteraturhistorie for at have fortrængt hyrdedigtningen og dens popularitet »med hård hånd«.

Fejl er selvsagt uundgåelige i et så stort og stofrigt værk. »Merkwürdigkeiten« oversættes forkert til »særegenheder« (s. 310), ordet betyder i det 18. århundrede (på tysk og dansk) normalt »bemærkelsesværdige fænomener«; Claus Frimanns folkelige sangbog hedder »Almuens Sanger«, ikke »Sange« (s. 342); »trykke Mulm« i et Ewald-citat (s. 450) skal læses »tykke«; Prams fortælling hedder »Hans Kruuskop« (= hidsigt hoved), ikke »Kruustop« (s. 562); Ewalds drama staves »Krage«, ikke »Krake« (s. 367), og hans komedie hedder »Pebersvendenc«, ikke »Pebersvenden« (s. 399); Baggesens »Labyrinten« bogstaveres i førsteudgaven uden »th« (s. 594). Det er småting.

Forfatterkollektivets stil er i almindelighed ingen større nydelse, fordi medlemmerne synes at bestræbe sig på at skrive upersonligt og ens. De nydanner uskønne ord som »loyalisere« (s. 303 og 472) og »mæceneret« (s. 385). Et sted meddeles, at kulturlivet spaltede sig ud fra hinanden (s. 25) - fra hvem mon? Et andet sted læses: »Selv som gifte blev produktionens og reproduktionens opgaver lagt ud til andre« (s. 117) - gifte opgaver, ak ja! Bindets mest oplivende passager er citaterne af periodens forfattere. Fra disse antegnelser, der kunne forøges (og formindskes) i tal uden nødvendigvis at berøre værkets kvalitet, til alvorligere og principielle anker.

Værket kendetegnes ved et særpræget *menneskesyn* og ved et manglende *kunstsyn*, og disse egenskaber har igen smittet af på dets *holdning* til sit angivelige emne, den danske litteratur 1746-1807. Her ligger værkets store og vist desværre uhjælpelige svaghed. Den historiske karakteristik er mærkelig ahistorisk. Nogenlunde samtidig med værkets påbegyndelse i 1970'erne havde jeg en studerende, som erklærede Oehlenschlägers »Aladdin« for uinteressant, fordi et moderne menneske ikke kan opleve det som typisk, at ånder fra ringe og lamper assisterer én i hverdagslivets fortrædeligheder. Det ser ud som om det netop er den studenterårgang, der her er ved at skrive den danske litteraturs historie, moderne, kortåndet,

nutids- og selvcentreret, - altså »i reduceret forstand«, som værket et sted (s. 459) kommer til at sige om sit eget bevidsthedsniveau.

Menneskesynet først. Forfatterkollektivet opfatter tydeligt mennesket, herunder digteren, som et politisk væsen, et intellektuelt væsen, et socialt væsen. Hvor varme følelser digterne end prøver at give udtryk for, bedømmes de som koldt beregnende personer, der burde have haft bedre orden på deres strategier, med andre ord været i besiddelse af 1970'erkollektivets historiske bagklogskab. Værket foretrækker i gennemgangen af litteraturen den indsnævring - og i få tilfælde fordybelse - som består i at prioritere en ideologisk analyse øverst, ja ofte at lade den fungere som eneste indgang til en forfatter eller tekst. Så godt som ingen af periodens ideer eller personer slipper ubrændte gennem denne ildprøve.

Bindets angivelige overbegreb, Patriotismen, er som ord hjemlet på dansk allerede i 1666 (jf. s. 238 f.). Afgrænsningen fra 1746 kan så forekomme vilkårlig; i hvert fald ydedes der under Store nordiske Krig op til 1720 patriotiske bedrifter i massevis, besunget bl.a. af Jørgen Sorterup. Men begrebet er sandelig også i værkets øjne negativt, fordi det åbenbart betragtes ud fra en moderne (udefineret) klassekampmodel. Højdepunkterne af patriotisme i perioden 1746-1807, den ganske vist kortvarige fællesskabsfølelse i hovedstaden under Slaget på Rheden 1801 og den varigere fornemmelse af fælles forlis efter bombardementet 1807, er fortrængt af fremstillingen; ingen af disse hovedbegivenheder er omtalt. De kommer måske i bind 5 (dog ikke ifølge brochurens indholdsangivelse). Under alle omstændigheder er en sådan redaktionel komposition også en manipulation med det sigte at gøre patriotismen suspekt, en forkert idé gennemskuet for sent. Patriotismen ses på vrangen. Den er skadelig, hvad enten den ødelægger (kvindelige) individers kærlighedsliv eller, som i følgende citat, borgerbørnenes opvækst: »Kun ved at isolere barnet inden for familierummet og kun ved at fortrænge afgørende flader af tilværelsen var det muligt at til danne et funktionsdygtigt og adfærdsbehersket borgerindivid« (s. 507). Svarende hertil får en af tiårenes kendteste patrioter, Ove Malling med sine »Store og gode Handler« 1777, en ualmindelig sur omtale som propagandist for Guldberg-regimet og repræsentant for den passende historieskrivning snarere end den sandfærdige (s. 306 ff.), skønt der ikke peges på ét eneste eksempel på usandfærdighed i Mallings fortællinger. Teorien bag holdningen genkendes let: 1970'ernes venstrestreorienterede myte om den store, hemmelige, alt omfattende og overskuende, onde sammentværgelse i den kapitalistiske verden. Trækket vil være vigtigt som nøgle, når der engang skal skrives universitetsopgaver om denne litteraturhistories langvarige (og kostbare) tilblivelse.

I dette kolde negativismens klima står så de klassiske forfattere fra førromantikken og fryser. Trods en mange gange rimeligt kyndig præsentation af en forfatters oeuvre og ideer munder værket næsten uvægerligt ud i en underkendelse. Bindet bliver en sær parade af forfattere, der med nok så gode ansatser dog ikke slog til. Johannes Ewald synes at have været nærmest det ideelt grænsesprængende. Værket bryder kronologien i hans skrifter op, så hans (da utrykte) prosa, navnlig »Levnet og Meeningen«, står som et højdepunkt af emancipation, mens hans senere (men offentliggjorte) tekster, det patriotiske syngespil »Fiskerne« og den pietistiske lyrik fra de sidste år, affærdiges som konventionelle. Hans skrive- og tænke-måde »spærrer for at få den egentlige og ikke den artistiske oplevelse på form« (s. 440). Hvad så den egentlige oplevelse måtte være.

Ludvig Holberg får en nådig dom: han var inden for rammerne af et feudalt statsborgerligt grundlag en rationel og næsten over alt progressiv skribent (s. 92).

Ellers går det slag i slag: syngespilsforfatteren N.K. Bredal overskred ikke de aristokratiske forståelsesformer (s. 128), Charlotte Dorothea Biehl fremmede en »selvregulerende moral« (s. 134) og anbefalede selvundertrykkelse som vejen til indpasning i det sociale liv (s.

447), og Suhm udviklede i 1770'erne sine nordiske fortællinger i retning af en udvejsløs tragik, »en generel følelse af politisk afmagt« (s. 315).

Romantikerne klarer sig ikke bedre i værkets malstrøm. Der vrisses ad Staffeldt for hans misantropiske politiske lyrik og de virkelighedsskyende kærlighedsdigte med beklagelse af, at hans åndsaristokratiske holdning ikke blev »grundlag for en vedvarende politisk digtning og revolutionær handling« (s. 604), - sætteren tilslutter sig ved at kalde ham »Straffeldt« (s. 605)! Virkelig særpræget er værkets omgang med Oehlenschläger. Den unge romantiske Oehlenschläger placeres med sine værker 1803-07 som konsekvensen af og slutpunktet for alle deludviklinger og digteriske eksperimenter i Danmark siden Holbergs alderdomskomedier (jf. s. 28). Det kan hævdes i en reduceret forstand, at Oehlenschlägers idéverden kommer fra det 18. århundrede. Den glidende overgang, som idéhistorikeren og ideologikritikeren kan etablere fra Sneedorf over Pram til Oehlenschläger, kan være illuderende for den, der nægter at tage andre faktorer i betragtning. Det er en provokation, men den er uden alvor, for værket véd naturligvis selv bedre. Det indrømmes på de sidste sider af bindet, at der i romantikken var et omfattende natur- og historiesyn til forskel fra det 18. århundredes centrifugale idédebat, en helhedsfilosofi blot lokaliseret uden for det politiske og sociale liv, som for dette værks ophavsmænd og -kvinder udgør virkeligheden. For yderligere at bagatellisere det allerede i datiden erkendte svælg mellem det 18. og det 19. århundredes litterære anskuelser udskyder redaktionen det romantiske historiesyn og dermed Grundtvig (der debuterer i 1806) til bind 5. Som tidligere sagt udelades april 1801-begivenhederne og bombardementet 1807, selv om de første flyttede rundt på størrelser i Oehlenschlägers bevidsthed og det sidste efter Grundtvigs udsagn vakte ham til digter. Med disse mangler in mente behøver man ikke tage den nye periodeinddeling alvorligt. Der argumenteres ikke for den med litterære kriterier.

En litteraturhistorie, der ikke vil kende forskel på Johan Nordahl Bruns eller Prams historiske dramatik og så Oehlenschlägers, fordi den kniber øjnene sammen, så kun ideerne er synlige, er en sælsom begivenhed. Værket mangler faktisk et *kunstsyn*, en interesse for æstetiske dimensioner og problemer. Ved at ville beskæftige sig med en række litterære kunstners indsats uden i større omfang og principielt at bedømme dem som kunstnere kommer værket til at formindske så godt som alle de behandlede forfattere.

En følge både heraf og af det antiindividualistiske menneskesyn er, at de vigtige begreber i tidens poetik, Originalitet og Geni, fører en kummerlig tilværelse i bogens underbund som en ideologisk konstruktion for de radikale borgere i deres oprør mod enevældens knægtelser (s. 429 ff.). Der lægges afstand til geniets selvforståelse med anførselstegn (s. 332) eller ironisk tonefald (s. 385).

Der er en køn skildring af sprogsituationen og sprogkampen midt i det 18. århundrede (s. 256-261), men i almindelighed nøjes værket med abstrakt og summarisk at anerkende, at litteratur også er skrivekunst. Eksempelvis betegnes Stub som »datidens måske største og i hyert fald frieste lyriker« (s. 173), men læseren får ikke demonstreret hans lyriske storhed; af de 160 linjer, der ofres ham, udgør 10 en beskrivelse af hans baggrund, 25 en biografi, 13 en redegørelse for hans digtes overlevering, 64 en ideologisk analyse af dem og kun 14 en karakteristisk af hans ordkunst (hvortil kommer 34 verslinjer i citat). Stilen i en idyl af Suhm kaldes i forbindelse med et længere og velvalgt citat kort og godt »højstemt følsom« (s. 167), uden påvisning af den udvikling i dansk prosa, som selv Suhms beskedne forsøg markerer i forhold til Holberg. Lige så lidt har værket sans for Tullins logisk-lyriske præcision, når hans prisdigt om søfartens velsignelser, der virkelig sammenholdt med Holberg-tidens verdslige poesi indeholder velgjorte beskrivelser (se str. 10-17), affærdiges som »103 op-

skruede strofer» (s. 266). Ewalds »Adam og Ewa« underkastes en ådrig, desværre ultrakort analyse uden antydning af det fremskridt, stykket repræsenterer i dansk tragediediktions historie (s. 270 ff.).

Atter er behandlingen af Oehlenschläger oplysende - altså for værket, ikke for Oehlenschlägers forfatterskab. Danskerne skal fra nu af huske den unge Oehlenschläger som en dødsbevidsthedens og fortabelsens digter, berøvet udfoldelsesmuligheder i det enevældige samfund. At programdigtet »Guldhornene« for en prosaisk læser og i reduceret forstand handler om et ugenkaldeligt tab kan ingen bestride. Men - det er det sene 19. århundredes myte om digtet, som en billedtekst forgæves hetzer imod (s. 626) - i måden, Oehlenschläger digter om tabet på, er der en så kolossal afvigelse fra det 18. århundredes lyrik, selv hos mestre som Brorson og Ewald, at det er berettiget at se digtet som en litterær begivenhed. Modsat hovedparten af de lyriske numre i »Digte« 1803 er »Guldhornene« æstetisk en begynden forfra, en skabelse i stedet for en samfundsbegrundet fortabelse. Når værket forbigår hvad der er Oehlenschläger-tekstens umistelige fortrin over for Prams, Rahbeks, Ewalds og Baggesens frembringelser - den konsekvente og sammenhængende symbolverden, de hastigt vekslende sansede billeder og det prægnante sprog - med en henkastet vending om »himmelomspændende pragtbilleder« (s. 626), er det værket, der gør sig blindt, og ikke den litterære virkelighed, som er ændret. Lige så lidt gør værket opmærksom på sprogudviklingen fra den elegisk prægede karakterfortælling »Erik og Roller« til den stilsikre »Vaulundurs Saga« (s. 631 f.), - i stedet får »Vaulundur«-teksten ahistoriske Freudianske sko at gå på, og de kan som bekendt tillempes enhver fod. »Aladdin« udnævnes til et »monument over den florissante tids højspændte materielle drømme og flyvske foretagsomhed« (s. 634), og den amoralske sanselighed i det erotiske kapitel har Oehlenschläger dækket over ved »skønheden i den måde, det besynges på« (s. 635). Det lyder som noget kriminelt. Værket bekender direkte kulør i overvejelser over den manglende sammenhæng mellem »Aladdin«s akt I-III og akt IV-V: Oehlenschläger lader læseren i stikken, fordi han »ikke har anskueliggjort ved andet end symbolske konstruktioner« (s. 636), at den største materielle lykke for individet kan sammentænkes med en borgerlig flids- og arbejdsmoral. Vil man studere romantik ud fra en forhåndskassation af retningens symbolsprog, kommer man naturligvis ikke vidt. Romanen »Hakon Jarls Død« omtales som »det storslåede digt« (s. 624), men læseren får ikke at vide hvorfor. Den manglende vilje til at medtage de litterære teksters kunstneriske egenskaber giver værket fatal slagside. Dansk ideologikritiks oldefader, Georg Brandes, har bedre end 1970'ernes kulturelle venstrefløj forstået litteraturens væsen, når han i sin Shakespeare-bog i 1896 anfører en passage af »The Tempest« som et »slaaende Vidnesbyrd om, hvorledes i Kunst Stilen er Alt; Indhold og Tanke i Sammenligning med den af forsvindende Betydning« (Saml. Skr. IX, 1901, s. 228).

Værkets ideologikritiske og -historiske metode underprioriterer endelig den menneskelige side af læseres og publikums modtagelse af litteraturen. At digtning skulle kunne fremkalde spontan lystfornemmelse (herunder i denne periode bestemt også the Joy of Grief), have umiddelbar oplevelseskvalitet, synes en ikke-tænkt tanke for de gustne analytikere af teksternes halvhjertede eller forkerte ideer. Det er sigende, at J.S. Sneedorff først og fremmest anskues som politisk ideolog (s. 214-221 og 248-253). Hans væsentlige offentlige debat med matematikprofessoren og naturforskeren Jens Kraft i årene 1761-63 om skønlitteraturs og kunsts betydning for statens trivsel over for de tilsyneladende mere samfundsrelevante tekniske videnskaber er ikke inddraget, skønt der her endnu kan hentes argumenter pro et contra. Holbergs (alderdoms)komedier karakteriseres ud fra deres myndighedskonflikt (det

kontraktligt aftalte ægteskab versus det følelsesbaserede), hvorpå det kan konkluderes, at intrigernes opløsning fungerede som rensningsmekanisme i det feudale system (s. 85). Hvor man så véd det fra. Det genre-mæssige synspunkt, der også var Holbergs, at komedier skal være livlige, morsomme, underholdende og give en outreret demonstration af udvalgte sider af tilværelsen, falder ikke værket ind. Analysen af »Niels Kliim« forbiser ganske romanens fantastiske lande på planeten Nazar - som i 1984 skal omsættes til en norsk tegnefilm! - til fordel for en præcisering af Holbergs naturretlige stade (s. 208). Suhms valg af kilder til de nordiske fortællinger regnes for politisk bestemt af hans håb før 1775 om et friere åndeligt klima og hans resignation herefter under Guldbergs juntastyre (s. 312 ff.). Næppe usandt, men det må suppleres med genre-mæssige argumenter: den følsomme historiske fortælling trives bedst med en kvindelig hovedperson i ulykke, og Suhm støvsuger først Saxos 7. bog for sådanne og ender derpå med Alfsol fra Skjoldungesaga. De elementært dramatiske og menneskelige konflikter i Suhms fortællinger tiltrækker forfattere og publikum i flere følgende generationer: »Sigrid« med den *lykkelige* slutning bliver i 1795 til et drama (Birgitte Boye) og i 1802 til en ballet (Laurent), den ligeledes *lykkeligt* endende - her unævnte - »Gyri-the« fra 1774 bliver i 1807 til et musikalsk skuespil (L. Kruse), og den *tragiske* »Alfsol« fra 1783 tages op af Thaarup i et dramatisk fragment 1788 og af H.C. Andersen i en 5-akts tragedie i debutbogen 1822. Fascinationen af det Suhmske stof er ikke tilfredsstillende forklaret ud fra et skift i Suhms politiske meninger i 1770'erne.

Den bevidst rendyrkede ideologihistoriske fremgangsmåde gør de fleste af de afsnit, der dækker den traditionelle skønlitteratur, omstændelige, forudsigelige og kedsommelige. Det ligner en Freudiansk fortællelse, når hvad man på normalt dansk ville kalde »kommissionærer« her er blevet til »kommissærer« (s. 537). Værket savner sympati for sit foregivne emne, digtningen og litteraturen. I inkvisitorisk selvfølelse skeletterer det digternes tekster for sproglig sanselighed og billeder, så kun de nøgne knogler er tilbage som bevis på, at der engang var liv og lemmer og bevægelse. Kan man skrive en overbevisende bevidsthedshistorie med en så isnende klinisk distance til genstandsområdet? Ihærdige læsere anbefales at gøre den overkommelige prøve at sammenligne dette værks fremstilling af, hvorledes Frihedsstøtten blev til (s. 16-19), med Rahbeks fra 1827 (incl. autentiske citater fra 1791) (Erindringer, IV, s. 91-95). Selvsagt skal en moderne kritisk litteraturhistorie ikke parafrasere ældre tiders udtryks-, føle- og tænke-måde. Men et vist minimum af kongenialitet kan ikke undværes, dersom man ikke vil ende i den ideologisk-likvidatoriske praksis, som man afsvor i 1978, - en væbnet neutralitet over for den forsvundne tid og dens begrænsninger og fortrin burde have været et acceptabelt løsen for de fire dusin projektmedarbejdere. I stedet møder den nye litteraturhistorie sit emne, litteraturen, - med fradrag af den mundtlig-folkelige, som der dog ikke rigtig udvindes politiske utopier in nuce af - med *en principiel kulde og mistænk-somhed*. Forfatterskaberne anerkendes som historisk eksisterende, men de duede egentlig ikke. Det er uforklaret, hvad vi så skal med deres historie i 8 omfangsrige tekstbind. Måske havde en alternativ litteraturhistorie i 2-3 bind med *nyt* stof: de »udgrænsede« mundtlige anonyme folkegenrer, triviallitteraturen, institutions- og sædehistorie, været mere påkrævet end denne pedantiske fremvisning af vrangsidens af alt det kendte stof, tilkoblet uoriginale uddrag af forfatterbiografier fra Dansk biografisk Leksikon og andre håndbøger.

Bedømt ud fra bind 4 er denne litteraturhistorie ikke den danske litteraturs historie, men visse ideers og temaers historie reflekteret i visse forfatterskaber og visse titler. Med en tillempling af værkets egne ord om Malling: denne litteraturhistorie er snarere den »passende« litteraturhistorie end den »sandfærdige«. Og »passende« må have tilføjet »for

1970'erne«. En modebetonet fremstilling, der ikke hviler solidt på grundforskning, men på mere eller mindre behændig udnyttelse af traditionel viden, forældes hurtigt. Det »passende« bliver så let passé.

Værkets gennemgående tendens og fremherskende holdning bevirker, at det ikke vil kunne stå alene som standardlitteraturhistorien, »den største nogen sinde«. Læsere, der kender dets forgængere, vil i det kunne hente forfriskende nye perspektiver og forbavsende kuriositeter, mens læsere, som begynder og ender her, vil være ilde hjulpede.

Man læser dette først udgivne bind af det nye litteraturhistoriske storværk som en kraftpræstation, et eksperiment, imponerende stædigt og enøjet såvel i planlægning som i udførelse. Men vil man efter førstegangslæsningen mon vende tilbage til det?

Flemming Lundgreen-Nielsen

Georg Albrecht Mai: Die Frauenfiguren im dramatischen Werk der Charlotte Dorothea Biehl. Studien zur Komödienform in Dänemark im 18. Jahrhundert. Eget forlag. Kiel 1981. 212 s.

Georg Albrecht Mays afhandling for den tyske doktorgrad ved universitetet i Kiel er en undersøgelse i C.D. Biehls dramatik 1764-73 set som eksempel på ændringen i smagen fra den Holbergske komedie til det rørende lystspil, den »højere« komedie. Efter en velorienteret indføring i Biehl-forskningen og en kort biografi fremstiller Mai glidningen i synet på komedien fra Holberg (den »negative« latterliggørelse) over J.E. Schlegel til J.S. Sneedorff (den »positive« belæring) ved velvalgte citater af disses teoretiske skrifter. Biehls forbilleder, stofområder og kilder opregnes omhyggeligt i et følgende kapitel, og derpå udgøres afhandlingens hovedstykke af en gennemgang af 5 Biehl-skuespil, »Den kierlige Mand« 1764, »Haarkløveren« 1765, »Den Forelskede Ven« 1765, »Den listige Optrækkerske« 1765 og »Twistigheden« 1766, - idet altså »Den kierlige Datter« 1766, »Den Ædelmodige« 1767 og »Den alt for lønlige Bejler« 1772 bortvælges.

Hver af komedierne analyseres efter samme disposition: Ydre historie, Handling, Tid, sted og personer, Stænderne, Problemet. Behandlingen kan nu og da virke pedantisk omstændelig, fordi såvel væsentlige som mindre væsentlige enkeltheder registreres, men er i det store hele sympatisk, også på grund af de mange citater fra de mere eller mindre uopdrivelige dramatekster. Mai tager roligt og sindigt på stykkerne. Han konstaterer således omkring »Den kierlige Mand« (der får hele 50 sider), at ægtemanden Leander opfatter sin hustru som et tænkende og selvstændigt væsen, som han ikke vil bruge sin legale magt over. Kvindens frie valg og gemytternes sluttelige overensstemmelse inden for ægteskabet er stykkets eksemplariske og fredelige pointe, sociologisk betragtet en luksus, som kun det velbjegete borgerskab kunne tillade sig (i modsætning til den forgældede adel og det proletariske tyende). Stykket ser således ægteskabet i denne ideelle version som åndeligt udviklende, en positiv mulighed for kvindens selvopdragelse. »Haarkløveren« diagnosticeres til at handle om problemet Faderautoritet, idet Hieronimus' sprogpedanteri anses for et påskud, ikke for sagen selv. »Den Forelskede Ven« har focus på problemet Gensidig agtelse i venskab og ægteskab. »Den listige Optrækkerske« kritiserer gennem titelpersonen Lucretias illusionsløse udnyttelse af mændenes forfængelighed disses lave tanker om kvinderne, og efterstykket »Twistigheden« forsvarede Lucretias »ærlige« egoisme i det forrige drama som modstykket til så mange gifte kvinders hyklede dyd i påtvungne ægteskaber.

Mai forsøger ikke at forsvare dramernes svageste punkt: den manglende dramatiske konflikt, men leverer et nyttigt bidrag til vor viden om Ewald-tidens idédebat. Tilmed er den grundigt dokumenterende fremlægning behageligt fri for bagkloge aggressioner. Noget egentlig nyt til billedet af Biehl følger afhandlingen vel ikke, men hendes dramatik har ikke tidligere været beskrevet på tryk - nedfotograferet maskinskrift - i så mange detaljer. Det er også en fortjeneste.

Flemming Lundgreen-Nielsen

Else Bojsen (udg.) Fra den Stundesløse til Gorm den Gamle. Maskinmesteroptegnelser fra Det Kgl. Teater 1782-1785. København, Akademisk Forlag, 1982. 228 s.

For teaterhistorikere har disse maskinmesteroptegnelser længe været kendt gennem Torben Kroghs udnyttelse af dem i hans mange studier i det 18. århundredes danske teater, men for sprogforskere der interesserer sig for det gamle københavnske talesprog er der meget spændende at hente i det håndskrift (MO, Det Kongelige Teaters Arkiv og Bibliotek) som Else Bojsen nu har udgivet i dets helhed.

Indholdet i MO kan bedst karakteriseres som en række systematisk organiserede huskesedler til brug for den hvis opgave det var at sørge for teaterstykkernes dekorationer, rekvisitter og mekaniske indretninger. Disse instrukser, der fylder 49 sider i halvfolioformat, bringer anvisninger af praktisk art for over 50 forskellige skuespil og syngespil, herunder enkelte Holberg-komedier. Her er et typisk eksempel: »Og begønder første ACT i FABRIS stue DECORATION med en dør paa ver Side og CAMINEN i metten og en Syramme vor hun seder og syer ved...« (Beverley).

Foruden forordet og et afsluttende navne- og titelregister består EBs udgave af 3 dele: 1) en *indledning* på 58 sider omfattende en beskrivelse og datering af håndskriftet, et afsnit om baggrund og genre, en kortfattet sprogbeskrivelse og oplysninger om scenesystemet og dekorationerne, 2) selve *teksten*, både i en original og en normaliseret version, hver på 32 sider, samt tekstkommentarer, for det meste vedrørende sagforhold af teaterhistorisk interesse, og 3) en *ordliste* over håndskriftets samlede ordforråd.

Ifølge EB er hovedformålet med udgivelsen »at gøre optegnelserne lettere tilgængelige for teaterhistorikere og sprogforskere«. Jeg er ikke selv teaterhistoriker og vil derfor overlade en nærmere vurdering af denne side af bogen til andre. Som anmelder har jeg dog følt en vis forpligtelse her og har derfor læst ret grundigt i to af Torben Kroghs værker, nemlig *Danske Teaterbilleder fra det 18de Aarhundrede* (1932) og *Holberg i det kgl. Teaters ældste Regieprotokoller* (1943). Begge viser klart at gælden til Torben Krogh er stor, noget EB også selv gør opmærksom på både i indledningen og i talrige fodnoter og kommentarer.

Håndskriftet er hverken dateret eller signeret. EBs forsøg på en datering af optegnelserne på basis af stykkernes opførelsesdatoer virker overbevisende hvad angår 1782 som terminus post quem for nedskrivningens påbegyndelse, men foråret 1787 forekommer mig at være en mere sandsynlig terminus ante quem end 1785, ikke mindst ud fra EBs egne oplysninger om anvendelsen (i *De Forliebte Haandværksfolk*, *Balders Død* og *Gorm den Gamle*, de 3 næstsidste stykker) af genstande fra hofteatrets dekurationsbestand, noget der først blev overtaget af komediehuset efter hofteatrets lukning i 1786. Hertil kommer at det sidste stykke i håndskriftet, *Adriadne paa Naxos*, ikke blev spillet mellem 1782 og 1785, men i maj 1787.

Som ophavsmand foreslår EB Frederik Christian Nielsen, søn af teatrets daværende

maskinmester Christoffer Nielsen. Argumentationen, spredt over flere sider og derfor svær at holde rede på ved første gennemlæsning, kan sammenfattes som følger: I 1782 får F.C. Nielsen kongeligt løfte om at arve faderens stilling, og EB antager derfor at han fra sæsonen 1782-83 begynder at påtage sig ansvaret for en del af opførelserne. Men da han ikke har samme overblik over opgaven som faderen, får han brug for praktiske anvisninger. At det er sønnen, og ikke for eksempel faderen, der er ophavsmand til disse anvisninger begrundes EB ud fra den antagelse at optegnelserne er for ufuldkomne til at andre end nedskriveren selv, uden største besvær ville kunne orientere sig i dem. Der findes desuden en række optegnelser fra en senere periode der tidsmæssigt falder sammen med sønnens embedstid som maskinmester (1794-1824). De fleste af disse er formentlig skrevet af F.C. Nielsen selv. Der er slående ortografiske ligheder mellem disse yngre optegnelser og de ældre. Dette kan støtte en formodning om at det er F.C. Nielsen der også har skrevet de ældre optegnelser.

I denne argumentation ligger der flere vanskeligheder. For det første virker instrukserne ikke mindre fuldkomne end at enhver læsekyndig med praktisk kendskab til teatrets scenetekniske dispositioner ville kunne følge dem, for det andet leverer EB ingen begrundelse for sin antagelse at F.C. Nielsen er ophavsmanden til de senere optegnelser og for det tredje viser de fem eksempler EB anfører på »slående ortografiske ligheder« ikke det hun gerne vil have at de gør. Formen *ner* 'ned' er udbredt i ældre københavnsk, også hos højt dannede mennesker (se f.eks. Brink og Lund, *Dansk Rigsmål* 1-2 §66 og §136). At den findes i begge optegnelser siger mere om ældre Københavnsk end om et fælles ophav til de to skrifter. Noget lignende gælder *borlige* 'borgerlige', som i øvrigt, ifølge EBs ordliste, slet ikke forekommer i de ældre optegnelser. Det gør heller ikke formen *for Ran* 'foran' i den anførte ortografiske variant. De to resterende eksempler, *fensel* 'fængsel' og *hænde* 'hængte' uden *g*, overrasker ikke som udtaleprægede skriftformer (se f.eks. Brøndum-Nielsen *Gammeldansk Grammatik* §317 om $\eta > n$ foran dental). Og den sidste form forekommer iøvrigt, igen ifølge EBs ordliste, kun 3 gange i den nævnte form med *æ* men 7 gange med *e*. Men selv om disse vanskeligheder ikke fandtes er der et større problem som EB både nævner (s. 34) og viser (fig. 5a og 5b, s. 36-37) - og ignorerer: *håndskriften* i de to prøver EB viser *er ikke den samme*. Hvordan man kan vide dette og stadigvæk »formode« at samme mand har skrevet begge to forstår jeg ikke.

I det hele taget er håndskriftets håndskrift noget der volder vanskeligheder for EB. Når hun beskæftiger sig med ophavsspørgsmål er det udelukkende i vendinger som *ophavsmanden* og *nedskriveren*, men derved ser hun bort fra en række problemer hvis tilstedeværelse hun udmærket er klar over. I sin beskrivelse af håndskriftet, for eksempel, bringer hun et mindre afsnit om skriften hvori der står: »Skriftens karakter er ikke helt den samme håndskriftet igennem«. Det er den efter mit skøn heller ikke. Men få linier senere, efter forklaringer som »forskelle i blæk- og pennekvalitet, større rutine efterhånden, humørsvingninger o.lign.«, anfører hun stavemåden *buger* for 'bruger' som tegn på at skriften »tilhører den samme person«. En isoleret stavemåde som denne har tvivlsom værdi som bevis for noget som helst i et håndskrift med en så ustabil ortografi som vi finder i MO. For eksempel, ifølge ordlisten, skrives 'gøre' i præs. *gior*, i præet. *gorde* og *giorde*, i perf. *gaard*, *giörd*, *gord*, *giord*, *gourd*, *gordt*. »Samme person« skriver iøvrigt også *bruger* og det mindst dobbelt så mange gange som han skriver *buger*. Med henvisning til et par steder i håndskriftet siger EB dog »at en anden person har skrevet noget til, nemlig side N 8 ... og side N 15«. Det første passer ikke. Det sidste har hun ret i. Hun synes også at side 23 og 23a »stikker noget af mod de øvrige«. Det gør de også, i høj grad. Men EB fortsætter, »det kan skyldes en pludselig skønsskriftsraptus hos den skrivende; trods alt har denne skønsskrift mange træk fælles

med resten af optegnelserne«. Hvilke træk, spørger man, og har ikke håndskrifter fra 1700-tallet i det hele taget mange træk fælles? I tekstkommentarerne til de samme sider siger EB: »Optegnelsen er muligvis skrevet med en anden hånd end de øvrige og adskiller sig også fra disse ved at være sikrere i bogstaveringen«, igen uden dokumentation af nogen art.

Jeg er selv overbevist om at nedskrivningen af MO er foretaget af forskellige mennesker og på forskellige tidspunkter. Uden en dyberegående detailundersøgelse tør jeg ikke sige hvor mange forskellige hænder der findes i håndskriftet, men der er flere (et foreløbigt skøn siger mindst 3). At eftervise dette kræver dokumentation af en anden slags og omfang end der er mulighed for i en anmeldelse, men som et eksempel der ikke kræver en analyse af skrifttræk kan jeg nævne at det EB karakteriserer som en »pludselig skønkrifts-raptus« på håndskriftets s. 23 og 23a også kan karakteriseres ved andre særegne træk der hverken har noget med »skønkrift« eller »bogstaveringen« - eller resten af håndskriftet - at gøre. Stykket er *Den Værdige Fader*, kun opført i sæsonen 1783-84. Akt- og sceneangivelserne i overskrifterne følger en fra 1700-tallet kendt konvention for angivelse af ordinaltal: cifret efterfulgt af ordets sidste stavelse (*1ste Act, 9de Scene, 3die Act, 5te Act* osv.; med én undtagelse, *7 Scene* (23a); EB læser også *5 Act* (23a) men dette må være en lapsus da hs. har *5te Act*). Resten af håndskriftet følger ikke samme konvention: overalt ellers kun *2 Act, 3 Act* osv. Det er det eneste stykke med sceneangivelser som overskrifter (i tilfælde af dekorationskift ved sceneskift), og det er det eneste stykke der henviser til scenens G-side med *Gis* (ellers kun *G*). Og iøvrigt er stykket skrevet med en anden hånd.

Optegnelserne kan ikke uden videre betragtes som et enkelt menneskes sprognorm, noget EB, trods flere indici på det modsatte, forsøger at give indtryk af i hele indledningen, også i sin sprogbeskrivelse. Afsnittet »Ortografien og sproget« fylder kun 7 sider hos EB og bygger på forestillingen om én »ophavsmand«, som blev »henvist til at skrive som *han* talte« p.g.a. mangelfuld beherskelse af »den gængse ortografi«. Præcis hvad EB mener om datidens ortografiske normer og håndskriftets forhold til disse er umuligt at afgøre. På s. 35 siger hun at »stavefærdigheden var der ingen der bekymrede sig om på en tid da man ikke havde nogen officiel retskrivning« (med henvisning til en kilde som nærmest ikke beskæftiger sig med andet end bekymringer om stavefærdigheden og forsøg på ortografisk normering tidligt i 1700-tallet). Senere sammenligner hun håndskriftets ortografi med »den normale retskrivningspraksis ... i 1782« (s. 42) og med »datidens stavepraksis« (s. 43) uden nærmere præcisering af hvad hun forstår ved disse begreber. Ellers sammenligner hun håndskriftets sprogformer udelukkende med moderne retskrivningsnormer, for at kunne gøre rede for »de forhold der for den moderne læser virker mest hæmmende på læsningen af originalteksten« (s. 39). Når håndskriftet er udgivet med henblik på sprogforskere, hvorfor svarer sprogbeskrivelsen ikke bedre til formålet? Og når der er en normaliseret version, hvorfor er der så overhovedet brug for en sprogbeskrivelse der kun har til formål at sætte den moderne læser bedre i stand til at læse originalen?

Efter min mening havde en ren filologisk udgivelse, med de for forståelsen nødvendige tekstforklaringer, og en filologisk forankret sprogbeskrivelse været mere hensigtsmæssig med henblik på de modtagergrupper EB selv peger på i forordet. Et par eksempler på sprogbeskrivelsens uanvendelighed, set med sproghistorikerens øjne: EB inddeler håndskriftets stavemåder i 2 hovedkategorier, dem der er i overensstemmelse med »den traditionelle retskrivning« (= moderne rigssprog ifølge retskrivningsordbogen 1955) og dem der afviger herfra. Dernæst deler hun den sidste gruppe, de »afvigende stavemåder«, i 2 undergrupper, dem der er »helt eller delvis lydrete gengivelser af udtalen« og dem der »vidner om udtaleformer der afviger fra moderne rigsmål« (s. 41)! Vigtige sproghistoriske oplysninger som

for eksempel belæg for ældre kortvokaludtale i ord som 'lænestol' (MO *lennestol*; cf. B-L §57 og §86) og 'tjeneren' (MO *tennerren*; cf. B-L §86) finder man i EBs sprogbeskrivelse i afsnittet om håndskriftets »manglende skelnen mellem enkeltskrevet og dobbeltskrevet konsonant«. For en sproghistoriker er der på ingen måde tale om en »manglende« skelnen her, tværtimod om en relevant skelnen, nemlig mellem kort og lang vokal, udtrykt ved henholdsvis efterfølgende dobbelt- eller enkeltskrevet konsonant. Det EB beskriver som en »Reduktion af konsonantgrupper« fra moderne retskrivning til håndskriftets »afvigende stave-måder«, for eksempel 'gulvet' (MO *gulled*), 'farve' (MO *fare*), 'kurven' (MO *korren*), er, sproghistorisk set, ikke reduktion af moderne skriftformer til gamle, men assimilation af ældre likvid + konsonant-forbindelser til udtaleformer som var almindeligt udbredt i 1700-tallet - som regel med senere restitution, d.v.s. det omvendte af EBs »reduktion« (cf. B-L §70). Sprogforskere gør sikkert bedst i at springe afsnittet om ortografien og sproget over og gå selv direkte til teksten, eller til selve håndskriftet.

Teksten har EB nemlig ikke udgivet i traditionel forstand, men, med hendes egne ord, »translittereret« (s. 10). Står der *mogle* 'nogle' i håndskriftet, står der også »mogle« i EBs tekst; står der *Nörg* 'mørk' i MO, står der også »Nörg« hos EB; står prikken over i'et i *Kaminen* et hak for tidligt i håndskriftet, står der »Kanimen« hos EB, osv. I forbindelse med bemærkninger om enkelte »skrivetekniske uregelmæssigheder« (glemte prikker, overflødige buer, gentagede ord o.lign.) siger hun: »Det er ofte meget vanskeligt at afgøre om fejlene er deciderede sjuskefejl eller om de betyder noget« (s. 40). Det er netop udgiverens opgave så vidt muligt at træffe sådanne afgørelser, også når det er vanskeligt, og at gøre rede for de trufne afgørelser i et tekstkritisk apparat. Noget der minder om tekstkritiske bemærkninger findes hos EB blandt hendes teaterhistoriske kommentarer, men disse forekommer nærmest kun hvor typografien sætter grænser for translitterationen og hvor selve håndskriftet fremtvinger en afgørelse, for eksempel bliver selv en translitterator nødt til at vælge mellem *di* 'de' og *de* 'det' når MO har vokalen *e* med en prik over, eller mellem *s* og *t* når skriveren har foretaget en rettelse oven i et bogstav (i det ovenfor citerede stykke fra Beverley er det undgået EBs opmærksomhed at *s* er blevet rettet til *t* i *Decoration*). EB følger translitterationsprincippet så slavisk at selv noget der tydeligt fremtræder som en overskrift i håndskriftet, *Den Forlorene Søn i 5 Acter* (MO s. 5), alligevel ikke gengives som overskrift i teksten (s. 74) fordi det nu er omgivet af en senere tilføjelse til højre (»og var ... Huuse paa«).

EBs fremgangsmåde bliver også problematisk på en anden måde, og det er ved gengivelsen af håndskriftets skrifttyper. Det meste af håndskriftet er skrevet med gotisk kursiv, overskrifterne og visse ord i teksten med latinsk kursiv. Hos EB står det hele i baskerville. En ren translitteration giver naturligvis ikke mulighed for at skelne mellem skrifttyper, men denne skelnen, som også var almindelig praksis i tidens bogtryk, er ikke uvæsentlig for en sprogforsker og burde derfor have været gengivet i en udgave. Det der findes skrevet med latinske bogstaver - foruden overskrifter, titler på teaterstykkerne og de fleste navne - er for det meste ord eller dele af ord der blev opfattet som fremmed, for eksempel: ABOTEKET, ABOTEKEREN, CAMINEN, CAMINSTÖKKED, PANNECAGER, PENALHUS, POSTEMENDER, SOGERLADE. Det samme ord behandles ikke altid ens hvad angår skriverens valg af skrifttype, og heri ligger der muligvis en yderligere nøgle til håndskriftets forskellige håndskrifter, for eksempel er *kaminen* skrevet med gotiske bogstaver i *Den Stundesløse*, *Eugenie* og *Florentineren*, alle skrevet med samme hånd, men i resten af MO er dette ord skrevet med latinske bogstaver. EBs ikke altid hensigtsmæssige ønske om slavisk nøjagtighed giver sig også udslag i den rækkefølge håndskriftsiderne forekommer i i udgaven: side 16-19 skal stå foran det EB betegner som 23c. Dette gør hun flere gange opmærksom på, både i indledningen og i kommentar-

ren, men udgavens tekstsider forbliver alligevel i den rækkefølge hun fandt dem i, den forkerte.

Håndskriftet er ikke vanskeligt at læse, og EB læser gennemgående rigtigt (»Cellerrren«, *Zarine* l. 25 må være en trykfejl). Visse steder er det ikke til at afgøre om der står *a* eller *o* (gotisk). EBs behandling af dette problem afviger også fra normal udgiverpraksis, hvor man ville vælge at gengive den forventede form i teksten og at gøre rede for usikkerheden i apparatet. Et par stikprøver viser, for eksempel, at *statisterne har* (MO s. 19) er en ligeså mulig (og mere sandsynlig) læsning som (end) EBs *stotisterne hor*. For EBs *stra/ stoler* (MO s. 26) foretrækker jeg *strostoler* (der bruges ikke bindestreg ved orddeling ved lineskift i håndskriftet), og i stedet for hendes *hol mörg* (MO s. 23b) læser jeg *hal mörg*. Hvor der er tvivl om ordinitialet stort eller lille bogstav vælger hun konsekvent stort uden at der findes syntaktisk eller anden motivering for valget, en mere traditionel udgiver ville sikkert have gjort omvendt.

Tilsidst et par ord om brugen af EBs ordliste, som er et af udgavens meget nyttige aspekter. Opslagsordet (i moderne ortografi) efterfølges af håndskriftets ortografiske varianter med angivelse af de(n) side(r) i MO varianten forekommer på. Slår man op under »bruge« finder man bl.a. varianterne *bruger* og *buger* med sideangivelser for hver. Man får dog ikke at vide hvor mange forekomster der findes på samme side og, af forståelige grunde (cf. ovenfor), om der kan være tale om forskellige hænder. På håndskriftets side 14, for eksempel, forekommer *bruger* 4 gange, *buger* kun 1 gang, begge i samme hånd. Slår man op under »scene« finder man bl.a. varianterne *Scene* og *Cene*, begge for eksempel på side 23a, men man får ikke at vide, hverken i ordlisten eller i tekstkommentaren, at varianten *Cene* forekommer i et afsnit som tydeligvis udgør en senere tilføjelse (EB s. 100 l. 11 »og et brød ...« til l. 14 »... et Rudbrød«).

Gennem sit forsøg på at forbinde to ellers adskilte områder har EB gjort sprogforskere opmærksom på håndskriftets sproghistoriske kildeværdi. Dog gør den kombination af misforstået akkuratess og manglende filologisk vurderingsevne der kommer til udtryk i bogen at EBs behandling af maskinmesteroptegnelserne, set fra sprogforskerens synsvinkel, må siges at være en skuffelse. Fra teaterhistorikerens synsvinkel derimod, må værket med dets mange detailoplysninger og smukke illustrationer virke overordentligt tiltalende.

Caroline C. Henriksen

Peter Brask: *Om En Landsbydegns Dagbog*. Gyldendal 1983. 156 + 68 sider. 170.- kr.

Ligesom Peter Brask i sit åbningskapitel erklærer Blichers berømte tekst for en mesternovelle (»Sådan er nu *min* historie«, siger analytikeren med ikke ugrundet tilfredshed, p. 9), kan der være grund til her indledningsvis at notere, at PB med »Om En Landsbydegns Dagbog« har fremlagt et overordentlig inciterende og meget lærerigt arbejde. Det placerer sig blandt det bedste i Blicher-forskningen, der i forvejen tæller et par solide indsatser, man vender tilbage til. Foruden S. Baggesens bog fra 1965 kan der være særlig grund til netop her at minde om Johs. Nørvigs fra 1943. Der finder man formuleringer om Blichers psykologi og specielt om »Landsbydeggen«, der foregriber PB's positioner eller kan ses som ansatser til nogle af hans videre udfoldelser. Jeg tænker fx. på Nørvigs påmindelse om Blichers ualmindelig rigt udviklede associationsevne og udnyttelse af »de mest inkongruente ting, naar de havde sat sig fast i hans hjerne« (186) - en passage, der kan læses som en slags program for PB's fremdragelse af godt en snes »kilder« eller »for-tekster« til novellen. PB's bog er »Til minde

om Nørvig!« og i sig selv et smukt minde om denne forsker - ved det meget nye den bringer i stof og betragtningsmåde. Jeg kan ikke komme på nogen anden dansk prosatekst, der er blevet gjort til genstand for en så indgående, detaljeret behandling.

Den er (meget bekvemt) delt i to bind: Selve afhandlingen i bind 1, og i bind 2 dennes genstand og basis, dvs. Blicher-teksten (»1824-teksten med nogle vedføjelser fra 1833-udgaven« - hvilke? eller rettere: hvilke *ikke*? Man har lov at spørge, fordi notatet d. 19/12-1711 (PB's nr. 36 A), der kom til i 1833, if. PB er en betingelse for den fremanalyserede komposition. I hvilken grad er, på lavere analysetrin, teksten »restitueret« efter analysens behov?); endvidere trykkes en af de fremdragne »for-tekster«: »Feiltagelsen« fra »Harpn« 1822 (p. 36 kaldet »Harpun«, ellers ikke farlig mange trykfejl); fremdeles bringes en række tabellariske oversigter over bl.a. notaternes linjetal og indbyrdes tidsmæssige afstand og diverse tekstafsnits procentvis andel af den samlede, nøje udmålte tekstmængde; endelig rummer bind 2 15 figurer - såkaldte »graffer« - der danner basis for PB's analyse af novellens komposition. Den slags skal nok skræmme eller vække til munterhed, men PB har tillid til »Vor flittige læser« og resignerer vist for resten (p. 137). Adskilligt af dette materiale vil formentlig finde videre anvendelse i yderligere arbejde med Blichers tekst, men allerede nu danner det grundlag for fængslende iagttagelser.

Efter indledende bemærkninger med problemkatalog åbner PB i øvrigt ballet med en præsentation af Blichers situation som privatmenneske og skribent o. 1820: Efter års besvær med både økonomi og kone, med såvel præstekald som kald til at være »rigtig« digter, vender han digterrollen ryggen for at blive forfatter for pengenes skyld. Blandt de allerførste resultater af denne omvendelse er »Brudstykker«, som - sandsynliggør PB - er blevet til i sept.-okt. 1823 sammen med adskilligt andet over stok og sten i en inspirationsrus, der er den psykologiske forudsætning for hans lynhurtige mobilisering af litterære reserver, se nævnte »kilder« til »Brudstykker«. PB er tilbøjelig til at mene, at Blicher var lidt forlegen ved hele foretagendet, og drøfter i denne forbindelse udgiver-fiktionen (»Fundet, gennemset og udgivet af S. S. Blicher«). Man burde vel tilføje, at den nye prosadigtning i vid udstrækning, efter at Walter Scotts romaner kom på markedet op under jul 1820 og gjorde navneskjulet interessant og bekvemt ved markedsføringen, var sløret i anonymitet og pseudonymitet. Det var i hvert fald ikke usædvanligt at udsende prosa under påtaget navn; jeg nævner blot Gyllembourg, Bernhard, Hauch, Bagger, Goldschmidt, Kierkegaard - den sidste af P. L. Møller benævnt »Den store danske Ubekjendte«, velsagtens i erindring om »The Great Unknown«. Alt dette kunne Blicher selvfølgelig ikke ane i 1823, men dog fornemme noget af det - og måske nok? Netop i 1823 florerede diskussionen om Scotts navneskjul stærkere end nogen sinde.

Allerede i disse første kapitler noterer man sig PB's sans for minutløse tidsfæstelser, og tidstavlen (bd. 2) giver mulighed for at følge Blicher meget nøje, helt specielt i de afgørende år 1822-24. Små brikker som termins-, bryllups- og fødselsdage (alle d. 11.) spiller her deres rolle. Var Blicher fascineret af datoer og tidsmæssige sammenfald - og det fremgår af analysen - er analytikeren det ikke mindre. Det giver mange pointer, dog efter min forståelse ikke, når Blichers fødselsdag d. 11. okt. kombineres med Morten Vinges navnedag d. 11. nov. (p. 19, jfr. p. 28). Det kan også synes kuriøst, når Niels Blichers fødselsår 1748 udstyres med følgende parentetiske oplysning: »(Ét år før Goethe; da Holberg og Brorson var 64 (sic), Stub 43, Ewald 05, Øhlenslæger ÷ 31, og Steen ÷ 34)« (p. 12) - men er samtidig svært oplysende om kronologi og tidsafstande; PB noterer ofte ting, som man normalt springer over og derfor efterhånden glømmer. -

I kapitlerne 4 og 5 gælder det så Blichers brug af sine litterære erfaringer. PB skelner

her mellem to arter af tværtekstlighed: *dels* (kap.4) tekster af Blicher selv eller af andre, hvori han »hentede materiale og huggede ideer« (p. 64), som transformeres, indgår i en ny tekstlig sammenhæng og forsvinder igen, for så vidt som en kvalificeret læsning af novellen strengt taget ikke forudsætter viden om disse kilder; *dels* (kap. 5) tekster, som der henvises til i novellen på en sådan måde, fx. ved citering, at bevidstheden om den måtte formodes at indgå i en »dannet« læsning af novellen (herom mere senere).

I den første af disse kategorier bringer PB virkelig meget nyt, idet ca. 10 »kilde-tekster«, som allerede er blevet bemærket i den tidligere Blicher-forskning (fx. Werther), fordobles, ofte med overraskende iagttagelser. Der er således slående ligheder mellem Blichers tekst og den anonyme »Feiltagelsen« fra Liunges »Harpen« d. 14/6-1822, hvor den stod ved siden af et Blicher-digt. Overraskende er den brug af Oehlenschlägers da nylig trykte »Der er et yndigt Land«, som kan spores i Morten Vinges notat i Riga 2/9-1743 og følgende notater. Helt spændende er den detaljerede dokumentation af, hvordan gangen i James Thomsons »The Winter« styrer forløbet i Blichers tekst 15/5-1721 ff. PB har været vidt omkring i dansk og fremmed litteratur med Blichers novelle in mente, og når det gælder at opfange tekstlige fortillfælde til detaljer i denne, er hans antenner uhyre følsomme. Overfølsomme? kan man spørge. Eller med andre ord: Er PB's evne til at præstere tekstlige sammenkoblinger endnu bedre udviklet end Blichers? Blandt de teoretiske overvejelser over sin analytiske fremgangsmåde, som PB stiller i udsigt, når »røgen har lagt sig« (p. 11), kan man håbe på bidrag til det vanskelige problem, hvordan elementer af litterær erfaring bliver »optaget« i nye tekstlige sammenhænge (p. 49), og under hvilke betingelser den litterære analytiker tør fastslå forekomsten af tværtekstlighed. Hvis man fx. ved læsning af notatet 27/2-1713 mindes en berømt Ewaldpassage (»Havde jeg da og en Arendse?« etc.), som PB ikke nævner, er det så interessant? - og hvorfor ikke? Og hvad nu, hvis man i den nylig strandede Morten på Falster (23/10-1743) vil se en Odysseus på vej hjem? I diskussionen af tekstlig overensstemmelse mellem en islandsk bispsaga og »Brudstykker« ligger kriteriet i analysens afsluttende spørgsmål: »Men hvor skulle Blicher kende til *Jons saga helga*?« (p. 65).

Spørgsmålet om spilleregler ved tekstkombinationer bliver vigtigere i kapitel 5, der omhandler tekster, »som vi formoder at novelleteksten hentyder således til, at bemærkelsen af dem *skulle* høre med i en »dannet« læsning af den« (p. 30, min understregning), eller som det formuleres senere: tekster, som »kan indgå i novellens mening« (p. 64), selv om en tværtekstlig forbindelse ikke bevisligt etableres »med vilje« (smst., jfr. p. 76). Det står mig ikke klart, hvad det just citerede *skulle* betyder, eller hvis vurdering (forventning, bevidsthed) det skal tilskrives - PB's, Blichers? novellens?

Grundigere end sine forgængere viser PB her, hvordan en læser med kendskab til Ovids liv og digtning (skolepensum) kunne hente ekstra pointer i teksten. Sære sindrig - men samtidig en påmindelse om behovet for læserpsykologiske undersøgelser og overvejelser - er den mosaik af bibel-steder (p. 72), der munder ud i, at Hr. Søren's afskedsord til Morten også kan læses som en indvielse af »sønnen« til lidelse. Som noget helt nyt og vigtigt for tolkningen påviser PB, hvordan notatet 27/2-1713 (»Drømmer jeg, eller er jeg vaagen?«) spiller på Jeps opvågnen i baronens seng. Sært at ingen har set det før. Men den grundige dokumentation af Blichers Holberg-kendskab kommer dog til at skygge for iagttagelsen (gjort p. 46, 74) af slutningen af »Figaros Bryllup« som »for-tekst«. Mozarts buffo-opera rummer jo alle temaerne »forveksling i mørke«, »drømmer jeg, eller er jeg vågen« og »Skændige, du har bedraget mig«. PB nævner en forpjuket »Figaro«-opførelse i Århus 1822, men kunne Blicher ikke have set den i København, hvor den opførtes fra jan. 1820 og de følgende sæsoner? En sådan biografisk undersøgelse ville ikke ligge uden for denne bogs horisont. -

Efter en omfattende diskussion af novellens morale, meningen *med* den, og et opgør med Vilh. Andersens kulturhistoriske læsning af den følger et stort kapitel om meningen *i* novellen, forstået som dens psykologiske tematik, idet »tema« bestemmes som »et system af modsætninger« (p. 101): kulde-varme, seksualitet-sygdom etc., der yderligere lader sig indføje i koblinger. Nævnes kan en fortrinlig analyse af den rolle, som Pokker-vabler-bylder-børnekopper og fremdeles syfilis-pest-dyrisk død spiller i novellens erotiske tematik; dog forbigås vistnok Mortens bemærkning (16/12-1711) om, at han har haft kopper tidligere. Eller man kan pege på PB's udredning (p. 109 ff.) af, hvordan Sophie ved af Morten at benævnes »Potifars Hustru« (også) får status som den bedragne herremands »hustru«, hvorefter Morten med sin tillagte status som »søn« kommer i dobbelt blodskamsforhold til sin »søster« og »moder«; hertil slutter sig, at Jens, »Mortens sorte andet-jeg, tematisk set myrder herremanden: Da dræbes faderen af sønnen«. Igen, og især når fremmede tekster indrages i disse analyser, må man efterlyse kriterier for gyldigheden af den art læsninger. PB vil lade afgørelsen heraf bero på klarheden i tekstens signaler (den »kan så diskuteres«, p. 110); her står vi atter ved spørgsmålet om analytikerens mer eller mindre følsomme antennesystem eller associationsapparat. -

Det største afsnit i bogen (kap. 9 med tilhørende figur 1-14) fremlægger en analyse af novellens komposition. Der er tale om et semantisk funderet inddelingssystem, der på sit øverste trin omfatter teksten som et hele, og som gennem stadig finere inddelinger principielt når ned til det enkelte ord, idet hvert af analysens trin forholder sig til hele teksten. Så langt ned går PB jo ikke i praksis, men en enkelt detailanalyse (af dagbogens første notat) bevæger sig dog fra trin 5, hvor det samlede notat befinder sig, til trin 13. På alle analysetrin er symmetriske opstillinger meget iøjnefaldende, og spørgsmålet om systemtvang melder sig. Også for PB (p. 130), der maner til forsigtighed, hvordan så den forskrift efterfølges. Man kan i denne forbindelse spørge, om det er driften mod symmetri, der får PB til at inddrage notaterne 29/9-1711 og 8/10-1711, begge fra Thiele, i kompositionsdelen R₁ (= Rejsen til København). Det problem melder sig i det hele taget, om en sådan symmetri er specielt karakteristisk for netop denne tekst eller måske teksttype, om den er periodespecifik, så denne form for kompositionsanalyse rummer teksthistoriske perspektiver, eller om enhver tekst, som stoppes i denne maskine, kommer ud i den anden ende som smukke symmetrier, hvad enten det så skyldes grundlæggende træk ved enhver digterisk tekst eller ved den analytiske metode. Hvis man tænker på analysens sidste trin, det enkelte ord, er vi så tilbage ved spørgsmålet, om vi arbejder med 1824- eller 1833-teksten eller en restitutionensform, jfr. ovenfor. I alle tilfælde tror jeg, at den fremlagte analyseform vil vise sig frugtbar ved pædagogisk arbejde med »lette« tekster, der netop ved deres »enkelthed« er så svære at gøre noget ved. Denne antagelse bekræftes - og mulige pointer ved den »symmetriske læsning« fremgår - af analysen af dagbogens første notat, der påviser, at Mortens drømme om at blive præst har Hr. Sørensen død som *usagt* forudsætning - den Hr. Søren, for hvis liv og helbred notatet rummer en eksplicit bøn. Vigtige sammenhænge i novellen som helhed findes således en miniature i dens første notat; det siger noget om novellens kvalitet - og om analysens. Blandt analysens mange fortjenester må også nævnes dens påvisning af, hvordan novellens ophør og udtømningen af Morten Vinges erindring sker i en og samme bevægelse.

Efter et kapitel om »Genre og fortælleteknik« med (atter nøje dokumenterede) bemærkninger om notaters omfang, fortælletempo etc., der måske engang skal sættes i det læserpsykologiske perspektiv, som lurar her og der, tages endelig i »Bidrag til en tolkning af novellen« skridtet til en psykologisk tolkning, ikke af novellepersonernes, men af Blichers psyke. Som anmelderen af en gyser skal jeg ikke afsløre, hvordan det ender, men fadermord lurar. -

PB har skrevet en bog, der kræver arbejde undervejs ved læsningen, men som samtidig er tilgængelig for mange; han er ikke bange for at jævne vejen for den læge læser. Under læsningen sendes man bestandig tilbage til Blichers mesterlige novelle, der ikke bliver ringere set gennem PB's briller. Man får understreget, at der gives tekster, som det lønner sig at tage alvorligt. Det gælder i høj grad »Brudstykker af en Landsbydegns Dagbog«. Og det gælder PB's Blicher-bog. Det skal blive spændende at følge de videre udredninger, når engang »røgen har lagt sig«.

Flemming Conrad

Villy Sørensen: Ragnarok. En gudfortælling. Illustreret af Andy Li Jørgensen. Centrum. U.st. 1982. 133 s. 100,- kr.

Filosoffen og digteren Villy Sørensen har på 133 små sider genfortalt den nordiske mytologi under titlen »Ragnarok. En gudfortælling«. Bogen er endnu et eksempel i litteraturens historie på, at hver tidsalder finder sit og genfinder sig selv i gudelæren.

Villy Sørensen holder sig forholdsvis tæt til kilderne, navnlig Snorres Edda, men ved umærkelige små drejninger får han i de femten korte kapitler kendte myter til at sige noget nyt.

Efter Villy Sørensen er gudernes problem i al almindelighed en panisk - og ugrundet - frygt for jætterne, de fremmede og ukendte, men over alle bredder frugtbare folkeslag i yderkanterne af verden. Frygten øges ved gudernes manglende lyst eller evne til at få flere gudebørn, måske (foreslår den diskrete fortæller) en følge af deres fysiske afhængighed af Yduns ungdomsæbler. Hertil kommer, at visdommens kilde rapporteres udtørret, efter at Odin har forsynet sig på bekostning af sit ene øje. Gudernes angst og impotens tvinger dem til en oprustning: de er »de klogeste - og de bedst bevæbnede« (s. 9). Da de for at sikre sig lader dværgene fabrikere langt flere våben end de selv kan betjene, må de ægge menneskene til krig, »så at de mange våben kunne blive brugt« (s. 10). Der er dog intern strid i gudernes kreds mellem især krigsguderne Tyr og Tor med lederen Odin bag sig på den ene side og kærlighedsguderne Frej, Freja og (delvis) Frigg på den anden. Tors berømte våben, Mjølner, betegnes af Freja som verdens værste problem, »den mordgale hammer« (s. 90 og 93), og Loke taler imod brugen af den som en »dumhed« (s. 127). I det hele taget er aser og vaner mere uenige og forskellige end sædvanligt antaget - Villy Sørensen mener endog, at aserne var blonde og blåøjede, vanerne sorthårede og brunøjede. De mest sympatiske setes gudeskikkelser taler for samling omkring Balder, fredsstifter og retsgud, så en modus vivendi med jætterne kan etableres gennem forhandlinger. »Forlig er bedre end strid«, hævder Balder (s. 28). Der dannes en løs alliance mellem Balder, hans blinde broder Høder, Freja, Frej og Loke til fremme af fred og kærlighed. Men forgæves: krigs- og hævn tankerne sejrer, og guderne og med dem verden må gå under.

Det kritiske syn på de normalt heroiske fremstillede guder medfører et blidere på deres faste antagonister, jætterne. De er store, stærke, kluntede, men fredselkende væsener. Ud fra en ældgammel pagt med aserne, som jætterne, men ikke aserne, holdt, ønsker de kun at leve i fred. Når aserne gang på gang overfalder dem, svarer de tilbage med forslag om forsoning gennem blandede ægteskaber. Make love, not war. Frej erkender, at jætterne også kan have en ret til at være til. Til sidst bliver den undergang, som er genfortællingens løbende omkvæd, dog til virkelighed.

Genfortællingens allegoriske tydning er klar: på den ene side står Asgård som en højt udviklet og rig verden splittet mellem afrustnings- og forsvarspartier, svækket af stagnerende eller dalende befolkningstal, på den anden side jætternes Udgård som en fattig og skræmmende ukendt lokalitet, med en befolkningstilvækst ude af proportion med de materielle muligheder og en stemning af aggression i angst for aggression. Over slutningens Ragnarok hæver atom- og brintbombernes paddehatteskyer sig. *Finis mundi*.

Guderne får præcise roller i Villy Sørensens asatragedie. Nogle af dem er udviklingsløse. Odin repræsenterer på godt og især ondt den højeste åndelige magt, som en lidt latterlig stivbenet ældre statsmand, hvis ophøjede, abstrakte og flertydige visdomsord i Hávamál-sil sjældent kan bruges til noget i det praktiske liv. Hans spioncentral Lidskjalf kontrollerer ikke alene jætterne og menneskene, men også guderne. Global splittelse er hans politiske styrke, alt imens han konstant prædiker om sammenhold. Hans dilemma er (ifølge Loke), at han ikke ønsker krig med jætterne, fordi han vil tabe den, men heller ikke kan leve med freden, fordi hans magtbasis er frygten for jætterne. Hans sønner Tyr og Tor er stereotype krigsguder, Tyr den stupide kraftbeundrer, Tor slagsbroderen, der trækker sin hammer med samme instinktive hast som en western-helt sin revolver for at opfylde sit eneste programpunkt: at knuse skallen på modstanderen. Andre guder er, i Snorres ånd, rendyrkede enkeltegenskaber, således Heimdal med den humoristisk set vagtsomhed og Njord. Den, der bedst af alle lever i en verden med urokkelige værdier, er den blinde Høder, instrumentet for Balders død siden hen.

Heroverfor står guder med mere relative anskuelser, kort sagt vækstmuligheder. Digterguden Brage er en komisk uhandledygtig sværmer, holdningsløs, uden fornuft, centreret om sine egne følelser. I positiv udvikling er Balder, hvis dødsmareridt ændrer hans vurdering af de andre guders uforanderlige ensidighed, og Frej, hvis forelskelse forandrer hans fordomsfulde syn på jætterne. Ved deres side står Freja som den blide og ømme kærlighed med ønsket om én gang for alle at sætte Tors hammer ud af spillet ved at få den i sit skød.

Dramaets egentlige hovedperson er den gådefulde Loke. Forbindelsen mellem den snilde og bøjelige Loke og kærlighedsgudernes fredsbevægelse er bogens originaleste invention. Amerikaneren John Gardner beskrev i sin roman »Grendel« (1971) Beowulf-kvadets handling, således som det efter sin natur sagesløse uhyre måtte opleve den. Her skitserer Villy Sørensen den nordiske mytologi, som den kunne have set ud, hvis Loke havde fået lov til at iscenesætte den som et oprør fra midten med Balder i lederrollen. Det bliver en advarsel også til nutiden imod cementerede ideologiske positioner og imod de kun alt for klare skillelinjer fysisk og åndeligt i en verden domineret af klichéfilosofi om vold, politisk dobbelttale og konsekvensmageri af uhyggelig mekanisk art. Loke er en hverken-eller figur, altid på vej, altid i forvandling, hyppigt forklædt. Han er fristeren (s. 110, jf. Matt. 4. 8-9) og forræderen, hvis sidste motiver ikke klarlægges. Som den gamle kone Tokk, der ikke vil være med til at græde den døde Balder ud af Helhjem, bliver han en Brechtsk moderskikkelse: hun har brugt så mange tårer til at begræde sine soldatersønners død, at hun ikke har nogen til overs for en gud dræbt i leg. Mens de gamle hedninge stolt skal have erklæret: *Leende vil jeg dø* (Regnar Lodbrog ifølge Krákumáls slutstrofe), karakteriserer Villy Sørensen Loke - med et ordspil på hans navn?! - ud fra devisen: *Leende vil jeg gerne overleve*; »Loke lo«, lyder det gang på gang. Men til sidst giver hans latter plads for et »skrækeligt og ynkeligt hyl som var han et dyr« (s. 131), da han lænkes i Prometheus-positur i klippehulen. Og næste kapitel beskriver Ragnarok, »Jætternes hævn«. Loke var uundværlig for gudernes og verdens opretholdelse, kompromismager, forhandler og intrigant i uigennemskuelig enhed, nok navnebeslægtet med jætternes fyrste (s. 84), men i den afsluttende smertevildelse med kærlighedsgudin-

den Frejas billede for de omtågede øjne. Aserne måtte tabe ham - og alt - for at indse hans nødvendighed.

Episk er Villy Sørensens genfortælling trods tilsyneladende tvangløshed omhyggeligt komponeret omkring Balders dødsmareridt (frit efter Vegtamskviða og Völuspá Ragnarokstrofer), i kapitel 6 en profeti fra Balders underbevidsthed, i kapitel 15 en realitet i den håndgribelige virkelighed (s. 48-49 gentages så godt som ordret s. 132-133). I den materielle Asgård-verden kan forsvarsmur, hære og masser af våben holde fjenderne væk, men de stiger alligevel op i den enkeltes, in casu Balders, sind som en utryghed og en trussel, »i kroppen, i verden« (s. 48). Imod det ydre ruster sig det indre til protest mod alt for firkantede livsanskuelser, og hjælperne Freja og Loke formår ikke at tilvejebringe varig harmoni. Marcridtet opfyldes fase for fase: Tyr mister en arm, Frej sit sværd, Balder sit liv og verden sin eksistens.

Villy Sørensen omgås tilforladeligt med sine kilder (der aldrig angives, men overalt er genemskuelige). Myten om Tors og Hrungrners kamp kædes sammen med myten om bygningen af kæmpemuren om Asgård til en demonstration af sikkerhedspolitik baseret på svig. Hymiskviða og Þrymskviða forbindes, så Tor mister hammeren på sin fisketur efter Midgårdsormen og må hente den igen i Udgård i Frejas brudekjole. Lokes manglende indsats under Tors besøg i jættehjem forklares som resultat af en hovedløs ordre om tavshed udstedt af Tor (s. 68), - en tildigtet begrundelse. Ved samme lejlighed får Raske (dvs. Röskva) også tildelt en prøve: at græde om kap med Flu, dvs. en flod (s. 78). Enkelte træk er mytologisk mindre rigtige. Balder gøres til retsgud, et embede, som snarere hans søn Forseti bestred. Freja kaldes gudinden for den blide kærlighed, mens broderen Frej står for den hede passion (s. 13), - et kønt ekko af Oehenschläger og Grundtvig, for i kilderne er Freja udstyret med en glubende seksualitet. Villy Sørensen idealiserer hende ved at udelade fortællingen om, hvorledes hun ved samleje med fire dværge erhvervede smykket Brisingamen.

Illustrationerne af Andy Li Jørgensen er ikke uefne, men et par steder har han ikke læst Sørensens tekst ordentlig. Hans Tor med den unge Midgårdsorm mangler tekstens piggede jernhandsker (s. 34-35), og som Freja-forklædt brud ses Tor med fuldkæg, skønt teksten beordrer ham barberet (s. 95-96); Odin har tilsyneladende to øjne (s. 112). Den Jugendagtige dekorative stil har reminiscenser fra Louis Moe.

Villy Sørensens egen stil er tilstræbt enkel, men underfundig. Han generer sig ikke for at begynde: »Der var engang« (s. 7). Ellers kan sproget bringe de danske oversættelser af Snorre i erindring. Personerne taler mundret hverdagsdansk; kun Odin udtrykker sig i et arkaiserende »saga«-sprog. Moderne er Villy Sørensens egen H.C. Andersenske leg med ordene (Loke mødte alles blikke, om end ikke på én gang, s. 25; Brage slog harpen, s. 27). Litterære allusioner indgår fiffigt: under kapsepisningen i Udgård er det for den hundesultne Loke naturligvis vigtigere at være med end at vinde (s. 77, jf. det olympiske motto), om Hrungrner siges, at hvad den fuldeste mund var løbet over med, var hans stenhjerte fuldt af (s. 38, jf. Luthers oversættelse af Matt. 12.34), og da Tor har tabt sin hammer i Midgårdsormens gab, varierer jætten Hym vittigt et ordsprog: Guden går så langt til vands, at han kommer hammerløs hjem (s. 88). Mere alvorlig er hentydningen i Odins abdikationsbeslutning (s. 113) til røsten fra himlen ved Jesu dåb (Matt. 3.17) eller under forklarelsen på bjerget (Matt. 17.5). Sørensen kan også med stor effekt ironisere over nutidige stilsammenstød: »En kærlighedsgudinde, der ikke selv var med i menneskenes kærlighedslykke og kærlighedssorg, men sad højt over dem og administrerede kærlighedsrelationer, det var ikke Freja« (s. 58).

Alt dette smelter ubesværet sammen til en helhed, også velegnet til mundtlig fremførelse. Villy Sørensens Ragnarok-skildring er djævelsk godt skrevet. Den er tillige djævelsk skre-

vet, fordi Sørensen er djævelens - det er: Lokes - advokat, fortaler for smidighed og tolerance. Forhandling med formodede fjender, ikke spontan og brutal nedkæmpning af dem, kan forhindre verdens undergang. Det gode kan kun sejre sig til døde med vold. Villy Sørensen vil foreslå frihed for Loke snarere end for den indskrænkede militærgale Tor.

Hver tid vælger sine myter og sine guder af den gamle Asalære. I den overfølsomme førromantik skrev Johs. Ewald om den Balder, der dør af uopfyldt kærlighed; samme Balder blev hos den ældre Grundtvig til en hedensk præfiguration af Kristus. Jens Baggesen og den unge Grundtvig var optaget af visdoms- og digterguden Odins gåder, mens Martin A. Hansen efter 2. verdenskrig gjorde Odin til symbol på den splittede og dødsmerkede intellektualisme efter atomtidens værdisammenbrud; vanerne så Martin A. Hansen som grusomme driftsguder. Oehlenschläger kårede sig den raske og naive Tor til helt, men fascineredes også af den Loke, han ikke kunne forstå, men så lidt som aserne kunne undvære til daglig »Suurdeig«. Johs. V. Jensen beundrede Oehlenschlägers mytologiske gendigtninger og forvandlede hans dådrappe Tor til Hvidbjørn, opfinderen af vognen og andre tekniske raffinementer.

Grundtvig så i sit asasyn tilværelsen som en strid mellem (besmittet) godt og ondt, aser mod jætter, striden var selve meningen med livet, gudernes sammenhold derfor det overordnede. Hos Villy Sørensen er politikerens Odins gentagne appeller til blindt partisammenhold netop det, der fører til Ragnarok-katastrofen. Villy Sørensen viser, at guder, mennesker og jætter er uhjælpeligt afhængige af hinanden og kun i forening udgør en hel verden. I forlængelse af Martin A. Hansen for 30 år siden opfatter Villy Sørensen asalærens periode som præget af magtdyrkelse, forfald og degeneration. Gudernes stormagtsmilitarisme er destruktiv. Villy Sørensens dystre tolkning af konsekvensen af ufornuftens herredømme og mangelen på kærlighed er et Ragnarok, der ikke følges af en genskabt ny og renere jord og et liv i Gimle med Balder som regent og Kristus i sigte fjernt ude i kimingen. Et Ragnarok, som ikke beskrives æstetisk som »noget voldsomt dragende«, en »mørk nydelse« (Martin A. Hansen om Völuspá), men knapt og journalistisk. Den moderne asatragédie er ikke dæmoniserbar. Mens den lænkebundne fornuft med kærlighedsidealet for det indre øje vrider sig på sit smertensleje, ender bogen (og verden) i røg, gnister og forsvinden. Siunken i Grus er Midgards Stad!

Flemming Lundgreen-Nielsen

Mats Thelander (red): Talspråksforskning i Norden. Mål - material - metoder. Studentlitteratur, Lund 1982. 235 sider. Pris ca. 150 Skr. Gun Widmark (red): Talspråksstudier. Insamling och analys. Studentlitteratur, Lund 1981. 197 sider. Pris ca. 110 Skr.

Som dansk lektor i Sverige har man lejlighed til at sammenligne vilkårene for humanistisk forskning i Danmark og i Sverige. Især to forhold falder i øjnene. For det første: I Danmark er det stadig almindeligt at forskere underviser og at underviseren forsker; men i Sverige adskiller universiteternes stillingsstruktur de to funktioner. Og for det andet: Svensk humanistisk forskning foregår i højere grad end dansk inden for rammerne af projekter finansieret af statslige og private kasser. - Resultatet heraf er en stærkere offentlig styring af forskningen i Sverige, eller i hvert fald muligheden derfor. På denne baggrund kan man måske se tilblivelsen af en række nye humanistiske forskningsinstitutioner i Sverige i de senere år, bl.a. Språkdata i Göteborg og Centrum för tvåspråkighetsforskning i Stockholm for nu at tage

et par eksempler fra sprogvidenskab. Centralstyring, modejag, opportunisme, knægtelse af den frie forskning - eller nødvendig prioritering af forskningen? Ja, den diskussion føres selvfølgelig ikke kun i Danmark. Under alle omstændigheder forekommer det mig at svenskernes måde at organisere forskningen på lettere opfanger en del nye forskningsområder - med de omkostninger det kan indebære for den traditionelle og den kontroversielle videnskab.

Avdelningen för forskning och utbildning i modern svenska (forkortet FUMS) hedder ét af de svenske forskningsinitiativer inden for nyere sprogvidenskab. FUMS oprettedes 1966 og er underlagt Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet. Tyngdepunktet i arbejdet på FUMS ligger på sociolingvistikens område, men virksomheden omfatter også discipliner som tekstlingvistik og pragmatisk analyse. Medarbejderstaben på FUMS varierer, idet afdelingen er uddannelsessted for forskerstuderende. Forskningsprojekternes resultater fremlægges i en rapportserie der nu har over 100 numre.

I 1980 var FUMS medarrangør af et nordisk forskerkursus med titlen *Metoder inom talspråksforskningen*. Et udvalg af kursets forelæsninger er af Mats Thelander, FUMS, nu også docent ved moderinstituttet, samlet i bogen *Talspråksforskning i Norden. Mål - material - metoder*. Thelander nævner selv i bogens indledning at denne titel både er for snæver og for bred, for snæver fordi »ganska mycket av resonemangen naturligtvis inte är begränsade till nordiska förhållanden eller nordisk forskningstradition« (s. 5), for bred fordi hele 11 af bogens 14 bidrag skyldes svenske forfattere. Men titlen er også for bred i andre henseender. Begrænsningen i det indhold bogens titel dækker over, hænger sammen med arten af den sociolingvistik der dominerer på FUMS. Det er sociolingvistik inden for den amerikanske tradition (Labov, Gumperz, Fischman m.fl.): påvisning og beskrivelse af socialt betinget sprogbrugsvariation på udtryksplanet, ofte ved hjælp af kvantitative metoder. Nogle har kaldt denne måde at drive sociolingvistik på for sociofonetik; i bogen kaldes den flere gange variationslingvistik. Den mere indholdsorienterede, pædagogisk relaterede sociolingvistik á la Bernstein (og hans kritikere!) synes kun at interessere FUMS-folkene i mindre grad, og det slår igennem her i bogen. Talesprogets indholdsside behandles stort set ikke. Bogens eneste eksempel på indholdsanalyse er nordmanden Ola Stemschaugs påvisning af den »socialdemokratiske« glidning i den tidligere norske statsminister Einar Gerhardsens holdninger til arbejdersprog. Og så er Stemschaugs analyse endda en pragmatisk skriftsprogsanalyse, for materialet er to versioner (fra 1931 resp. 1974) af et afsnit fra Gerhardsens bog »Tillitsmannen«.

Imidlertid kan bogen selvfølgelig ikke afspejle andet og mere end det der foregik på forskerkurset, som var et metodikkursus med særlig vægt på dialektologiske og sociolingvistiske metoder. Og traditionelt beskæftiger dialektologien sig navnlig med sprogets udtryksside (først og fremmest på det fonetisk-fonologiske niveau og den morfologiske niveau). Desuden har netop metodeudviklingen præget sociofonetikken. Men metode kan ikke betragtes isoleret i forhold til mål; det antyder da også bogens undertitel. Også af den grund kunne man have undt kursets deltagere og lærere en konfrontation med den »pædagogiske« tilgang til sociolingvistikken som bl.a. kredsen omkring det danske Projekt Skolesprog er kendt for. Her møder man nemlig en tilsyneladende mere ligefrem relation mellem mål og metode, idet denne form for sociolingvistik arbejder med sammenhængen mellem sprogbrug og social struktur i forbindelse med et anvendelsesaspekt (fx »udviklingen af en funktionel undervisning der tager udgangspunkt i børnenes behov og erfaringer«). Projekt Skolesprog er forskning der skal bruges til ændring af en pædagogisk praksis, mens FUMS (blot?) vil »påvise

och beskriva samband mellan språklig och icke-språklig variation» (Thelander, s. 164). Netop anvendelsesaspektet lever en skyggetilværelse i bogen, på trods af undertitlens »Mål« (inde i bogen modificeret til »Några utgångspunkter för talspråksforskningen«). Det er egentlig bare Sture Alléns i øvrigt meget spændende bidrag, *Talspråksforskning med datamaskin*, som skitserer hvad talesprogsforskning skal gøre godt for (bl.a. nævnes TV-tekstning, taleproteser for talehandicappede og talende terminaler for blinde). Selv om man (som jeg!) er orienteret i retning mod FUMS' sociolingvistik, kan man godt synes at kurset og dermed bogen bærer præg af en vis ensidighed med hensyn til behandlingen af talesprogets indholdsside og talesprogsforskningens anvendelighed. Det er ikke helt lykkedes at tage det samlede greb om talesprogsforskningen som bogens bagsidetekst stiller i udsigt.

Kursets sammenføring af dialektologiske og sociolingvistiske metoder stemmer overens med den videnskabshistoriske forbindelse mellem de to discipliner: beskrivelsen af sprogets regionale variation er fortsat i beskrivelsen af dets sociale variation. Fire af bogens artikler repræsenterer det dialektologiske udgangspunkt, nemlig Erik Olof Bergfors: *Dialektinsamling*, Torsten Ordéus: *För bättre dialektinspelningar*, Sven Benzon: *Utskrift på olika nivåer*, og samme forfatter: *Framställning av språkkartor*. Bidragene er informative, især de to første (Bergfors' artikel har oven i købet god underholdningsværdi). Det klassisk-dialektologiske perspektiv er klart dominerende i artiklerne. Bergfors nævner ganske vist nogle nye opgaver for dialektologien: »dialekternas nuvarande ställning i samhället. Hur förändras våra folkmål? Vilka attityder har människorna till dialekterna? Vilka är drivkrafterna när människor övergår från att tala dialekt till att tala standardspråk?» (s. 82). Men ellers beskæftiger de fire artikler sig næsten ikke med dette nye dialektologiske forskningsfelt, sociodialektologi. Fx er Bergfors' foretrukne meddelere »personer med vilka man kan föra ett resonemang om språkliga frågor» (s. 83); Ordéus omtaler ikke teknikken i forbindelse med optagelse af gruppesamtaler; og Benzon strejfer kun at sprogkort kan blive et vigtigt hjælpemiddel også for sociolingvistisk arbejdende forskere. Den manglende dækning af sociodialektologien føles dog kun delvis som et savn, idet andre af bogens bidrag tager emnet op.

Til Ordéus' artikel om optageteknik slutter sig Magnus Blombergs glimrende tekniske gennemgang, *Hur fungerar egentligen bandspelaren?*; det bliver forklaret så også/selv humanister kan forstå det. Talesprogsforskningens tekniske side behandles desuden i Claes-Christian Elerts beretning fra det fonetiske laboratorium, *Instrumentella metoder i talforskningen*. Bidragets vigtigste fortjeneste ligger i en redegørelse for datorernes betydning for eksperimentalfonetikkens udvikling.

Ovenfor er det nævnt at sociolingvistikken er udsprunget af dialektologien. En anden af sociolingvistikens rødder kommer til syne i Eva I. Ejerheds artikel, *Metoder i lingvistiskt fältarbete*. Heri fortælles der om hvordan man i amerikansk lingvistisk tradition udfører »praktisk språkanalytisk arbete som syftar till färdigställandet av en grammatik» (s. 121) for et sprog som ikke har nogen. Metoderne har navnlig været anvendt til beskrivelse af nordamerikanske indianersprog. Lingvisterne gik her i samarbejde med antropologerne, hvilket førte videre til studiet af sprogets rolle i kulturen, ganske vist med opgivelse af den lingvistiske fokusering på struktur. Ejerhed formidler på udmærket måde kendskabet til denne form for lingvistisk feltarbejde, som dog især har undervisningsmetodisk interesse inden for lingvistikken.

Forbindelsen mellem dialektologi og sociolingvistik knyttes i schweizeren Oskar Bandles artikel, *Sociolingvistiska strukturer i de nordiska språken*, for her er konstateringen af at geografisk definerede sprogarter som regel også er sociolekter, et væsentligt udgangspunkt

for forfatterens redegørelse for »utbredningen av och det ömsesidiga förhållandet mellan standard (riksspråk), regionalspråk och dialekt« (s. 33) i Norden. Bandles bidrag stammer ikke fra kurset, men det er en gevinst for bogen. Vi har her - for første gang? - et forsøg på at give en oversigt over den aktuelle sociolingvistiske struktur i det nordiske sproglandskab. Set fra Bandles schweiziske udsigtpunkt er det måske ikke en selvfølge at næsten alle her i Norden skriftligt behersker det standardsprog som deres talesprog er en variant af. Men konsekvensen er at Bandle i sin kategorisering overalt indbefatter standard selv om den måske kun bruges i skrift; således omfatter fx kategorien standard/dialekt simpelthen dem der kun taler dialekt. En i hvert fald i første omgang forvirrende ekstra dimension er lagt ind i beskrivelsen, og valget retfærdiggøres kun delvis af sprogforholdene i Norge, hvorom det oplyses at af dem der taler dialekt skriver de fleste nynorsk standard. Imidlertid hænger Bandles indføring af skriftsproget også sammen med hans definition af standardsprog. Han definerer standard som »normerat skriftspråk, inbegripet skriftnära talspråk (i formella situationer)...« (s. 34). At Bandle anfører det normerede skriftsprog som mønster for standardsproget (rigsmålet), er måske en følge af hans opfattelse af rigsmål, nemlig at det repræsenterer en idealtilstand som vel aldrig helt opnås. Forestillingen fremgår også af hans kategorisering, hvor typen standard slet ikke forekommer! Lars Brink og Jørn Lunds rigsmålsdefinition synes langt mere hensigtsmæssig, ikke bare i Danmark, for ét af artiklens hovedpunkter er at talesproget er mere ensartet og mindre lokalt bundet i både Danmark og Sverige end i Norge (samt Svensk-Finland og Færøerne) hvor dialekterne står stærkere. Med de nævnte definitoriske forbehold giver Bandle et godt og nyttigt overblik over sprogforholdene i de nordiske lande; skildringen af forholdene i Danmark er i al fald klart genkendelig.

Bogens centrale bidrag er efter min mening Karl-Hampus Dahlstedt: *Talspråkets metamorfoser*, Bengt Nordberg (professor i sociolingvistik, FUMS): *Sociolingvistisk dataindsamling*, og Mats Thelander: *Analys av språklig variation*. Disse tre artikler, specielt de to sidste, befinder sig, med Nordbergs formulering, i skæringspunktet mellem dialektologi og sprog-sociologi. Titlen på Dahlstedts artikel hentyder bl.a. til de forandringer i talesprogets egenskaber og funktioner som 1900-tallets mundtlige massemedier har givet anledning til. Dahlstedts vigtigste ærinde er dog at præsentere den type talesprogsforskning som man har kaldt variationslingvistik. Præsentationen former sig som en gennemgang af forskellige dimensioner i den sproglige variation; her i artiklen kaldes de med nogle måske lidt krukede betegnelser diatopisk, diastraktisk, diafasisk, diasituativ osv. variation. Dahlstedts solide gennemgang inddrager også emnets definitoriske og videnskabsteoretiske aspekter, og illustreres af især nordiske eksempler, sådan som det i øvrigt er tilfældet i hele bogen.

Bengt Nordbergs bidrag er en erfaren sociolingvists råd og vejledning om »insamling av konkret producerat tal och attityder till olika varianter och varieteter inom ett språksamhälle« (s. 92). Ved netop sociolingvistisk dataindsamling er de ydre omstændigheder omkring den sprogbrug man iagttager og analyserer, af særlig stor betydning, og i sin artikel lægger Nordberg vægten på det sociolingvistiske feltarbejdes metoder for informantvalg og for kontrol med de forskellige komponenter i meddelelsessituationen. Navnlig afsnittet om »Talsituationen« er glimrende; der er bl.a. en indgående omtale af interviewsituationen, som er ret almindelig i sociolingvistiske undersøgelser. Forfatteren nævner som alternativ indsamlingsform optagelse af telefonsamtaler (med forskeren som den ene part), evt. uden at informanterne er klar over at samtalen optages. Skønt denne praksis er lovlig, i det mindste i Sverige, synes jeg at Nordberg her kommer til at modsige sig selv, idet han tidligere i artiklen har taget afstand fra skjulte optagelser. Interessante ud fra en forskningsetisk og -ideologisk synsvinkel er også hans overvejelser om sociolingvistisk dataindsamling be-

tragtet som en byttehandel mellem forsker og informant. Nordbergs artikel indeholder desuden et afsnit om attitudeundersøgelser; også andre af bogens bidrag beskæftiger sig med dette emne, herom nedenfor.

Mats Thelanders artikel giver en udmærket oversigt over variationslingvistiske analysemetoder, såvel på mikro- og makroplan som derimellem. Væsentlig i den forbindelse er Thelanders understregning af at den ofte ret sofistikerede mikroanalyse (variabelanalyse) bør føre frem til forsøg på at påvise tendenser til makrovariation (skift mellem to eller flere sprogarter), i øvrigt i overensstemmelse med én af Thelanders andre pointer, nemlig at »Språklige varieteter må definieras enligt rent språklige kriterier« (s. 165) og først derefter sættes i relation til det sociale. Første trin i undersøgelsen skal altså være en analyse af den sproglige mikrovariation, og her betoner Thelander vigtigheden af at afgrænse de lingvistiske variable på grundlag af de naturlige variationsmønstre i materialet. Også herudover udviser han stor indsigt i mikroanalysens kvantitative metoder; bl.a. er der en grundig og pædagogisk indføring i Labovs variable rule-begreb (som Thelander - lidt overraskende - tillægger større betydning end Labovs andre indsatser inden for sociolingvistikken). Ikke alene meto-disk, men også teoretisk-lingvistisk har Thelanders bidrag sine fortjenester: begrebet sproglig variabel ses i en bredere sprogvidenskabelig sammenhæng end man er vant til, så man med Thelanders ord aner muligheden for en generel sproglig variationsteori.

De resterende af bogens artikler er Mogens Baumann Larsen: *Sprognormer 1979*, og Ola Stemshaug: *Språkholdninger*. De drejer sig begge om oplevelse af attituder til sprogbrug. Baumann Larsens bidrag forekommer ikke helt velvalgt i sammenhængen. Det er en ret avanceret beretning fra sprognormsdebattens frontlinjer. Artiklen hævder, at den social-psykologiske kritik af sociolingvistikken ofte er terminologisk vag og upræcis. Det synes rigtigt, i hvert fald efter de valgte citater at dømme. For mig består artiklens vigtigste indhold i påpegningen af at sprogbrug og oplevelsen af den ikke alene er bestemt af gruppetilhørsforhold, men også af individuelle træk (personlighed). - Stemshaugs artikel er ét af bogens mest levende bidrag. Dette skyldes de mange interessante eksempler og den personlige tone i artiklen. Det personlige viser sig bl.a. i Stemshaugs interesse for tilslørede sprogholdninger; han mener at kortlægningen af sådanne »fordekte holdninger« bør være det vigtigste felt inden for sprogholdningsanalysen. Ét af hans eksempler er nævnt ovenfor: statsminister Gerhardss holdninger til arbejderes foredrags- og diskussionssprog. I samme sammenhæng omtales også officielle holdninger til ikke-standard sprog, fx dialekter. Her sammenligner Stemshaug det norske og det svenske syn på talesprogets normering i skolen, med klar sympati for den (dog af gode sproghistoriske grunde) større sproglige tolerance i Norge. Dette er blot noget af indholdet i Stemshaugs brogede artikel. En systematisk omtale af metoder i attitudeundersøgelser finder man i Bengt Nordbergs artikel.

Som allerede nævnt rummer bogen om talesprogsforskning i Norden kun et udvalg af det oprindelige kursus' forelæsninger (rent bortset fra at bogen naturligvis ikke kan gengive kursets praktiske virksomhed: demonstrationer og feltarbejde). Men gennem denne udgivelse er noget af kursusindholdet gjort tilgængeligt for en videre kreds af interesserede, i håb om at det kan blive »till nytta för talspråksforskningens fortsatta utveckling i Norden« (Thelander i indledningen, s. 8). Når jeg gerne vil tilføje et ønske om at bogen vil blive til ganske særlig nytte i Danmark, skyldes det en opfattelse af at den form for talesprogsforskning som bogen fokuserer på, i Danmark er kommet i klemme mellem på den ene side den institutionelt etablerede beskæftigelse med forskellige sider af talesproget (fx dialektordbøger, eksperimentalfonetik) og på den anden side 68-generationens uddannelsespolitiske sociolingvistik (situationen illustreres for øvrigt af at blot 3 af forskerkursets 25 deltagere var danskere!).

Men jeg er selvfølgelig klar over at denne »midterposition« i talesprogsforskningen har sine legitimeringsproblemer, ligesom den meste humanistiske forskning.

Vil man skaffe sig yderligere kendskab til FUMS' virksomhed inden for talesprogsforskning, kan man læse *Talspråksstudier. Insamling och analys*, et udvalg af FUMS-rapporter redigeret af FUMS' forstander, professor Gun Widmark. Som undertitlen antyder, er det metodiske også i centrum i denne bog. Derimod behandles både talesprogets udtryksside og dets indholdsside i bogen. Bogen falder således i to dele med fire henholdsvis tre artikler; desuden er der en kyndig og velskrevet indledning ved bogens redaktør.

De første fire artikler er Kent Larsson: *Om arrangerade inspelningssituationer*. Mats Thelander: *Telefoninspelning som metod för språksociologisk datainsamling*, Mats Thelander og Karin Forsberg: *Metodresonemang kring en dialektsociologisk fallstudie*, og Olle Hammermo: *Eskilstunadiftongeringens variation*. De to første artikler drejer sig om sociolingvistisk dataindsamling. Larssons artikel indeholder dels en probleminventering i tilknytning til optagelser af naturligt talesprog i forskellige situationer, dels en redegørelse for hvordan problemerne er søgt løst ved en undersøgelse af talesprogets stilistiske bredde hos opvoksede skolebørn i Eskilstuna. Artiklen giver et godt indtryk af den opfindsomhed (og manipulation?) som ofte præger sociolingvistisk feltarbejde. - Thelanders rapport om telefonsamtaler som materiale i sociofonetiske undersøgelser kalder Widmark i sin indledning for noget af en milepæl i talesprogsforskningens historie. Thelanders resultat er at optagelser af telefonsamtaler er lige så pålidelige som direkte optagelser, ved udtryksanalyse af talesprog. Det er lærerigt at følge forfatterens grundige analysearbejde (der udnytter bl.a. sandsynlighedsregning og statistik) forud for dette vigtige resultat. - Alligevel synes jeg at Thelander-Forsbergs artikel (en delstudie inden for et projekt) har større metodisk interesse, ikke mindst for sociodialektologien. Navnlig vil jeg fremhæve artiklens teoretiske ræsonnement omkring afgrænsningen af de lingvistiske variable som er grundlaget for en kvantitativ sociolingvistisk mikroanalyse. Det er én af flere forbindelser til Thelanders bidrag i »Talspråksforskning i Norden«. - Også Hammermo har arbejdet kvantitativt i sin undersøgelse af diftongeringen af lange vokaler i Eskilstuna-sprog. Hans rapport er et eksempel på matematiske raffineringer der tit kendetegner sociofonetisk analysearbejde.

Hammermo benytter materiale fra et tidligt FUMS-projekt: en sociolingvistisk beskrivelse af talesproget i Eskilstuna. En stor del af materialet foreligger i udskreven form og kan anvendes til forskellige formål, fx undersøgelse af teksterne på indholds niveau. Dette er sket i bogens tre sidste bidrag, Richard Molin: *Bildspråk i utbygd och begränsad kod*, Olle Hammermo: *Ett försök att tillämpa Grimes' textlingvistiska modell på talspråk*, og Forest Andrist og Bengt Franzén: *Berättelseanalys. Ett försök att förklara Labov & Waletzky's modell för berättelseanalys*. De to sidste artikler præsenterer hver sin tekstlingvistiske model og forsøger at anvende den ved analysen af et autentisk eksempel, i begge tilfælde en fortælling. Hensigten med sådanne analyser kan være at blotlægge mundtlige fortællingers makrostruktur. Grimes' model består i en sætningsanalyse i indholdsmæssige kategorier, med efterfølgende indtegnning på skemaer af sætningskategoriernes udtryk; tekstanalysens resultater fremkommer ved tolkning af disse skemaer. Jeg synes dog ikke at der i artiklen argumenteres særlig overbevisende for denne models muligheder. Det ser ud til at Labov & Waletzky's model er mere hensigtsmæssig for en tekstlingvistisk analyse. Modellens enhed er sætningen, og de enkelte sætninger kategoriseres funktionelt i sammenhæng med deres

flytningsmuligheder i teksten. Netop ved at flytte sætningerne på passende måde kan man få fortællingens makrostruktur frem. Andrist-Franzéns artikel demonstrerer den formalisering som metoden indebærer, men nævner også de analyseproblemer der er. Ingen af de to artikler diskuterer om metodernes gevinst i forhold til en traditionel analysemetode berettiger det store analysearbejde.

Richard Molins rapport er den mest spændende og perspektivrige af de tre indholdsrelaterede artikler. Den handler om talesprogets stilistik, mere præcist anvendelsen af billedsprog i forskellige demografiske grupper. Molin danner sig ud fra Bernsteins kodeteori nogle foråndshypoteser om brugen af billedsprog og om forholdet mellem forskellige typer billedsprog (metaforer, lignelser, sammenligninger) hos forskellige grupper af informanter. Og det lykkes ham delvis at få verificeret disse hypoteser, fx: lavere socialgrupper anvender relativt flere billeder i sproget end højere socialgrupper, mænd anvender relativt flere billeder end kvinder. Når man må udtrykke en vis reservation over for Molins undersøgelse, skyldes det dens begrænsede materiale (42 informanter med i alt 137 eksempler på billedsprog), desuden at han udleder sine hypoteser ud fra Bernsteins (tvivlsomme?) begreb om *restricted* og *elaborated codes* og derefter går ud fra at disse to koder er fordelt som de »skal« være det på de tre traditionelt definerede socialgrupper der opereres med, men det kan han ikke vide; artiklens titel bliver derved misvisende. Trods alt giver Molins resultater dog et fingerpeg om at billedbrug måske er mest udbredt i de lavere sociale lag, og hvis man bliver overrasket over det, må man med Widmark erkende »att folkligt språk har värden som knappast till fullo har uppskattats« (indledningen, s. 9).

Bogen har *Summaries in English*.

Kjeld Kristensen

Rettelse til årgang 1983

På bagsiden af Danske Studier 1983 er Niels Barfoed anført som forfatter til afhandlingen *Myten og det mytiske* hos Søren Kierkegaard. Som det fremgår både af bindets indholdsfortegnelse og af afhandlingen selv er den forfattet af Niels Kofoed. Redaktionen beklager fejlen.